

ВІСНИК

Київського національного торговельно- економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік

Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

№ 3⁽¹²⁵⁾2019

До жовтня 2000 р. виходив під назвою

"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

Журнал визнано ДАК МОН України як фахове видання з економічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

МАЗАРАКІ А.А., головний редактор;

ПРИТУЛЬСЬКА Н.В., заступник головного редактора;

з економічних наук:

БАЙ С. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;
БЕРІДЗЕ Р., д. е. н., професор, Батумський державний
університет ім. Шота Руставелі (*Грузія*);
БЛАКИТА Г. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;
БЛАНК І. О., д. е. н., професор, КНТЕУ;
БОЙКО М. Г., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ВЕДМІДЬ Н. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ВОЛОСОВИЧ С. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ГЕРАСИМЕНКО А. Г., д. е. н., доцент, КНТЕУ;
ДЖОУБ М., д., професор, Університет Маямі (*США*);
ДУБОВИК Т. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ІЛЛЯШ О. І., доктор хабілітований, професор,
Університет Миколая Коперника в Торуні (*Польща*);
ІЛЬЧЕНКО Н. Б., д. е. н., доцент, КНТЕУ;
ЛАБУРЦЕВА О. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ЛАГУТІН В. Д., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ЛАНГ Ф. П., доктор хабілітований,
Брауншвейзький технічний університет (*Німеччина*);
ЛАЦЕ Н., д. е. н., професор, Ризький технічний університет (*Латвія*);
НАЗАРОВА К. О., д. е. н., доцент, КНТЕУ;
НОВИКОВА Н. Л., д. е. н., доцент, КНТЕУ;
ПАВЛІК А., д. е. н., професор, Університет
ім. Яна Кохановського (*Польща*);
ПІРОЖКОВ С. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;
РОМАТ Є. В., д. держ. упр., професор, КНТЕУ;
СУВАН-АЧАРІЯ Ч., д. е. н., доцент, професор,
Таксін університет (*Таїланд*);
ТАКАХАШИ Т., д. н., професор, Університет Такушоку (*Японія*);
ТКАЧЕНКО Т. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ФІЛІС К., керівник Центру вивчення Росії, Євразії
та Південно-Східної Європи, політолог (*Греція*),
с. н. с., Коледж святого Антонія (*Велика Британія*);
ФОМІНА О. В., д. е. н., доцент, КНТЕУ;
ЧУГУНОВ І. Я., д. е. н., професор, КНТЕУ;
ШУЛЬГА Н. П., д. е. н., професор, КНТЕУ;

МЕЛЬНИЧЕНКО С.В., відповідальний секретар

з філософських наук:

БОЙЧЕНКО М. І., д. філос. н., професор,
КНУ ім. Тараса Шевченка;
ЗАМКОВА Н. Л., д. філос. н., професор, ВТЕІ КНТЕУ;
КИВЛЮК О. П., д. філос. н., професор,
НПУ ім. М. П. Драгоманова;
КОНВЕРСЬКИЙ А. Є., д. філос. н., професор,
КНУ ім. Тараса Шевченка;
КРАВЧЕНКО А. А., д. філос. н., професор, КНТЕУ;
ЛАТИГІНА Н. А., д. політ. н., професор, КНТЕУ;
МОРОЗОВ А. Ю., д. філос. н., професор, КНТЕУ;
ОПАРА С., професор гуманітарних наук, філософ (*Польща*);
ОСТАЩУК І. Б., д. філос. н., професор, КНТЕУ;
ФРАНЦУЗ Г., д. філос. н., професор, Інститут
філософії Опольського університету (*Польща*);
ЦЗОУ Ч., д. філос., Гуандунський університет
нафтохімічних технологій (*Китай*);

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Заступник директора з наукової періодики ЦПНМВ –
завідувач редакції С. Л. ОЛЮНІНА
Редактори: Е. Ю. КИРИЧЕНКО, І. Й. РАССКАЗОВА
Художньо-технічний редактор С. В. АНДРУШКО

Свідчення про державну реєстрацію
серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу
в Каталозі видань України на 2019 рік – 21910.

Підписано до друку 18.06.2019.

Ум. друк. арк. 11. Тираж 250 пр. Зам. 394.

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 529-50-24, факс: 513-85-36,
e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідчення суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4620 від 03.10.2013.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ
(протокол засідання № 8 від 25.04.2019).

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції
Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (*Index Copernicus*);
реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (*Google Scholar*).

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2019

Київ · КНТЕУ · 2019

З М І С Т

МАКРОЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

ЛАГУТІН В., ГЕРАСИМЕНКО А.	Галузеві ринки в економічній системі XXI століття	5
ХАЛАТУР С.	Бізнес-середовище України: теоретичні концепти інноваційного розвитку	16
ШКУРОПАДСЬКА Д.	Стійкість сектора домогосподарств	27

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

ЧУГУНОВ І., КУЧЕР Г.	Фінансові ресурси державного сектора економіки	40

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ТОРГІВЛІ ТА СФЕРІ ПОСЛУГ

П'ЯТНИЦЬКА Г.	Часові обмеження у внутрішній торгівлі	53
МЕЛЬНИЧЕНКО С., ЗІКІЙ Н.	Туристичні підприємства України: виклики реальності	70
ВЛАСЕНКО І.	Готельне господарство у соціальній інфраструктурі країни	85

БІЗНЕС-ІННОВАЦІЇ

ПРИЙМАК В., РОМАНИШИН В.	Інноваційна діяльність підприємств в умовах глобалізаційних трансформацій	98

ВИЩА ОСВІТА

КОРОЛЬ С.	Технології дистанційного навчання магістрів з обліку та оподаткування	114
АНШКО Л.	Мотивація підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників	130

СОДЕРЖАНИЕ

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И РЕФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

ЛАГУТИН В., ГЕРАСИМЕНКО А.	Отраслевые рынки в экономической системе XXI века	5
ХАЛАТУР С.	Бизнес-среда Украины: теоретические концепты инновационного развития	16
ШКУРОПАДСЬКА Д.	Устойчивость сектора домохозяйств	27

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ФИНАНСЫ

ЧУГУНОВ И., КУЧЕР Г.	Финансовые ресурсы государственного сектора экономики	40

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ТОРГОВЛЕ И СФЕРЕ УСЛУГ

ПЯТНИЦКАЯ Г.	Временные ограничения во внутренней торговле	53
МЕЛЬНИЧЕНКО С., ЗИКИЙ Н.	Туристические предприятия Украины: вызовы реальности	70
ВЛАСЕНКО И.	Гостиничное хозяйство в социальной инфраструктуре страны	85

БИЗНЕС-ИННОВАЦИИ

ПРИЙМАК В., РОМАНЬШИН В.	Инновационная деятельность предприятий в условиях глобализационных трансформаций	98

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ

КОРОЛЬ С.	Технологии дистанционного обучения магистров по учету и налогообложению	114
АНИПКО Л.	Мотивация повышения квалификации научно-педагогических работников	130

C O N T E N T

MACROECONOMIC THEORY AND REFORMING THE ECONOMY OF UKRAINE

LAGUTIN V., HERASYMENKO A.	The branch markets in the economic system of the XXI century	5
KHALATUR S.	Business environment of Ukraine: theoretical concepts of innovative development	16
SHKUROPADSKA D.	Resilience of the household sector	27

STATE FINANCE

CHUGUNOV I., KUCHER G.	Financial resources of the state sector of the economy	40

ENTREPRENEURSHIP IN TRADE AND SPHERE OF SERVICES

PIATNYTSKA G.	Time restrictions in the domestic trade	53
MELNYCHENKO S., ZIKII N.	Tourism enterprises of Ukraine: challenges of reality	70
VLASENKO I.	Hotel business in the social infrastructure of the country	85

BUSINESS INNOVATION

PRYIMAK V., ROMANYSHYN V.	Innovative activity of enterprises in conditions of globalization transformations	98

HIGHER EDUCATION

KOROL S.	Technologies of distance learning of masters in accounting and taxation	114
ANIPKO L.	Motivation for increase qualifying level	130

МАКРОЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК 339.13:330.342"20"

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(125\)01](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(125)01)

ЛАГУТІН Василь,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка,
д. е. н., професор кафедри
економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: v.lagutin@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6626-4381>

E-mail: a.gerasymenko@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0313-6942>

ГАЛУЗЕВІ РИНКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розкрито роль і місце економіки галузевих ринків у сучасній економічній системі. Застосовано інституційний та структурний підходи до виявлення тенденцій розвитку галузевих ринків в економіці України. Обґрунтовано значущість підготовки фахівців-економістів за освітньою програмою "Економіка галузевих ринків".

Ключові слова: галузевий ринок, економіка галузевих ринків, ринкові структури, ринкові інститути, освітня програма, ринкова аналітика.

Лагутин В., Герасименко А. Отраслевые рынки в экономической системе XXI века. Раскрыты роль и место экономики отраслевых рынков в современной экономической системе. Применены институциональный и структурный подходы к выявлению тенденций развития отраслевых рынков в экономике Украины. Обоснована значимость подготовки специалистов-экономистов по образовательной программе "Экономика отраслевых рынков".

Ключевые слова: отраслевой рынок, экономика отраслевых рынков, рыночные структуры, рыночные институты, образовательная программа, рыночная аналитика.

Постановка проблеми. Динамічність сучасних ринків обумовлена зростанням темпів технологічного прогресу, а також інституційною трансформацією економіки України, що вимагає наукового розуміння змісту організації, рушійних сил та механізму розвитку галузевих ринків (ГР). Проблематика галузевого ринку як базової сфери економіки не може применшуватися, зважаючи на його потенційний вплив на економічний розвиток суспільства.

© Лагутін В., Герасименко А., 2019

Стан справ на ГР формує вагомий чинник впливу на процеси, які відбуваються у національній економіці в цілому. Це обумовлює актуальність досліджень проблемних питань, які пов'язані із функціонуванням ГР, формуванням ефективних ринкових структур та інститутів, системним економічним аналізом ринкових трансформацій, а також необхідністю підготовки фахівців-економістів, здатних здійснити стратегічний ринковий аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку економіки ринків, теоретичним та методологічним засадам забезпечення їх рівноваги, питанням державного регулювання галузевих ринків присвячено праці таких вітчизняних економістів, як: В. Венгер [1], В. Вишневський [2], В. Гуменюк [3], В. Лір [4], А. Мазаракі [5], Т. Мельник [6], О. Мороз [7], В. Олефір [8], Р. Подолець [9], В. Пугачов [10], В. Россоха [11] та ін.

Проте цілий ряд теоретичних і прикладних питань економіки ГР залишаються дискусійними. Так, незважаючи на численні наукові праці з проблем ринку, їх широкий розгляд у навчальній університетській літературі, питання саморегулюючого механізму функціонування ГР, можливостей впливу ринкових суб'єктів на стан конкурентних відносин, причин та тенденцій еволюції ринкових структур та інститутів, практики формування ефективних (успішних) ринків залишаються малодослідженими.

Метою статті є поглиблення теоретичних засад дослідження економіки галузевих ринків та обґрунтування необхідності підготовки фахівців-економістів за відповідною спеціалізацією.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети у статті застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: теоретичного узагальнення, систематизації, порівняльного абстрагування і синтезу, стратегічного аналізу.

Результати дослідження. Галузеві ринки є основоположними для ринкових систем. Вони систематизуються за критерієм об'єкта товарно-грошового обміну, а їх місткість визначається за обсягом виробництва й обороту продукції у вартісному виразі (за обсягом валової доданої вартості). Базову модель аналізу ГР розроблено ще у 30-ті роки ХХ ст. представниками Гарвардської школи економіки [12].

Позначимо у статті основні проблемні питання розвитку економіки галузевих ринків в Україні, вирішення яких є актуальним і стане корисним для економічної науки ХХІ ст. Йдеться про оновлення предмета економіки ГР, переформатування інформаційного змісту ринкового механізму на основі цифрових технологій і штучного інтелекту, підвищення інституційної ефективності ГР, розширення можливостей ринкової аналітики.

Для дослідження сутності ГР спочатку слід розробити системний та стратегічний концепти цього поняття. Заперечення цих концептів виявляється як у тому, що багато проблем економіки галузевих ринків

залишаються за межами уваги дослідників, так й у тому, що при аналізі проблем ГР виникають прикладні труднощі, зумовлені нерозумінням системної логіки дослідження.

У ХХІ ст. характерним стає розширення предметного поля економіки ГР. Якщо раніше основна увага приділялася постулатам максимізації, ринкової рівноваги та стійких переваг, то в останні роки відбувається подальше уточнення змісту базових передумов функціонування галузевих ринків. Йдеться, зокрема, про моделі неповної інформованості (асиметрії інформації) суб'єктів ринку, інституційні підходи до більш сучасного розуміння сутності ринкової інформації, трактування суб'єктів ринку як "представницьких акторів", припущення про те, що мотивація суб'єктів ринку визначається інституційними детермінантами та ін.

Гармонізація інтересів суб'єктів ринку знаходить свій вияв у досягненні загальної стабільності. Цей стан є Парето-ефективним: з нього не можна перейти до іншого, не погіршивши становища хоча б одного з членів соціуму.

Функціонування ГР відбувається в рамках певного інституційного середовища. Стосовно економіки ринків таке середовище забезпечує визнання суспільством права приватної власності та обов'язковості виконання суб'єктами економічних відносин взятих на себе зобов'язань. У цьому зв'язку Дж. Ходжсон визначав ринки "як інституціоналізовані обміни, в рамках яких може бути встановлений консенсус відносних цін та іншої інформації"¹ [13, с. 269].

Галузевий ринок у ХХІ ст. розвиватиметься на основі еволюції його інститутів, які стають більш витонченими і складними. Ринкову кон'юнктуру (рівновагу попиту і пропозиції, рівноважну ціну) забезпечує економічна конкуренція; а Парето-ефективність ринку як інтегрований конструкт – інституційні норми і цінності. Постійне порушення ринкової рівноваги характерне для початкового стану формування ринків при неефективному державному регулюванні і значній інформаційній асиметрії [14]. Інституціональна теорія підкреслює значущість інформаційного змісту ринкового механізму, в якому пріоритетними є конвенціональні норми, вбудовані у ринкові інститути і очікування ринкових суб'єктів.

Аналізуючи функціонування ринкових структур, слід показати, як у ході взаємодії конкурентних сил виявляються реальні переваги окремих учасників і відбувається накопичення відповідної інформації. Моделі конкуренції між приватними підприємцями (галузь із вільними "входом" і "виходом") передбачають, що ринкові суб'єкти можуть виявляти додаткові можливості для здійснення більш ефективних трансакцій.

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наводяться у перекладі авторів статті.

Принципово важлива роль ефектів економічної конкуренції полягає в тому, що вона породжує нові інноваційні можливості використання наявних ресурсів і відкриває нові ресурси (за Й. Шумпетером), тим самим створюючи ефективні передумови розвитку галузевих ринків. Суб'єкти ГР здатні правильно ідентифікувати та інтерпретувати новітні процеси, які виникають унаслідок поширення принципово нових технологій, хоча повною мірою не можуть уявляти усі можливі наслідки поширення тих чи інших інновацій.

Успішний галузевий ринок не може існувати без переваги регламентованої і захищеною законом приватної власності, яка є основою автономії економічних суб'єктів і здійснення ними вибору. Поза регламентації і формалізації приватної власності й капіталу потенційні активи перебувають у "тіньовому обороті", доступного капіталу мало, а ГР – обмежені та мляві [15, с. 32].

Парадокс вітчизняної економіки полягає в тому, що окремі ринкові обмеження (панування монополій, зовнішній вплив, ефективне державне регулювання, фіаско ринку, асиметрична інформація) безпосередньо сприяли розквіту наявного неконтрольованого ринку, мало схожого на інститут ринкового саморегулювання, описаний в економічній літературі і діючий у практиці розвинених країн.

Україна продемонструвала в останні роки процес стиснення промислового ринку. Великий промисловий сектор (1997 р. – 24.6 % ВВП) досить стрімко скорочувався: зменшившись у 2010 р. до 18.7 %, 2016 р. – 17.7 % ВВП, а частка обробної промисловості – 12.2 % ВВП у 2016 р. (нижче середньосвітового рівня). Одночасно розширюються обсяги аграрного ринку. Завищена частка сільського господарства у ВВП (14.4 % у 2001 р.) знижувалася (хоча і з перервами) до значення 7.4 % (2010 р.). Проте вже у 2015 р. ця частка "стрибнула" до рівня 12.1 % ВВП, трохи опустившись до 11.7 % у 2016 р. [16, с. 210].

На ГР України необхідне запровадження ефективної системи ринкового моніторингу і контролю. Основою цих процедур має стати забезпечення сприятливого бізнес-клімату, полегшення ведення підприємницької діяльності та сприяння експорту. Так, спрощення умов для ведення бізнесу здійснюється не взагалі по економіці, а за галузевими ринками. Особливе значення для України спрощення цих умов має в аграрній та будівельній галузях, енергетиці, телекомунікації та в харчовій промисловості. На порядку денному удосконалення Державних санітарних правил та норм, їх гармонізація з нормами ЄС, усунення дублювання вимог Державних санітарних правил і норм та Державних будівельних норм. Важливою є оптимізація дозвільних процедур шляхом запровадження реєстраційного (заявницького) принципу провадження господарської діяльності, скорочення переліку документів, які суб'єкт господарювання повинен подати для отримання дозволу.

Для галузевих ринків України нині ключовим є перехід від системи обов'язкових державних стандартів до європейської моделі технічного регулювання, що базується на застосуванні технічних регламентів і добровільному використанні стандартів. Галузеві стандарти та кодекси установлені практики повинні задовольняти потреби як постачальників, так і споживачів продукції чи послуг.

У XXI ст. різні ринкові інститути (власність, капітал, посередництво, торгівля, конкуренція, ціноутворення, дерегуляція тощо) більш органічно доповнюватимуться різноманітними функціональними саморегульованими ринковими спільнотами, а саме об'єднаннями і асоціаціями ринкових суб'єктів, що дає змогу їм впливати на ринкові процеси стосовно реалізації їх інтересів. Основними об'єктами саморегулюючого впливу ринкових суб'єктів є межі ринку, конкуренція, ринкова влада, обсяг ринку, ринкові частки, концентрація, попит, пропозиція, диференціація товарів, замінність товару, стадії обороту товару, якість товару, співвідношення "ціна-якість", узгоджені дії, теперішній і майбутній стан ринку та ін. При цьому загальний інтерес базується на припущенні наявності різноманіття приватних інтересів. Йдеться про контекст інституціоналізації вироблення ринкового компромісу, спрямованого на розв'язання конфліктів на ринку.

З точки зору ринкового компромісу, вирішальними напрямами використання економічних методів впливу на розвиток ГР можна вважати: економічне обґрунтування контрактних зобов'язань; визначення обсягу ринку та розрахунок ринкових часток його учасників; розрахунок рівня концентрації ринку; динаміка бар'єрів входу/виходу на ринок, у т. ч. адміністративних, структурних та стратегічних; визначення доцільності входу на нові ринки та виходу з ринків, де присутність не є необхідною; оцінювання рівня цінової еластичності та чутливості попиту до зміни ціни товару; зміна реакції покупців на зміну ринкової конкурентної ситуації тощо.

В Україні джерелом економічного зростання повинна стати кластерна форма організації галузевих ринків на основі поєднання науки, технології, виробництва, бізнесу й логістики. У кластерах реально формуватиметься економіка XXI ст. з оптимальною комбінацією інноваційності, науковості та креативності. Реалізація програми кластеризації ГР потребує кардинальних зусиль держави, корпоративного менеджменту, науки, громадянського суспільства, місцевого самоврядування і бізнесу.

Очевидними є успіхи України в розвитку ринків телекомунікацій, рухомого (мобільного) зв'язку, комп'ютерних послуг і доступу до мережі інтернет. Частка інформації та телекомунікацій у ВВП України у 2016 р. становила 3.7 %, тоді як 2011 р. – 2.9 %. За 2000–2017 рр. обсяг реалізованих послуг у сфері інтернету (ком'ютерного зв'язку) зріс в Україні у 71.6 раза і досяг 10.8 млрд грн у 2017 р., а обсяг послуг з надання мобільного зв'язку – у 27.6 раза (35.2 млрд грн у 2017 р.) [16, с. 210, 386].

На часі формування в Україні ефективного цифрового ринку. Європейська комісія визначила завершення створення єдиного ринку цифрових технологій ЄС як одного з її десяти політичних пріоритетів. У травні 2015 р. прийнята Стратегія єдиного ринку цифрових технологій, побудована на трьох основних напрямках: кращий доступ для споживачів і бізнесу до цифрових товарів та послуг у Європі; створення належних і рівних умов для цифрових мереж та інноваційних послуг; максимізація потенціалу зростання цифрової економіки. XXI ст. – період бурхливого розвитку ринку використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, а також послуг штучного інтелекту.

Важливою є та сучасна закономірність, згідно з якою виробництво продукції великих капіталомістких виробництв сьогодні неефективне. Навпаки, економіка отримує нове "дихання" на основі розвитку ринку сучасної інноваційної високотехнологічної продукції, яка в основному не вимагає використання капіталомістких технологій. Взаємозв'язок проривних інновацій та ефективності ГР є важливою і необхідною умовою розвитку сучасних економічних систем [17]. Новітні ІТ-технології, як правило, не пов'язані із значними капітальними інвестиціями, вони вимагають використання, насамперед, інтелектуальних ресурсів. Майбутнє за насиченням економіки електронно-цифровими пристроями, засобами інтегральної взаємодії віртуального та реального, створенням кіберфізичного простору.

Розвиток ГР в Україні, підвищення значущості системного стратегічного економічного аналізу ринкових структур та інститутів обумовлює необхідність трансформації ринку праці фахівців з вищою економічною освітою. Специфіка економічної діяльності в окремих галузях залишається недостатньо представленою в освітньо-професійних програмах, присутніх на ринку освітніх послуг. Цю прогалину заповнює освітня програма (спеціалізація) "Економіка галузевих ринків". Програмою передбачено формування у студентів не тільки загальних економічних компетентностей, але й тих, володіння якими є важливим для ефективного господарювання на окремих галузевих ринках.

У таблиці наведено перелік подібних та сумісних освітніх програм, за якими ведеться підготовка відповідних фахівців у закордонних університетах.

Спеціалізація "Економіка галузевих ринків" передбачає підготовку ринкових аналітиків, попит на яких наразі стрімко зростає як з боку бізнесу, так і органів державної влади, передусім галузевих міністерств². Передбачене програмою формування у студентів компетентностей у сфері функціонування ринків та механізмів їх регулювання, дослідження конкурентного середовища, детермінації цільових орієнтирів розвитку підприємств з урахуванням галузевих, регіональних, глобальних трендів економічного розвитку тощо відповідає вимогам сучасного ринку праці до фахівців відповідного профілю.

² Див.: результати опитувань. URL: http://www.liga.net/infografica/344559_top-10-populyarnykh-i-vymirayushchikh-professiy-budushchego.htm

Таблиця

Підготовка фахівців за освітньою програмою "Економіка галузевих ринків"
(*Industrial Economics*) та суміжними освітніми програмами
закордонними університетами

Назва програми	Освітній ступінь	Університет	Країна
<i>Industrial Economics</i> / Економіка галузевих ринків (дослівно – Галузева економіка ³)	бакалавр	Університет Ноттингему	Великобританія
<i>Industrial Economics</i> / Економіка галузевих ринків (спеціалізація) (дослівно – Галузева економіка ⁴)	бакалавр	Університет де ла Селл	Філіппіни
<i>Economics and Industrial Organisation</i> / Економіка галузевих ринків (дослівно – Економіка та галузева організація ⁵)	бакалавр	Ворицький Університет	Великобританія
<i>Industrial Economics and Markets</i> / Економіка галузевих ринків (дослівно – Галузева економіка та ринки ⁶)	магістр	Університет Карлоса III, Мадрид	Іспанія
<i>Economics of Markets and Organizations</i> / Економіка галузевих ринків (дослівно – Економіка ринків та організацій ⁷)	магістр	Університет Тулуза I	Франція
<i>Economics – Markets and Regulation</i> / Економіка – Ринки та регулювання ⁸	магістр	Університет Амстердаму	Нідерланди
<i>Industrial Economics</i> / Економіка галузевих ринків (дослівно – Галузева економіка ^{9, 10})	магістр	Університет Східної Англії	Великобританія
<i>Industrial Economics</i> / Економіка галузевих ринків (дослівно – Галузева економіка ¹¹)	магістр	Університет Валенсії	Іспанія
<i>Industrial and Network Economics</i> / Економіка галузевих ринків та мереж (дослівно – Галузева та мережева економіка ¹²)	магістр	Технологічний університет Берліну	Німеччина
<i>Industrial Economics and Technology Management</i> / Економіка галузевих ринків та менеджмент технологій (дослівно – Галузева економіка та технологічний менеджмент ¹³)	магістр	Національний технологічний університет Норвегії	Норвегія
<i>Industrial Economics and Technology Management</i> / Економіка галузевих ринків та менеджмент технологій (дослівно – Галузева економіка та технологічний менеджмент ¹⁴)	магістр	Університет Агдер	Норвегія
<i>Industrial Economics and Technology Management</i> / Економіка галузевих ринків та менеджмент технологій (дослівно – Галузева економіка та технологічний менеджмент ¹⁵)	магістр	Норвезький університет соціальних наук	Норвегія
<i>Industrial Relations</i> / Галузеві відносини ¹⁶	магістр	Університет Квінз	Канада

Джерело: зведено авторами.

³ <http://www.nottingham.ac.uk/ugstudy/courses/business/industrial-economics.aspx>

⁴ <http://www.dlsu.edu.ph/academics/programs/undergraduate/soe/bs-aec-ie.asp>

⁵ <https://www2.warwick.ac.uk/study/undergraduate/courses-2018/economicsindustrialorg/#course-tab-1>

⁶ https://www.uc3m.es/ss/Satellite/Postgrado/en/Detalle/Estudio_C/1371209170766/1371219633369/Master_in_Industrial_Economics_and_Markets_Energy_Transport_and_Telecommunications

⁷ <http://www.mastersportal.eu/studies/195696/economics-of-markets-and-organizations.html>

⁸ <http://www.mastersportal.eu/studies/190695/economics-markets-and-regulation.html>

⁹ <https://www2.uea.ac.uk/study/postgraduate/taught-degree/detail/msc-industrial-economics>

¹⁰ <https://www.postgraduatesearch.com/university-of-east-anglia-uea/52343816/postgraduate-course.htm>

¹¹ <https://www.uv.es/uvweb/prospective-students/en/postgraduate-programmes-offered/master-1285848941532/Titulacio.html?id=1285855672054>

¹² <http://www.mastersportal.eu/studies/106648/industrial-and-network-economics.html>

¹³ <http://www.ntnu.edu/studies/mtiot>

¹⁴ https://www.uia.no/en/studieplaner/programme/MASTIND_%C3%98K

¹⁵ https://www.nmbu.no/studyprogramme/M-I_%C3%98

¹⁶ <http://www.mastersportal.eu/studies/118543/industrial-relations.html#content:contents>

Ринкові аналітики спеціалізуються на стратегічному ринковому аналізі. Спеціаліст такого профілю є економістом, завдання якого детермінувати економічне середовище функціонування фірми на тому чи іншому ринку, в тій чи іншій галузі, спрогнозувати її розвиток і розробити найбільш сприятливий сценарій розвитку фірми загалом у цьому економічному середовищі.

Ринковий аналітик відрізнятиметься на ринку праці глибоким розумінням специфіки функціонування окремих галузей економіки. Очевидно, що успішна діяльність на різних ГР вимагає різних компетенцій: від визначення загального набору ключових чинників функціонування ринку до особливостей обліку й аналізу різних видів активів. Різні фактори по-різному впливають на функціонування ринків, і це слід усвідомлювати. Відмінність в інституційному середовищі ринків вимагає різних підходів до оцінки діяльності їх учасників тощо. Професійна орієнтація у множині цих відмінностей і наявність базових знань для подальшої спеціалізації в одній із галузей визначає систему конкурентних переваг такого фахівця.

Освітня програма "Економіка галузевих ринків" передбачає набуття знань та оволодіння навичками і технологіями економічного аналізу на галузевому рівні, формування ефективних конкурентних стратегій окремих ринкових суб'єктів. Студент отримує базову економічну підготовку з галузевої спеціалізації: економіка торгівлі, економіка нерухомості, економіка промисловості та сільського господарства, економіка ІТ-сектора, економіка транспорту, туризму, будівництва, ринків енергетики та комунальних послуг, телекомунікаційних, освітніх та медичних послуг тощо. Освітня програма пропонує широкий вибір "галузевих" дисциплін (на вибір), дозволяючи студентів порівнювати роботу у різних галузях і поступово, а отже, більш свідомо обирати власну сферу діяльності.

Фахівець зі спеціалізації "Економіка галузевих ринків" повинен мати навички оцінки ринкового середовища, формування ефективних конкурентних стратегій різних економічних суб'єктів на галузевому рівні, аналізувати чинники галузевого розвитку, оцінювати їх вплив на діяльність учасників ГР, розробляти прогнози розвитку ГР та ефективні конкурентні стратегії для усіх учасників ГР. Особливостями освітньої програми є поглиблене вивчення системи організації ГР, стратегій поведінки ринкових гравців.

Фахівці зі спеціалізації "Економіка галузевих ринків" можуть працювати на посадах: ринковий аналітик; інспектор; економіст; економічний радник; економіст-аналітик; консультант з економічних питань; економіст з планування галузевих виробництв; фахівець з планування; фахівець з питань ціноутворення; начальник планово-економічного відділу; фахівець зі стратегічного планування; консультант з ефективності підприємництва тощо.

Партнерами цієї освітньої програми у Київському національному торговельно-економічному університеті є компанія "Lifecell", Український національний комітет Міжнародної торгової палати (*ICC Ukraine*), ТОВ "ДТЕК", ТОВ "Серв'є Україна", ТОВ "Телеканал "Прямий", Асоціація "Укрзовніштранс", Асоціація "Аеропорти України", Українська спілка автомобільного транспорту та логістики, ТОВ "Грейд", ТОВ "Еліт енд Комершл Груп" та ін.

Висновки. Дослідження галузевих ринків, формування механізму їх саморегулювання, використання дієвих інструментів державного регулювання ринків є важливим засобом підвищення ефективності їх функціонування. Галузевий ринок – це комплекс різноманітних товарних ринків. Досягнення належного ефекту синергії між різними ринками – одне з найважливіших завдань економіки ГР.

За результатами дослідження стану і тенденцій розвитку ГР в економічній системі України встановлено, що ринки не можуть існувати й успішно розвиватися без ефективних ринкових структур (моделі конкуренції, бар'єри входу і виходу, взаємодія учасників, використання відповідної інформації) та інститутів (регламентація і формалізація приватної власності та капіталу, посередництво, ціноутворення, дерегуляція).

Обґрунтовано, що підготовка фахівців за освітньою програмою "Економіка галузевих ринків" сприятиме покращанню професійного та інтелектуального забезпечення розвитку галузей, ринків та економіки України в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгер В. В., Осипов В. М. Внутрішній ринок як фактор розвитку металургійної галузі України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 3. С. 69-84.
2. Вишневецький В. П., Князев С. І. Смарт-промисловість: перспективи і проблеми. *Економіка України*. 2017. № 7. С. 22-37.
3. Гуменюк В. В. Державне регулювання конкуренції на ринку курортно-рекреаційних послуг. *Економіка України*. 2016. № 11. С.34-44.
4. Лір В. Е. Закономірності формування кон'юнктури та маніпуляції "невидимої руки" нафтового ринку. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 95-116.
5. Мазаракі А. А., Лагутін В. Д. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 4-18.
6. Мельник Т. М., Думікян М. М. Процеси транснаціоналізації на світовому ринку телекомунікаційних послуг. *Економіка України*. 2016. № 2. С. 67-75.
7. Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Опис моделі еквівалентності ринкового обміну на прикладі ринку овочевої продукції України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 15-25.
8. Олефір В. К. Вплив Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на ринок споживчих товарів. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 3. С. 118-137.
9. Трипольська Г. С., Подолець Р. З. Ринок біопального в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 75-92.

10. Грибинюк О. М., Лисак М. А., Пугачов В. М. Особливості визначення еластичності попиту на плодово-ягідні продукти. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 52-56.
11. Россоха В. В., Петриченко О. А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 43-54.
12. Шерер Ф., Росс Д. Структура отраслевых рынков. М.: Инфра-М, 1997. 698 с.
13. Hodgson G. M. Economics and Utopia. London and New York: Routledge, 1999. 315 p.
14. Акерлоф Д. Рынок "лимонов": неопределенность качества и рыночный механизм. *THESIS*. 1994. Вып. 5. С. 91-105.
15. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. Київ: Наш формат, 2017. 232 с.
16. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 544 с.
17. Vaumol W. J. The free-market innovation machine: Analyzing the growth miracle of capitalism. Princeton: Princeton University Press, 2002. 336 p.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2019.

Lagutin V., Herasymenko A. The branch markets in the economic system of the XXI century.

Background. The dynamism of modern markets, due to the growth of technological progress, as well as the institutional transformation of the Ukrainian economy, requires a scientific understanding of the content of the organization, the driving forces and the mechanism for the development of the sectoral markets. The state of affairs in the sectoral markets forms a significant factor affecting the processes occurring in the national economy as a whole.

The **aim** of the article is to deepen the theoretical foundations of the study of the branch markets economy and to substantiate the need for the training of economists with the appropriate specialization.

Materials and methods. The article uses general scientific and special methods of research, in particular: theoretical generalization, systematization, comparative abstraction and synthesis, strategic analysis.

Results. During the analysis of market structures, the content of the interaction of competitive forces, the real advantages of individual participants, the tendency of accumulation of relevant information, the models of competition between private entrepreneurs (industries with different "input" and "output"), opportunities for more efficient transactions are revealed.

It was established that in the economic system of the XXI century the various market institutions will be more perfectly complemented by various functional self-regulated market communities, namely, incorporations and associations of market subjects, enabling them to influence market processes relating to the realization of their interests.

The basic objects of self-regulating influence of market subjects; decisive directions of using economic methods of influence on the development of sectoral markets are determined.

The development of sectoral markets in Ukraine, increasing the significance of the systemic strategic economic analysis of market structures and institutions, necessitates the transformation of the labor market of specialists with higher economic education. The educational program (specialization) "Economics of the branch markets" is important.

Conclusion. The study of branch markets, the formation of a mechanism for their self-regulation, the use of effective instruments of state regulation of markets is an important tool for improving the efficiency of their functioning.

It is substantiated that the training of specialists in the educational program "Economics of the branch markets" will allow improve the professional and intellectual provision of the development of branches, markets and economy of Ukraine as a whole.

Keywords: branch market, economy of branch markets, market structures, market institutions, educational program, market analytics.

REFERENCES

1. Venger, V. V., & Osypov, V. M. (2017). Vnutrishnij rynek jak faktor rozvytku metalurgijnoi' galuzi Ukrainy [Domestic market as a factor for the development of the metallurgical industry in Ukraine]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and Forecasting*, 3, 69-84 [in Ukrainian].
2. Vyshnevs'kyj, V. P., & Knjazjev, S. I. (2017). Smart-promyslovist': perspektyvy i problemy [Smart Industry: Prospects and Problems]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 7, 22-37 [in Ukrainian].
3. Gumenjuk, V. V. (2016). Derzhavne reguljuvannja konkurencii' na rynku kurortno-rekreacijnyh poslug [State regulation of competition in the market of resort and recreation services]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 11, 34-44 [in Ukrainian].
4. Lir, V. E. (2016). Zakonomirnosti formuvannja kon'unktury ta manipuljacji' "nevydymoi' ruku" naftovogo rynku [The regularities of the formation of the state of affairs and the manipulation of the "invisible hand" of the oil market]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and Forecasting*, 1, 95-116 [in Ukrainian].
5. Mazaraki, A. A., & Lagutin, V. D. (2016). Vnutrishnij rynek Ukrainy v umovah dysbalansiv mizh vyrobnyctvom i spozhyvannjam [The domestic market of Ukraine in conditions of imbalances between production and consumption]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 4, 4-18 [in Ukrainian].
6. Mel'nyk, T. M., & Dumikjan, M. M. (2016). Procesy trans nacionalizacii' na svitovomu rynku telekomunikacijnyh poslug [Processes of trans nationalization on the world market of telecommunication services]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 2, 67-75 [in Ukrainian].
7. Moroz, O.V., Logosha, R.V., & Pidval'na, O.G. (2018). Opys modeli ekvivalentnosti rynekovogo obminu na prykladi rynku ovochevoi' produkcii' Ukrainy [Description of the model of equivalence of market exchange on the example of Ukrainian market of vegetable products]. *Ekonomika APK – Economy of agro industrial complex*, 10, 15-25 [in Ukrainian].
8. Olefir, V. K. (2018). Vplyv Ugody pro asociaciju mizh Ukrain'noju ta JeS na rynek spozhyvyh tovariv [Impact of the Association Agreement between Ukraine and the EU on the consumer goods market]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and Forecasting*, 3, 118-137 [in Ukrainian].
9. Trypol's'ka, G. S., & Podolec', R. Z. (2017). Rynek biopal'nogo v Ukraini [The biofuel market in Ukraine]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and Forecasting*, 2, 75-92 [in Ukrainian].
10. Grybynjuk, O. M., & Lysak, M. A., & Pugachov, V. M. (2018). Osoblyvosti vyznachenja elastychnosti popytu na plodovo-jagidni produkty [Features of determining the elasticity of demand for fruit and berry products]. *Ekonomika APK – Economy of agro industrial complex*, 6, 52-56 [in Ukrainian].
11. Rossoha, V. V., & Petrychenko, O. A. (2018). Rozvytok rynku moloka ta molokoprodukcii' v Ukraini [Development of the milk and milk products market in Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agro industrial complex*, 8, 43-54 [in Ukrainian].
12. Sherer, F., & Ross, D. (1997). *Struktura otraslevykh rynekov [The structure of the branch markets]*. Moscow: Infra-M [in Russian].
13. Hodgson, G. M. (1999). *Economics and Utopia*. London and New York: Routledge [in English].
14. Akerlof, D. (1994). Rynek "limonov": neopredelennost' kachestva i rynochnyj mehanizm ["Lemons" market: quality uncertainty and market mechanism]. *THESIS*. (Vol. 5). (pp. 91-105) [in Russian].
15. De Soto, E. (2017). *Zagadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremagaje na Zahodi i nide bil'she [Riddle of Capital. Why capitalism wins in the West and nowhere else]*. Kyi'v: Nash format [in Ukrainian].
16. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2017 rik (2018). [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017]. Kyi'v: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
17. Baumol, W. J. (2002). *The free-market innovation machine: Analyzing the growth miracle of capitalism*. Princeton: Princeton University Press [in English].

KHALATUR Svitlana,

DSc (Economics), associate professor
of Dnipro State Agrarian and Economic University,
25, S. Efremov str., Dnipro, 49600, Ukraine

E-mail: skhalatur@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>

BUSINESS ENVIRONMENT OF UKRAINE: THEORETICAL CONCEPTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

The article attempts to identify and substantiate the factors of possible innovative development of the business environment and the financial-economic system of the national economy in Ukraine in order to detect the prospects of participation in the global innovation process. This scientific work has an impact on the field of business efficiency assessment. The research outlined a number of indicators; various methods and measurement frameworks for measuring innovation processes.

Keywords: competitiveness index, strategic priorities, innovations, global economy, investments.

Халатур С. Бизнес-среда Украины: теоретические концепты инновационного развития. Предпринята попытка идентифицировать и обосновать факторы возможного инновационного развития бизнес-среды и финансово-экономической системы экономики Украины для выявления перспектив участия в глобальном инновационном процессе. Работа влияет на сферу оценки эффективности бизнеса. Обозначен ряд показателей; различные методы и рамки измерения производительности для оценки инновационных процессов.

Ключевые слова: индекс конкурентоспособности, стратегические приоритеты, инновации, глобальная экономика, инвестиции.

Background. The single global market formation, the creation of a dynamic competitive business environment, and the desire to succeed in the competition require the study of theoretical concepts of innovative development of the business environment and the financial and economic system of the national economy. The solution to this problem is closely linked to the use of powerful information technology coupled with the concept of innovation development. Theoretical concepts formation of innovation development requires additional research. Taking into account the nonlinearity of the competitive environment development, it is necessary to study the nature of the present business environment, a deep rethinking of the essence and the driving forces of the construction and transformation

© Khalatur S., 2019

of financial management systems of national economy. Unconventional, though important, transformations in the national economy did not automatically lead to the creation of an effective competitive business environment and did not encourage the competitiveness of economic entities, including through technological and managerial innovations. Innovative development of the national economy depends on a number of interconnected factors of the business environment. The threat to Ukraine is not only the low competitiveness of products, business entities, individual industries and the national economy as a whole, but also probability of separation from the leading countries due to the low ability of the economy to innovate and the increasing incompatibility of technologies. On the other hand, globalization determines the specificity of competition in the innovation market. The need for harmonization of innovative development factors of the business environment allows emphasizing the relevance of the research topic and search for solutions to the problem in combination of theoretical and applied aspects.

Analysis of recent research and publications. The attention of economists to the problems of innovation development has intensified, which is explained not only by world economic tendencies, but also by purely regional economic problems. Thus, the problems of regional development were studied by scientists A. Antokhov, A. Kuklin, I. Korobkov, P. Ogorodnikov, G. Zaloznaya, A. Borovsky, S. Prokhorchuk, Yu. Shipulina, K. Kostik, M. Batuo, K. Mlambo, S. Asongu, J Inekwe, Y. Jin, M. Valenzuela, D. Kim, J. Yu, M. Hassan, L. Kozubikova, A. Zoubkova, M. Lahovnik, L. Breznik, N. Milovic, M. Jocovic, G. Ohanyan, A. Androniceanu [1–12]. Most of the scientific works in this area tend to study existing approaches to innovative development of different regions at the level of the global economy, which provides an opportunity to analyze successful experience and formulate certain principles of regional innovation development, but the issues of innovative development of the business environment in the vector of the concept of sustainable development.

For example, the research of O. Zizlavsky [13] is based on modern knowledge in the field of innovation management, as well as on the specific conditions of the modern business environment. He summarizes the management and measurement of the effectiveness of the innovation process. The proposed methodology identifies and highlights potentially problematic areas and shows managers everything they need to take into account when managing innovation.

O. Mamedov, I. Movchan, O. Ishchenko-Padukova, M. Grabowska [14] write that modern society adheres to and pursues three main tendencies: sustainable economic development, innovative mechanisms of behavior and the globalization of national economies. All other trends can be classified into these three main trends. Their results prove an objective trajectory of economic development of all countries and demonstrate the intellectual and predictive power of economic science. The traditional economy is the first and

last epoch, when traditions have the highest priority in everything. Therefore, the development of traditional economies is limited to the development of traditions and is represented in this development. The traditional economy is characterized by a primitive social and administrative organization. When it comes to the modern economy it becomes apparent that all the contradictions it exhibits tend to become purely social between different groups of economic agents or participants in production and distribution.

M. Danlami, N. Loganathan, D. Streimikiene, A. Mardani, A. Golam Hassan [15] argue that the goal of each country is to achieve sustainable economic growth that will lead to economic development in the long run, and many sectors of the economy will contribute to the growth of the nation. However, it is difficult to find out whether financial development leads to economic growth in the long run or vice versa. The results show the positive effect of financial liberalization on growth potential. The findings showed that trade openness did not have a significant contribution to the growth of production, and financial instability significantly slowed down growth. Gross accumulation and money supply have less impact on growth. Therefore, the authors recommend that active measures be taken to support economic growth in the country by increasing productivity, promoting a culture of savings and saving resources to promote capital accumulation. Loans should be effectively allocated for investment prosperity. Proper supervision of all financial activities should help to avoid possible difficulties in the financial system.

A. Kuklin, I. Korobkov [2] write that the use of the index of well-being of the individual and the territory of residence as a valuation metric is permissible not only for comparative assessment of the socio-economic situation in the regions, but also for forecasting the dynamics of their development with a small temporary horizon. The problem of planning the economic development of the regions is important and remains constantly debated. Against the backdrop of the economic crisis and exacerbation of the foreign policy situation, the formation of an effective long-term development strategy at the regional level seems to be a very difficult task.

P. Ogorodnikov, G. Zaloznaya, A. Borovsky [3] conducted a formal description of support decision-making processes on the issues of sustainable business development and integrated security systems, as well as factors and constraints are taken into account; the model of substantiation of requirements to the level of protection of the enterprise is developed.

Along with the research that has already been carried out, the problem of constructing and using an approach based on identifying the interaction of the business environment and innovation development is not sufficiently highlighted in scientific sources, and the systematization of theoretical developments in this field shows that in modern scientific literature there is not a sufficient number effective macroeconomic research that would become the basis for the theoretical basis of the concept of innovative development of the business environment and the financial and economic system of the national economy.

The **aim** of the research is to identify and justify the factors of possible innovative development of the business environment and the financial and economic system of the national economy of Ukraine in order to create the prospects of participation in the global innovation process.

Materials and methods. To achieve the stated goal, the following research methods were used: the systematic approach – when substantiating the hierarchy of the innovative development problem of the business environment; abstract-logical – for theoretical generalizations and formulation of the conclusions of the study; statistical analysis – to assess the impact of factors of innovation development on the competitiveness of Ukraine's economy. The source of analytical and statistical information is the materials of the State Statistics Committee of Ukraine, the World Economic Forum, the World Bank and own research.

Results. The analysis of the factors of Ukraine's rating on the index of global competitiveness for 2006–2017 showed a decline in their values, due to the loss of traditional competitive advantages and, consequently, the absence of favorable conditions for competition for domestic business entities in the external and internal markets. The conducted studies allowed us to conclude on the aggravation of the problem of forming a competitive environment, taking into account the simultaneous need to search for non-standard approaches to building an effective business environment. The necessity of constructing innovative principles of business environment development at the macro and microeconomic levels is argued.

Conceptualization of the processes of innovative development of the business environment and the financial and economic system of the national economy of Ukraine required the study and identification of positive and negative factors of influence on innovation development. The results of the study showed a contradictory and multivectoral impact on innovation.

In the framework of the research, we use the following definitions:

- innovative development is a continuous process of qualitative changes in order to improve the system on the basis of innovations (creation, application and dissemination of new knowledge, machines, technologies);
- business environment – a set of individual economic entities (with their interconnections and relationships) and factors of the environment that affect them;
- financial and economic system – is an objective unity of naturally related phenomena and processes of financial and economic life.

In order to identify and justify the factors of possible innovative development of business environment of the national economy in Ukraine, the analysis of the Global Competitiveness Index of Ukraine based on the data of the Global Competitiveness Report has been conducted. This study will help to identify prospects of Ukraine's participation in the global innovation process. The Global Competitiveness Index of Ukraine consists of several elements. In our study, the topics related to the topic of the article, namely, "Financial system", "Market size", "Business dynamics" and "Opportunity of innovations" are studied.

So, let's consider the innovative development indicators of the business environment, financial and economic system of the national economy in Ukraine. An assessment of the elements "Financial system" and "Market size" of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018 is shown in *table 1*.

Table 1

Estimation of the elements of the "Financial system" and "Market size" of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018

Index Component	Value	Score	Rank/140	Best Performer
Financial system 0–100 (best)	–	48.7	117	United States
Domestic credit to private sector, % GDP	59.7	62.9	56	Multiple (29)
Financing of SMEs 1–7 (best)	3.1	34.9	118	United States
Venture capital availability 1–7 (best)	2.7	28.1	92	United States
Market capitalization, % GDP	20.3	20.3	77	Multiple (12)
Insurance premium, % GDP	1.5	25.7	76	Multiple (16)
Soundness of banks 1–7 (best)	2.8	30.0	135	Finland
Non-performing loans, % loan portfolio value	30.5	39.5	136	Multiple (2)
Credit gap percentage points	-30.1	100.0	4	Multiple (97)
Banks' regulatory capital ratio	15.4	96.8	84	Multiple (72)
Market size 0-100 (best)	–	62.7	47	China
Gross domestic product PPP, \$ billions	336	n/a	49	China
Imports, % GDP	56.6	n/a	42	Hong Kong SAR

Source: compiled by author according to the data [16–20].

The Global Competitiveness Index consists of more than 100 variables grouped in 12 pillars (elements). According to the study, Ukraine has worsened its position in 4 out of 12 key indicators. Most lost (minus 13 points) as part of "Labor Market Efficiency". The tendency to deterioration of this indicator was observed in last year's studies. Also, Ukraine suffered losses in the estimation of the innovation component of the Index – (minus 9 points), infrastructure (minus 3 points) and the component that represents higher education and professional training (minus 2 points).

The estimation of the element "Business dynamism" of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018 is presented in *table 2*.

Table 2

Estimation of the element "Business dynamism" of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018

Index Component	Value	Score	Rank/140	Best Performer
Business dynamism 0–100 (best)	–	55.3	86	United States
Cost of starting a business, % GNI per capita	0.8	99.6	18	Multiple (2)
Time to start a business days	6.5	94.0 =	37	New Zealand
Insolvency recovery rate, cents/\$	8.9	9.6	129	Norway
Insolvency regulatory framework 0–16 (best)	7.5	46.9 =	93	Multiple (5)
Attitudes toward entrepreneurial risk 1–7 (best)	4.7	62.4	17	Israel
Willingness to delegate authority 1–7 (best)	3.9	49.0	97	Denmark
Growth of innovative companies 1–7 (best)	3.5	41.5	112	Israel
Companies embracing disruptive ideas 1–7 (best)	3.4	39.3	84 s	United State

Source: compiled by author according to the data [16–20].

The estimation of the element "Innovation capability" of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018 is shown in *table 3*.

Table 3

**Estimation of the "Innovation capability"
element of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018**

Index Component	Value	Score	Rank/140	Best Performer
Innovation capability 0–100 (best)	-	39.0	58	Germany
Diversity of workforce 1–7 (best)	4.5	58.7	62	Canada
State of cluster development 1–7 (best)	3.2	37.3	106	United States
International co-inventions, applications/million pop.	0.50	12.5	56	Multiple (7)
Multi-stakeholder collaboration 1–7 (best)	3.7	45.5	56	United States
Scientific publications H Index	215.7	79.7	50	Multiple (7)
Patent applications, applications/million pop.	1.41	16.2	62	Multiple (8)
R&D expenditures, % GDP	0.6	20.6	56	Multiple (7)
Quality of research institutions index	0.04	10.2	44	Multiple (7)
Buyer sophistication 1–7 (best)	3.4	39.2	74	United States
Trademark applications, applications/million pop.	653.88	69.8	60	Multiple (7)

Source: compiled by author according to the data [16–20].

In order to more detailed research on the innovative development of the business environment of the national economy in Ukraine, a correlation analysis was conducted to identify the relationship between financial system, market size, business dynamism, innovation capability and 18 indicators, including indicators such as inflation, GDP deflator; domestic credit provided by financial sector; foreign direct investment, net inflows; GDP growth; gross capital formation; military expenditures; tax revenue; bank capital to assets ratio; bank liquid reserves to bank assets ratio; bank non-performing loans to total gross loans; central government debt; deposit interest rate; domestic credit to private sector; GDP per capita growth; net financial account; profit tax; short-term debt; trade.

Table 4 deals with the dependence correlation coefficients of financial system, market size, business dynamism, innovation capability with the researched indicators.

The analysis of the table shows that there is a direct relationship between the financial system and GDP growth, GDP per capita growth, gross capital formation, tax revenue. The largest correlation coefficient is between the financial system and Gross capital formation. An analysis shows the reverse dependence between financial system and military expenditures, short-term debt, trade, and central government debt. The analysis confirms the direct relationship between market size and bank capital to assets ratio, profit tax; reverse relationship between market size and inflation, GDP deflator; military expenditures; tax revenue; central government debt; bank liquid reserves to bank assets ratio.

As to the element of business dynamism, we can draw the following conclusions: direct dependence is observed with foreign direct investment, bank nonperforming loans to total gross loans, deposit interest rate; reverse dependence is between inflation, GDP deflator, profit tax, short-term debt.

Table 4

Correlation coefficients of financial system, market size, business dynamism, innovation capability with researched indicators

Indicator	Direct dependence	Indicator	Reverse dependence
Financial system			
GDP growth (annual %)	0.5717	Military expenditure (% of GDP)	-0.6712
GDP per capita growth (annual %)	0.6022	Short-term debt (% of total external debt)	-0.5617
Gross capital formation (% of GDP)	0.7346	Trade (% of GDP)	-0.7459
Tax revenue (% of GDP)	0.6235	Central government debt, total (% of GDP)	-0.5349
Market size			
Bank capital to assets ratio (%)	0.730649	Inflation. GDP deflator (annual %)	-0.6019
Profit tax (% of commercial profits)	0.562807	Military expenditure (% of GDP)	-0.73763
		Tax revenue (% of GDP)	-0.64498
		Central government debt. total (% of GDP)	-0.65802
		Bank liquid reserves to bank assets ratio (%)	-0.70485
Business dynamism			
Foreign direct investment. net inflows (BoP. current US\$)	0.7631	Inflation. GDP deflator (annual %)	-0.6748
Bank nonperforming loans to total gross loans (%)	0.5632	Profit tax (% of commercial profits)	-0.6512
Deposit interest rate (%)	0.6702	Short-term debt (% of total external debt)	-0.7238
Innovation capability			
GDP growth (annual %)	0.7612	Inflation. GDP deflator (annual %)	-0.67081
Bank liquid reserves to bank assets ratio (%)	0.5691	Profit tax (% of commercial profits)	-0.7120

Source: calculated by the author based on World Bank data [21].

The innovation capability element shows a direct correlation with GDP growth, the bank's liquid reserves to the bank assets ratio, and the reverse dependence is between inflation, the GDP deflator and profit tax.

Negative factors for doing business in our country are determined (in order of decreasing): inflation, corruption, political instability, high tax rates, complexity of tax legislation, instability of governments, complicated access to finance, ineffective state bureaucracy, currency market regulation, lack of education of employees, bad ethics of workforce, lack of ability to innovate, restrictive regulation of the labor market, inappropriate quality of infrastructure, crime and theft, poor quality of protection dignity.

Today, there are a number of deterrent factors that hinder the development of innovations and investments in the Ukrainian market, which leads to a reduction of potentially possible profits of Ukrainian business entities from innovation and investment activities. Among the key factors is the instability of Ukrainian legislation, the underdevelopment of market infrastructure, in particular the stock market, and strong tax pressures.

Ukraine has been regressing in all world rankings in recent years. This is due to unresolved internal and external problems, which should include conscious and unconscious actions of officials and business entities; coincidence of objective circumstances (global financial crisis, political crisis of government). In most ratings, the place of Ukraine has been reduced because of this. Ukraine's strategic priorities for raising the level of international competitiveness should be reflected in the system of gradual steps of adaptation of the national economy to changes in global globalization and integration processes. The main mechanism for enhancing the competitive advantages of Ukraine is the implementation of internal reforms and the transformation of the vectors of foreign economic policy. Also, the state's efforts should be directed towards innovative development and the formation of a favorable business environment that will enable to realize the existing innovative and human potential and will become a prerequisite for the gradual increase of Ukraine's international competitiveness in world rankings.

The key to Ukraine's high competitiveness at the international level is to increase the efficiency and productivity of a diversified national economy, which should be based on a powerful technological, scientific and investment base. The existing level of budget financing of the educational sphere is devoid of investment character, does not provide reliable development and modernization of education. Domestic business structures have not yet realized that investing in education is one of the most profitable spheres of capital investment. The strategic task for Ukraine at the present stage should be to determine the priority development of science and high technologies and active innovation policy. Innovation is a potential for economic growth. Delaying with the definition of national priorities of a country can lead to its removal from making strategic decisions on the development of mutually beneficial regional relations.

Conclusion. After conducting the research to identify and justify the factors of possible innovative development of the business environment and the financial-economic system of the national economy of Ukraine in order to create the prospects of participation in the global innovation process, we can draw some conclusions. Among the indicators of the "Financial system" component of the Global Competitiveness Index of Ukraine, the best value in 2018 is the credit gap points (4th among 140 countries), domestic credit to private sector in % GDP (56th among 140 countries). Worst indicators of this component for Ukraine are: non-performing loans in% loan portfolio value (136th among 140 countries), soundness of banks (135th among 140 countries), and financing of SMEs (118th among 140 countries).

As to the component of the "Innovation Capability" of the Global Competitiveness Index of Ukraine in 2018, the best value is Quality of research institutions index (44th among 140 countries), scientific publications H Index (50th among 140 countries), R & D expenditures % GDP (56th among 140 countries). Ukraine's worst position is in the following areas: State of cluster development (106th among 140 countries), Buyer sophistication (74th among 140 countries).

Innovative development of the business environment of the national economy in Ukraine requires the proper methodological, technical, technological and resource support, otherwise it is impossible to fully use the potential of the national economy. On separate, above-mentioned directions, Ukraine is at a rather high level. However, more elements need to be brought to the level of economically developed countries. The continuation of scientific research on this issue will further the innovative development of the national economy, as well as improve the social and economic situation in the country.

REFERENCES

1. Antokhov, A. A. (2015). Innovatsiyniy rozvitok ekonomiki Ukraini cherez prizmu zarubizhnogo dosvidu [Innovative development of the Ukrainian economy through the prism of foreign experience], *Naukoviy visnik MNU im. V. O. Sukhomlins'kogo*. (Vol. 2 (5), 7 [in Ukrainian].
2. Kuklin, A. A., & Korobkov, I. V. (2018). Vybory effektivnoy trayektorii sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya regiona [Selection of an effective trajectory of socio-economic development of the region]. *Economy of the region*. (Vol. 14/4), 1145-1155 [in Russian].
3. Ogorodnikov, P. I., Zaloznaya, G. M., & Borovsky, A. S. (2018). Sistemnyy analiz obespecheniya stabil'nosti effektivnogo funktsionirovaniya innovatsionnoy i tsifrovoy ekonomiki na osnove intellektualizatsii sistema kompleksnoy bezopasnosti [System analysis for ensuring the stability of the effective functioning of innovation and digital economy on the basis of the intellectualization of the complex security system]. *Economy of the region*. (Vol. 14/4), (pp. 1221-1231) [in Russian].
4. Prokhorchuk, S. V. (2015). Innovatsiynna spromozhnist' yekonomiki Ukraini v umovakh globalizatsii' [Innovative capacity of the Ukrainian economy in the conditions of globalization]. *Scientific and Production Magazine*. (Vol. 1 (36), 93 [in Ukrainian].
5. Shipulina, Yu. S., & Kostik, K. O. (2018). Shlyakhi rozvitku innovatsiynoi' diyal'nosti Ukraini v globalizovanomu ekonomichnomu prostori [Ways of Ukraine's innovation development in the globalized economic space]. Retrieved from http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_19/YULIYA_S_SHYPULINA_OKSANA_V_KOSTYKThe_Ways_of_Development_Ukrainian_Innovati_on_Activity_in_Globalized_Economy.pdf [in Ukrainian].
6. Batuo, M., Mlambo, K. & Asongu, S. (2018). Linkages between financial development, financial instability, financial liberalization and economic growth in Africa. *Research in International Business and Finance*, 45, 168-179 [in English].
7. Inekwe, J. N., Jin, Y. & Valenzuela, M. R. (2018). The effects of financial distress: Evidence from US GDP growth. *Economic Modeling*, 72, 8-21 [in English].
8. Kim, D. W., Yu, J. S., & Hassan, M. K. (2018). Financial inclusion and economic growth in OIC countries. *Research in International Business and Finance*, 43, 1-14 [in English].
9. Kozubikova, L., & Zoubkova, A. (2016). The Entrepreneur's Attitude toward Innovative and Competitive Aggressiveness: The case study of the Czech micro-enterprises. *Journal of International Studies*. (Vol. 9), 1, (pp. 192-204) [in English].

10. Lahovnik, M., & Breznik, L. (2014), Technological innovation capabilities as a source of competitive advantage: A case study from the home appliance industry. *Transformations in Business & Economics*. (Vol. 13), 2, (pp. 144-160) [in English].
11. Milovic, N., & Jocovic, M. (2017). Impact of Foreign Direct Investment on Competitiveness of Montenegrin Economy. *Transformations in Business & Economics*, 16 (1) (40), 222-232 [in English].
12. Ohanyan G., & Androniceanu, A. (2017). Evaluation of IMF program effects on employment in the EU. *Acta Oeconomica*, 67 (3), 311-332 [in English].
13. Zizlavsky, O. (2016). The Use of Financial and Nonfinancial Measures in Innovation Management Control: Experience and Research. *Economics and Sociology*. (Vol. 9), 4, (pp. 41-65) [in English].
14. Mamedov, O., Movchan, I., Ishchenko-Padukova, O., & Grabowska, M. (2016), Traditional Economy: Innovations, Efficiency and Globalization. *Economics and Sociology*. (Vol. 9), 2, (pp. 61-72) [in English].
15. Danlami, M. R., Loganathan, N., Streimikiene, D., Mardani, A., & Golam Hassan, A. A. (2018). The effects of financial development and trade openness on Nigeria's dynamic growth. *Economics and Sociology*, 11 (4), 128-141 [in English].
16. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2016-2017, 2016 [in English].
17. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2017-2018, 2017 [in English].
18. International Monetary Fund, IMF Regional Economic Outlook: Caucasus and Central Asia, May, 2018 [in English].
19. World Economic Outlook 2018. Cyclical Upswing, Structural Change, 2018 [in English].
20. WTO Statistical Database. Trade Profiles 2018. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles18_e.pdf [in English].
21. World Bank. World Development Indicators Database, retrieved July-September, 2018 [in English].

The article submitted to editor's office on 22.03.2019.

Халатур С. Бізнес-середовище України: теоретичні концепти інноваційного розвитку.

Постановка проблеми. Становлення єдиного глобального ринку, формування динамічного конкурентного бізнес-середовища та прагнення досягти успіху в конкурентній боротьбі потребують дослідження теоретичних концептів інноваційного розвитку бізнес-середовища та фінансово-економічної системи національної економіки. Вирішення цієї проблеми тісно пов'язане з використанням потужних інформаційних технологій у поєднанні з концепцією інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що попри наявність окремих наукових доробок, залишається невирішеною важлива науково-практична проблема щодо оцінки бізнес-середовища України.

Мета статті – ідентифікувати та обґрунтувати чинники можливого інноваційного розвитку бізнес-середовища та фінансово-економічної системи національної економіки України для виявлення перспектив участі в глобальному інноваційному процесі.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано методи: системний підхід; абстрактно-логічний; статистичного аналізу.

Результати дослідження. Стаття присвячена оцінці можливостей інноваційного розвитку в Україні. В ній здійснено спробу ідентифікувати та обґрунтувати чинники можливого інноваційного розвитку бізнес-середовища та фінансово-економічної системи національної економіки України для виявлення перспектив участі у глобальному інноваційному процесі. Реалізація пропозицій матиме вплив на сферу оцінки ефективності бізнесу.

Висновки. На відміну від існуючих публікацій, вперше окреслено ряд показників, різні методи та межі вимірювання продуктивності для оцінки інноваційних процесів. З управлінської точки зору, необхідне фокусування уваги та витрачання ресурсів під час усього інноваційного процесу. Стверджується, що поінформоване використання показників оцінки як орієнтирів для підвищення уваги керівників та виявлення проблем може допомогти керівництву сприяти ефективності інноваційних зусиль. Менеджери можуть порівнювати висновки цього дослідження зі своїми власними інноваційними практиками і, таким чином збагачувати базу знань.

Інноваційний розвиток бізнес-середовища та фінансово-економічної системи національної економіки України потребує належного методологічного, техніко-технологічного та ресурсного забезпечення, інакше неможливо повною мірою використати потенціал національної економіки. По окремих, зазначених напрямках Україна знаходиться на достатньо високому рівні. Проте більшість елементів необхідно доводити до рівня економічно розвинених країн.

Проведена робота створила основу для подальших досліджень у сфері вимірювання результативності інновацій та управління.

Ключові слова: індекс конкурентоспроможності, стратегічні пріоритети, інновації, глобальна економіка, інвестиції.

ШКУРОПАДСЬКА Діана,
аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету
Україна, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19

E-mail: diana.shkuropadska2016@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6883-711X>

СТІЙКІСТЬ СЕКТОРА ДОМОГОСПОДАРСТВ

Розглянуто економічну сутність сектора домогосподарств та характерні умови його стійкості. Здійснено оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств за 2008–2017 рр. Проаналізовано інституційне забезпечення стійкості сектора домогосподарств та запропоновано шляхи підвищення рівня його стійкості.

Ключові слова: сектор домогосподарств, стійкість сектора домогосподарств, інституційне забезпечення, шокові впливи, національна економіка.

Шкуропадская Д. Устойчивость сектора домохозяйств. Рассмотрены экономическая сущность сектора домохозяйств и характерные условия его устойчивости. Дана оценка уровня устойчивости сектора домохозяйств за 2008–2017 гг. Проанализировано институционное обеспечение устойчивости сектора домохозяйств и предложены пути повышения уровня ее устойчивости.

Ключевые слова: сектор домохозяйств, устойчивость сектора домохозяйств, институционное обеспечение, шоковые воздействия, национальная экономика.

Постановка проблеми. Стабільний розвиток та стійкість національної економіки залежать від інституційного середовища. Спрямування ресурсів на забезпечення стійкості національної економіки неможливе без врахування інституційних чинників, які визначають напрям руху суспільства, стимулюючи розвиток окремих секторів економіки, найменш досліджуваним з яких є наразі сектор домогосподарств, який відіграє ключову роль у її функціонуванні, виконуючи функції споживання, заощадження, інвестування, як специфічний внутрішній стабілізатор економічного розвитку суспільства.

Наразі в економічній літературі недостатньо досліджена проблематика функціонування та розвитку сектора домогосподарств, інституційні аспекти життєдіяльності та потенціалу домогосподарств у забезпеченні стійкості національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему стійкості економічних систем активно вивчають українські та закордонні дослідники й економісти-практики. Зокрема дослідженню формування, використання фінансових ресурсів домогосподарств та проблему

забезпечення їх стійкості в умовах трансформаційних процесів присвячено напрацювання О. Товстиженко [1], О. Мінц [2], М. Тарасюк [3], Т. Кізіма [4], І. Федуняк та І. Гурська [5]. Оцінку інституційного забезпечення розвитку сектора домогосподарств надано Н. Котис [6]. Дослідженню механізмів забезпечення стійкості економіки України до глобальних викликів і ризиків сучасності присвячено публікації А. Бойко [7]. Проблему природи стійкості соціальної сфери в умовах шокових впливів досліджує І. Штундер [8], способи та методи побудови індексу стійкості домогосподарств розглядають Дж. Бусбі та Т. Сміт [9].

Метою дослідження є оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств та аналіз інституційного забезпечення, що дасть змогу обґрунтувати шляхи підвищення рівня його стійкості.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, застосування яких дало змогу досягти поставленої мети: системний – для визначення сутнісних характеристик стійкості сектора домогосподарств; теоретичного узагальнення – для визначення критеріїв дослідження інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств; порівняння та систематизації – для аналізу та обґрунтування шляхів оцінювання індикаторів стійкості сектора домогосподарств. Інформаційна база дослідження представлена працями українських та іноземних науковців, статистичними даними Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України.

Результати дослідження. Національна економіка є системою, параметри стану якої обумовлюються специфічними закономірностями розвитку суспільства та країни. Одним з ключових завдань, що постали перед Україною в умовах трансформації, є необхідність перегляду підходів до взаємодії держави і громадян. Суспільні відносини визначають рівень розвитку держави, її демократизації та добробуту, оскільки розвиток людини як економічного суб'єкта обумовлюється еволюцією всієї економічної теорії.

У широкому розумінні домогосподарство є суб'єктом економіки, що складається з декількох осіб, які проживають на спільній території та ведуть спільне господарство для забезпечення своєї життєдіяльності. В основному домогосподарства формують особи, об'єднанні родинними та сімейними зв'язками.

Відповідно до Класифікації інституційних секторів економіки під сектором домогосподарств розуміють невелику групу осіб, які спільно проживають та об'єднують повністю або частково свої доходи та майно і спільно споживають певні види товарів та послуг (головним чином житло та продукти харчування) [10].

Досліджуючи проблему стійкості сектора домогосподарств, варто визначити сутність поняття "стійкість системи". Зокрема, під стійкістю економічної системи розуміють здатність зберігати та нарощувати життєво важливі параметри і функції на всіх етапах циклічного розвитку в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів на неї [7, с. 44].

Під стійкістю сектора домогосподарств розуміють стан системи, який характеризується здатністю домогосподарств забезпечувати свою життєдіяльність за умов втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу. Критичний аналіз наукових підходів до визначення сутності стійкості економічної системи та її характеристик надає можливість визначити основні характерні умови стійкості сектора домогосподарств. Стійкий рівень сектора домогосподарств характеризується такими умовами:

- високий рівень диверсифікації джерел формування доходів домогосподарств. Якщо домогосподарство отримує дохід з одного джерела (зарплата), то рівень ризику його зниження більший, ніж у домогосподарстві, яке отримує дохід з декількох джерел (зарплата, дивіденди, дохід від здачі нерухомості);
- системне зростання рівня регулярних доходів домогосподарств (пенсій, стипендій, мінімальної заробітної плати, соціальної допомоги інвалідам);
- вигідні ставки іпотечного кредитування для населення;
- висока схильність до заощаджень з поточних доходів.

Зазначені умови характеризують не лише стійкість сектора домогосподарств, а й рівень розвитку та життя населення, і саме високий рівень доходів є фактором зростання його добробуту. Особливо їх роль відчувається в умовах економічної нестабільності, коли домогосподарства перебувають під дією шоківих впливів (реальна раптова зміна в умовах господарювання, що виводить параметри економічної системи за критичні значення [11, с. 5]). Реалізація зазначених умов стійкості сектора домогосподарств неможлива без державної підтримки, а саме інституційного забезпечення.

Аналіз інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств варто здійснювати за *функціональним* (що враховує динаміку макроекономічних індикаторів стійкості домогосподарств) та *інституційним* (що висвітлює стан розвитку інститутів, органів влади, державних і недержавних організацій) підходами.

Інституційний підхід визначає можливості та умови для розвитку сектора домогосподарств, функціональний – надає можливість оцінити фінансовий стан та значущість для національної економіки від діяльності сектора домогосподарств. Оцінювання за обома підходами дає змогу зробити висновки про інституційний розвиток та стійкість сектора домогосподарств.

Під час аналізу рівня стійкості сектора домогосподарств розраховується 7 індикаторів. При виборі індикаторів для оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств за основу взято методичні підходи до оцінювання рівня стійкості економіки, розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку [12], і методичку розрахунку рівня економічної безпеки України [13], в частині порогових значень індикаторів (*табл. 1*).

Таблиця 1

Індикатори оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств*

Індикатор	Характеристика індикатора	Порогове значення
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП (%)	Характеризує рівень особистих споживчих витрат, які складаються з витрат домогосподарств на купівлю товарів та послуг до загального обсягу ВВП. Відображає зміну життєвого рівня населення	$\geq 50\%$
Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах (%)	Характеризує рівень кредитування домашніх господарств банками	9–21%
Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості (%)	Відображає додатково створену в процесі виробництва вартість та характеризує рівень розвитку сектора. Відображає частку доданої вартості домашніх господарств у валовій доданій вартості, що формує ВВП країни	$\geq 30\%$
Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах (%)	Відображає зміни міри перерозподілу доходів в економіці та частки наявних доходів, що припадає на сектор домашніх господарств	$\geq 50\%$
Коефіцієнт доступності житла (%)	Характеризує можливість родини придбати власне житло за власний накопичений капітал, не залучуючи кошти фінансових установ	$\leq 3\%$
Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення (грн)	Характеризує витрати суспільства на товари і послуги, які використовуються безпосередньо для задоволення поточних потреб. Є вартісною характеристикою загального обсягу кінцевого споживання населенням матеріальних благ і послуг (фонд споживання)	\leq прожиткового мінімуму (грн)
Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	Характеризує рівень іпотечного кредитування домашніх господарств	$\geq 30\%$

* Незадовільний рівень (≤ 4 індикаторів), помірний рівень (5–6 індикаторів), достатній рівень (7 індикаторів).

Джерело: складено та систематизовано автором за [12; 13].

Більшість показників ОЕСР не розраховуються Державною службою статистики України, тому запропоновані показники адаптовано до української статистичної бази. Вибір зазначених 7 індикаторів (табл. 1) обумовлено тим, що вони характеризують стан споживчого попиту домогосподарств. Зміна споживчого попиту домогосподарств є функцією від їх доходів (як реальних, так і очікуваних), які зумовлюються рівнем заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат, а також обсягами кредитування населення. Шокові зміни одного чи декількох із зазначених індикаторів призводять до збурень у динаміці споживчого попиту.

У табл. 2 наведено результати розрахунку індикаторів оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств за 2008–2017 рр.

Динаміка кінцевих споживчих витрат домогосподарств до ВВП за 2008–2017 рр. відповідала пороговому значенню. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств становлять найбільшу частину валового внутрішнього продукту України. Динаміка індикатора зростала у 2008–2013 рр., після 2014 р. спостерігається незначне його скорочення, що пов'язано з нестабільною економічною ситуацією в країні.

Таблиця 2

Динаміка індикаторів оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств України за 2008–2017 рр.

Індикатор	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП (%)	62.53	64.34	63.01	66.07	67.64	71.46	70.63	66.23	64.75	64.40
Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах (%)	38.21	33.35	28.60	25.09	23.01	21.24	20.69	17.81	16.35	17.13
Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості (%)	17.08	17.68	18.25	19.30	21.70	22.52	22.08	22.87	22.24	22.37
Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах (%)	66.49	71.78	76.49	75.07	79.21	80.37	73.18	66.82	63.65	65.45
Коефіцієнт доступності житла (%)	10.6	10.1	9.7	6.5	6.8	7.4	4.6	5.0	6.3	6.5
Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення (грн)	1636	1260	1479	1876	2082	2298	2467	3068	3612	4511
<i>Прожитковий мінімум, грн</i>	<i>633</i>	<i>669</i>	<i>769</i>	<i>941</i>	<i>1073</i>	<i>1147</i>	<i>1218</i>	<i>1218</i>	<i>1378</i>	<i>1700</i>
Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	51.13	55.02	52.84	48.41	33.66	29.07	34.16	34.43	36.89	25.81

Джерело: розраховано та систематизовано автором за [14; 15].

Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах відповідала пороговому значенню у 2014–2017 рр., що свідчить про задовільний рівень кредитування. Високе значення індикатора в 2008 р. пов'язано з високою вартістю кредитів в іноземній валюті через зміну валютного курсу з 4.86 грн за 1 дол. США у жовтні 2008 р., до 8 грн за 1 дол. США у грудні. Після 2008 р. динаміка індикатора поступово знижувалась.

Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості за 2008–2017 рр. не відповідала пороговому значенню. Сектор домогосподарств виступає власником і постачальником економічних ресурсів, проте, його внесок у створення ВВП порівняно з іншими інституційними секторами є невеликим. Аналіз динаміки частки валової доданої вартості сектора домогосподарств свідчить про зростання індикатора за 2008–2017 рр. на 5.29 %.

Показник наявних доходів відображає доходи, що залишилися в розпорядженні домогосподарств після вирахування податків та обов'язкових платежів. Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах (ВНД) за 2008–2017 рр. відповідала пороговому значенню, що свідчить про високу частку сектора у формуванні ВНД.

Коефіцієнт доступності житла за 2008–2017 рр. не відповідав пороговому значенню, що свідчить про недостатній рівень доходів населення на придбання житла у відповідний термін (3 роки). Найнижче значення індикатора зафіксовано в 2014 р. (4.6 %), а найвище – у 2008 р. (10.6 %).

Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення за 2008–2017 рр. не відповідали пороговому значенню. Зростаюча динаміка індикатора свідчить про розрив між прожитковим

мінімумом та витратами населення на забезпечення своєї життєдіяльності. Також варто зазначити, що за 10 років населення України скоротилось на 3 млн 788 тис. Найбільшою причиною цього є відтік робочої сили закордон: тільки у 2017 р. близько 430 тис. 290 громадян виїхали на заробітки за межі України [16].

Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів за 2008–2016 рр. відповідало пороговому значенню, крім 2013 та 2017 рр., що було пов'язано з нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні.

У 2008–2017 рр. з 7 індикаторів лише 2 відповідали пороговим значенням: динаміка кінцевих споживчих витрат домогосподарств до ВВП, частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах. У 2014–2017 рр. пороговому значенню відповідав індикатор "частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах"; у 2008–2012 рр. та 2014–2016 рр. – індикатор співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів. Зазначені результати оцінювання рівня стійкості сектора домогосподарств свідчать про незадовільний рівень стійкості цього сектора та про його неспроможність у довгостроковій перспективі протидіяти шоківим впливам.

У 2008–2017 рр. основними причинами появи шоківих впливів були: світова фінансово-економічна криза (2008–2009 рр.); фінансово-політична криза в Україні (2013–2015 рр.); окупація та анексія АР Криму (2014 р.); втрата контролю над частиною територій Луганської та Донецької областей (2015–2017 рр.).

Аналізуючи рівень стійкості сектора домогосподарств, варто розглянути індекс поточної економічної спроможності, який розраховується центром Разумкова з грудня 2013 р. Індекс характеризує купівельну спроможність населення та економічну стійкість домогосподарств, під якою розуміють здатність до життєдіяльності за умови втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу [17]. Цей індекс розраховується щомісяця на базі згрупованих у 4 секції показників: заробітна плата і мінімальні соціальні стандарти; диспропорції у доходах і заборгованості; заощадження і доступність грошових ресурсів; демографія і зайнятість. За еталонні значення взято дані індексу з грудня 2013 р. Припускається, що на той час макроекономічні показники характеризувалися відносною стійкістю і перебували під незначним впливом зовнішніх факторів. Динаміку індексу поточної економічної спроможності у 2013–2017 рр. зображено на *рис. 1*.

Індекс поточної економічної спроможності у 2013–2015 рр. знизився на 0.27. Причиною спадної динаміки стали такі шоківі впливи: девальвація національної валюти; скорочення рівня ВВП та обсягу товарообороту в країні; зниження темпів приросту наявних доходів домогосподарств; зростання розриву між мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом; скорочення рівня заощаджень домогосподарств; економічна рецесія.

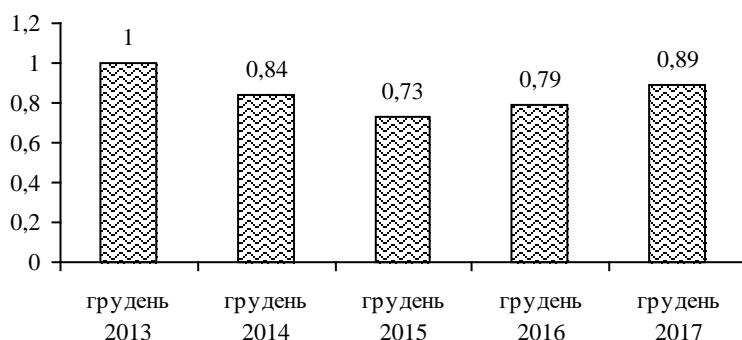

Рис. 1. Динаміка індексу поточної економічної спроможності у 2013–2017 рр.

Джерело: складено і систематизовано автором за [17].

Упродовж 2015–2017 рр. значення індексу поточної економічної спроможності зросло на 0.16. До причин такого зростання варто віднести: підвищення мінімальної заробітної плати; запровадження системи субсидій; скорочення заборгованостей з виплати заробітної плати та сум з оплати житлово-комунальних послуг.

Забезпечення стійкості сектора домогосподарств потребує впровадження ефективної інституційної системи. У широкому розумінні інститути – це сукупність створених людьми формальних та неформальних правил, які встановлюють межі діяльності економічних суб'єктів [18, с. 14]. У взаємодії формальних та неформальних інститутів визначальне місце повинно відводитись державі, завданням якої є оптимальне їх поєднання для ефективного функціонування та розвитку.

Держава, враховуючи високий ступінь її втручання у сучасне економічне життя, виступає двояким джерелом його змін. З одного боку, державне втручання може пом'якшувати коливання ринкової кон'юнктури, які загрожують, наприклад, кризою перевиробництва, а з іншого, – може покращувати нормальні умови економічного життя. Через винятковість свого становища держава є монополістом, який одночасно забезпечує стійкість національної економіки та формує небезпеку реалізації не суспільних, а групових чи особистих інтересів. Держава забезпечує стійкість економіки у взаємодії президента країни, законодавчих та виконавчих органів влади.

Одним з критеріїв, що визначає ступінь розвитку та стійкості національної економіки, є інституційне забезпечення. Інституційне забезпечення характеризує стан розвитку інститутів, органів влади, державних і недержавних організацій. Для оцінки інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств необхідно визначити основні критерії оцінювання (рис. 2).

Рис. 2. Оцінювання інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств

Джерело: складено і систематизовано автором.

Інституційне забезпечення стійкості сектора домогосподарств представлено такими органами державної влади, як Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Міністерство юстиції України, Державна служба зайнятості України, Міністерство соціальної політики України. Зазначені органи державної влади здійснюють відповідні заходи (рис. 3).

Рис. 3. Заходи інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств

Джерело: складено і систематизовано автором.

У Законі України "Про основи національної безпеки України" визначено засади державної політики, які спрямовані на забезпечення стійкості сектора домогосподарств: створення конкурентоспроможної,

соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення зростання рівня життя і добробуту населення. Причинами низького рівня стійкості сектора домогосподарств є:

- неефективна політика держави щодо підвищення рівня трудових доходів працівників;
- неефективність заходів з подолання бідності населення;
- неефективне управління соціальним захистом населення;
- нераціональний розподіл наявного доходу домогосподарств (між споживанням та заощадженням);
- демографічна проблема.

Відтак, важливими елементами державного регулювання економіки є формальні інститути (наприклад, нормативно-правові акти), соціально-економічна суть яких, з точки зору забезпечення стійкості економіки, виявляється низкою впливів:

- інтегруючий вплив інститутів, які, сприяючи консолідації ресурсів суб'єктів економічної діяльності, забезпечують цілісність не лише економіки, але й єдність усього суспільства;

- інформаційний – виявляється у процесі збирання, обробки та передання спеціалізованої економічної інформації, необхідної як для діяльності суб'єктів господарювання, так і для забезпечення неперервності суспільного виробництва;

- орієнтаційний – виражається у тому, що інститути виступають інструментами, які спрямовують суб'єктів економічної діяльності курсом, найбільш пріоритетним для суспільства та країни, і намагаються призупинити діяльність суб'єктів господарювання, що мають або можуть мати негативні наслідки в процесі своєї діяльності.

Зазначені впливи інститутів сприяють стійкості економіки, її здатності певною мірою пом'якшувати прояви кризових явищ шляхом урегулювання економічних, суспільно-політичних, соціальних суперечностей. До основних законодавчих актів, які формують правову основу інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств, належать Закони України: "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", "Про пенсійне забезпечення", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", "Про зайнятість населення".

Основними проблемами поточного стану інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств є недосконалість деяких законодавчих актів та їх невідповідність реальній соціально-економічній ситуації в країні. Наприклад, прожитковий мінімум на 01.01.2019 становив 1853 грн, а розмір мінімальної пенсії – 1497 грн, тобто на 356 грн менше. При гарантуванні соціальної захищеності пенсіонерів доречно було б розмір мінімальної пенсії підняти хоча б до рівня прожиткового мінімуму.

Також важливим завданням системи пенсійного забезпечення України має стати ліквідація розриву між розміром мінімальної пенсії та мінімальної заробітної плати. За 2017–2018 рр. темп приросту для мінімальної заробітної плати становив 16.34 %, а для мінімальної пенсії – 3.09 %. У такій ситуації державі доречно було б для початку забезпечити пропорційне зростання мінімальної пенсії разом із збільшенням мінімальної зарплати.

Висновки. Таким чином, рівень стійкості сектора домогосподарств є незадовільним. Лише 2 індикатори з 7 відповідали пороговим значенням у 2008–2017 рр. Запропонований набір індикаторів до визначення рівня стійкості сектора домашніх господарств з використанням порогових значень значною мірою дає змогу оцінити дію шоків впливів на відповідний сектор і на цій основі розробляти заходи попередження про несприятливі й загрозові тенденції економічного розвитку.

Результати аналізу інституційного забезпечення стійкості сектора домогосподарств свідчать про наявність таких проблем, як: неефективна діяльність органів державної влади в умовах соціально-економічної нестабільності; недостатня узгодженість центрів функціональної відповідальності між державними органами та інститутами забезпечення стійкості сектора домашніх господарств; недосконалість деяких законодавчих актів, які не є оптимальними для значної частки сектора домашніх господарств.

На основі проведеного дослідження доцільно запропонувати шляхи підвищення рівня стійкості сектора домогосподарств, реалізацію яких має забезпечити держава:

- підвищення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- встановлення оптимальних ставок оподаткування доходів;
- встановлення обґрунтованих пільг з оподаткування доходів;
- забезпечення державної підтримки іпотечного кредитування для населення;
- реформування системи соціального захисту.

Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі пов'язані з обґрунтуванням механізмів фінансового забезпечення соціальних гарантій домогосподарств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Товстиженко О. В. Фінансова спроможність домогосподарств в контексті нагромадження та оптимізації їх доходів та витрат. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2018. № 2. С. 1-7.
2. Мінц О. Ю. Механізми формування та використання фінансів домогосподарств в Україні. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*. 2017. №15. С. 226-231.
3. Тарасюк М. В. Функції фінансів домогосподарств у ринковій економіці посткризового періоду. *Економічний вісник університету*. 2013. № 21(1). С. 230-235.

4. Кізима Т. О. Управління фінансами домашніх господарств: теоретико-прагматичні аспекти. *Світ фінансів*. 2017. № 4 (21). С. 22-33.
5. Федуняк І. О., Гурська І. С. Роль сільських домогосподарств у розвитку економіки України. *Агросвіт*. 2016. № 6. С. 8-11.
6. Котис Н. В. Оцінка інституційного забезпечення розвитку сектора домогосподарств. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 6 (1). С. 51-55.
7. Бойко А. В. Механізми забезпечення стійкості економіки України до глобальних викликів і ризиків сучасності. *Економіка та управління національним господарством*. 2014. № 3 (46). С. 34-41.
8. Штундер І. О. Природа стійкості соціальної сфери в умовах шоків впливів. *Економіка та суспільство*. 2017. №11. С. 11-16.
9. Busby J., Smith T. The creation of a household resilience index using limited data from the IGAD region. Technical Report Series № 1: Measuring Resilience in the Horn of Africa. University of Texas, Austin, 2014. 24 p.
10. Наказ Державної служби статистики України "Класифікація інституційних секторів економіки України" від 03.12.2004 № 378. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm.
11. Крючкова І. В. Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку: монографія. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2010. 480 с.
12. OECD Home. Economic resilience: Vulnerability indicators. 2017. URL: <https://www.oecd.org/eo/growth/economic-resilience.htm>.
13. Наказ Міністерства економіки України "Методика розрахунку рівня економічної безпеки України": затверджено 19.10.2013. № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.
14. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://index.minfin.com.ua>.
15. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Щороку близько 1 млн українців емігрують з країни. Ukr. Media. 12.01.2019. URL: <https://ukr.media/ukrain/383274>.
17. Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні. Київ: Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, 2017. 44 с.
18. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 198 с.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2019.

Shkuropadska D. Resilience of the household sector.

Background. At present, the issues of functioning and development of the household sector are not sufficiently studied in the economic literature. Insufficiently investigated institutional aspects of households' livelihoods and their potential in ensuring the resilience of the national economy.

The aim of the study is to assess the level of resilience of the household sector and the analysis of institutional support that will justify ways to increase its level of resilience.

Materials and methods. Theoretical and methodological basis of the research is general scientific and special methods of scientific knowledge, the application of which allowed to achieve the set goal.

Research. In the analysis of the resilience level of the household sector, seven indicators will be calculated: final consumer expenditure of households to GDP, share of household loans in gross gross loans, share of households in gross value added, share of households' disposable income in gross disposable income, housing availability ratio, costs households in the final consumption per

capita, the ratio of loans and loans to residential real estate households to total gross loans. The level of resilience in the household sector is unsatisfactory. Only 2 indicators out of 7 corresponded to the threshold in 2008-2017. An analysis of institutional support for the resilience of the household sector shows that such problems exist as: ineffective government bodies in the conditions of socioeconomic instability; lack of coordination between centers of functional responsibility between state institutions and institutions for ensuring the resilience of the household sector; the imperfection of some legislative acts that are not optimal for a significant share of the household sector.

Conclusion. *On the basis of the conducted research it will be advisable to propose ways to increase the level of resilience of the household sector, which the state must ensure: increase the size of the untaxed minimum income of the Gromadians; introduction of optimal trafficking codes; establishment of reasonable grounds for tax deductions; to provide state support to mortgage lending for the population; reform of the social protection system.*

Keywords: household sector, resilience of the household sector, institutional provision, shock influences.national economy.

REFERENCES

1. Tovstyzhenko, O. V. (2018). Finansova spromozhnist' domohospodarstv v konteksti nahromadzhennya ta optymizatsiyi yikh dokhodiv ta vytrat [Financial capacity of households in the context of accumulation and optimization of their income and expenses]. *Ekonomikopravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspil'stva – Economic and legal paradigm for the development of modern society*, 2, 1-7 [in Ukrainian].
2. Mints, O. YU. (2017). Mekhanizmy formuvannya ta vykorystannya finansiv domohospodarstv v Ukrayini [Mechanisms for the formation and use of households finance in Ukraine]. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, 15, 226-231 [in Ukrainian].
3. Tarasyuk, M. V. (2013). Funktsiyi finansiv domohospodarstv u rynkoviy ekonomitsi postkryzovoho periodu [Functions of households finance in a market economy of post-crisis period]. *Ekonomichnyj visnyk universytetu – Economic Herald of the University*, 21(1), 230-235 [in Ukrainian].
4. Kizyma, T. O. (2017). Upravlinnya finansamy domashnikh gospodarstv: teoretyko-prahmatychni aspekty [Household Finance management: Theoretically-Pragmatic Aspects]. *Svit finansiv – Svit finansiv*, 4 (21), 22-33 [in Ukrainian].
5. Fedunyak, I. O., & Hurs'ka I. S. (2016). Rol' sil's'kykh domohospodarstv u rozvytku ekonomiky Ukrayiny [The role of rural households in the development of the Ukrainian economy]. *Ahrosvit – AgroSvit*, 6, 8-11 [in Ukrainian].
6. Kotys, N. V. (2016). Otsinka instytutynoho zabezpechennya rozvytku sektoru domohospodarstv [Assessment of institutional support for the development of the household sector]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Economic bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 6 (1), 51-55 [in Ukrainian].
7. Boyko, A. V. (2014). Mekhanizmy zabezpechennya stiykosti ekonomiky Ukrayiny do hlobal'nykh vyklykiv i ryzykiv suchasnosti [Mechanisms for ensuring the sustainability of the Ukrainian economy to global challenges and risks of the present]. *Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom – Economics and management of the national economy*, 3 (46), 34-41 [in Ukrainian].
8. Shtunder, I. O. (2017). Pryroda stiykosti sotsial'noyi sfery v umovakh shokovykh vplyviv [Nature of sustainability of the social sphere in conditions of shock influences]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economics and Society*, 11, 11-16 [in Ukrainian].
9. Busby, J., & Smith, T. (2014). The creation of a household resilience index using limited data from the IGAD region. Technical Report Series № 1: Measuring Resilience in the Horn of Africa. University of Texas, Austin [in English].

10. Nakaz derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny "Klasyfikatsiya instytutsiynykh sektoriv ekonomiky Ukrayiny" vid 03.12.2004 № 378 [Order of the State Statistics Service of Ukraine "Classification of institutional sectors of the economy of Ukraine" from 03.12.2004 № 378]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm [in Ukrainian].
11. Krjuchkova I. V. (2010). *Ekonomika Ukrainy: shokovi vplyvy ta shljah do stabil'nogo rozvytku* [Economy of Ukraine: shock impacts and the way to sustainable development]. Kyiv: In-t ekon. ta prognov. NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. OECD Home. Economic resilience: Vulnerability indicators. 2017. Retrieved from <https://www.oecd.org/eco/growth/economic-resilience.htm> [in English].
13. Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrayiny "Metodyka rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny": zatverdzheno 19.10.2013. № 1277 [Order of the Ministry of Economy of Ukraine "Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine": zatverdzheno 19.10.2013. № 1277]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii> [in Ukrainian].
14. Ofitsiyny veb-sayt ministerstva finansiv Ukrayiny [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from <http://index.minfin.com.ua> [in Ukrainian].
15. Ofitsiyny veb-sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Shchoroku blyz'ko 1 mln. ukrayintiv emihruyut' z krayiny [Every year about 1 million Ukrainians emigrate from the country]. Ukr. Media. 12.01.2019. Retrieved from <https://ukr.media/ukrain/383274> [in Ukrainian].
17. Indeks potochnoyi ekonomichnoyi spromozhnosti: kompleksna otsinka sotsial'no-ekonomichnoyi sytuatsiyi v Ukraini [The Index of current economic capacity: a comprehensive assessment of the socioeconomic situation in Ukraine] (2017). Kyiv: Ukrayins'ky tsestr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen' imeni Oleksandra Razumkova [in Ukrainian].
18. Nort, D. (2000). *Instytutsiyi, instytutsiyina zmina ta funktsionuvannya ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

ЧУГУНОВ Ігор,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: Chugunov_iya@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4915-1267>

КУЧЕР Галина,
д. е. н., доцент кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету,
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: Kucher_gv@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1714-5623>

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовано визначення фінансових ресурсів державного сектора економіки як складової суспільного розвитку. Встановлено особливості категорії "фінансовий потенціал". Удосконалено підходи до дефіциту бюджету як складової системи динамічного бюджетного збалансування державних фінансів та використання механізму державно-приватного партнерства. Розкрито фактори активізації фінансового мультиплікатора суспільного розвитку через бюджетні видатки.

Ключові слова: фінанси, фінансові ресурси, бюджетна система, фінансова політика держави, державний кредит, суспільний розвиток, державний сектор економіки, фінансовий потенціал.

Чугунов И., Кучер Г. Финансовые ресурсы государственного сектора экономики. Обосновано определение финансовых ресурсов государственного сектора экономики как составляющей общественного развития. Установлены особенности категории "финансовый потенциал". Усовершенствованы подходы к дефициту бюджета как составляющей системы динамического бюджетного сбалансирования государственных финансов и использования механизма государственно-частного партнерства. Раскрыты факторы активизации финансового мультипликатора общественного развития через бюджетные расходы.

Ключевые слова: финансы, финансовые ресурсы, бюджетная система, финансовая политика государства, государственный кредит, общественное развитие, государственный сектор экономики, финансовый потенциал.

Постановка проблеми. Державні фінансові ресурси, відображаючи ступінь перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему, виступають засобом реалізації фінансової політики держави, впливають на соціально-економічний розвиток країни, адміністративно-територіальних одиниць. Результативність та ефективність

© Чугунов І., Кучер Г., 2019

їх формування та використання сприяють процесам суспільного відтворення, соціального захисту населення, забезпечення національної безпеки. Тенденції національного та світового розвитку економіки свідчать про важливість державного фінансового регулювання, взаємозалежність та мультиплікативність фінансових відносин. Держава як інститут суспільного розвитку визначає його напрями та пріоритети з урахуванням вітчизняних умов і особливостей та реалізується через бюджетну систему і механізм бюджетного фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження ролі та детермінант суспільного розвитку шляхом удосконалення бюджетних відносин і бюджетного фінансування зроблено такими зарубіжними вченими, як Р. Аллен, Б. Велхем, П. Волкер, Р. Симсон, Т. Росс та ін. [1–3].

Питанням становлення та розвитку державних і місцевих фінансів, результативності використання бюджетних фінансових ресурсів присвячено праці вітчизняних учених В. Гейця, А. Даниленка, А. Гриценка, А. Мазаракі, В. Сіденка, М. Крупки, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луїної, В. Опаріна, В. Федосова, І. Лютого, О. Кириленко [4–13] та ін.

Нині важливим є поглиблення дослідження ролі та значення державних фінансових ресурсів в умовах глобалізаційних трансформацій, фінансового мультиплікатора державних видатків. Забезпечення суспільного розвитку потребує нарощування фінансового потенціалу з урахуванням детермінант підвищення ефективності та результативності використання фондів фінансових ресурсів державного сектора економіки, формування дієвої системи фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Мета статті – розкриття теоретичних засад та вдосконалення методологічних положень формування та використання фінансових ресурсів державного сектора економіки як складової суспільного розвитку.

Матеріали та методи. У роботі використано сукупність методів і підходів, зокрема: діалектичний, системний та структурний – при розкритті сутності та особливостей категорії "фінансовий потенціал" у системі фінансово-економічних відносин, обґрунтуванні визначення фінансових ресурсів державного сектора економіки як складової суспільного розвитку; наукового абстрагування, аналізу та синтезу – при визначенні положення щодо державної фінансової політики у сфері формування та використання фінансових ресурсів державного сектора в умовах трансформації економіки.

Результати дослідження. Представлена стаття є продовженням попереднього дослідження фінансових ресурсів державного сектора економіки [14–16]. Відповідно до фінансової системи країни, що відображає сукупність фінансово-економічних відносин та взаємозв'язків, пов'язаних з формуванням і використанням державних фінансових активів, вони забезпечують фінансування важливих програм і проектів

розвитку країни, територій, формування відновлювальних процесів з урахуванням економічної циклічності та національних особливостей. Доступність фінансових ресурсів, потенційні можливості їх використання, технологічне та інституційне забезпечення відповідають основним стадіям розвитку, що визначають особливості та моделі економічного розвитку. Державне фінансування забезпечує регулюючий та стимулюючий вплив на всі сфери та галузі економіки. Підвищення результативності участі держави у світових економічних процесах потребує вдосконалення її фінансової моделі з урахуванням інституційної складової суспільного розвитку економіки та забезпечення ефективності функціонування державних фінансів.

Важливою умовою суспільного розвитку є зростання його фінансового потенціалу (ФП). На різних етапах економічного циклу, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, залежно від рівня функціонування економічного суб'єкта та його зв'язків із суспільним виробництвом ФП визначає передумови для формування відновлювальних процесів. Роль ФП державного сектора економіки зростає в умовах трансформаційних перетворень і полягає у забезпеченні економічного розвитку держави та територіальних громад, що передбачає врахування процесів динаміки, якісних змін для розширеного відтворення, пов'язаних з інноваціями в сферах життєдіяльності суспільства та економічної системи.

Забезпечення ефективності фінансової політики потребує врахування процесу формування, накопичення та використання фінансових активів економічних суб'єктів сучасних тенденцій, механізму управління ФП відповідно до тенденцій національного і світового економічного розвитку, стратегічних пріоритетів та суспільних потреб.

Фінансова політика передбачає узгодження цілей, механізмів, джерел формування та пріоритетів використання фінансових ресурсів державного сектора економіки в процесі планування та прогнозування, управління та контролю, забезпечує збалансування доходів і видатків державних фондів фінансових ресурсів, покращує якість і прозорість системи державного регулювання економіки. Спрямованість державної фінансової політики, результативність її реалізації визначають динаміку, процеси перерозподілу ВВП через бюджетний, податковий, страховий механізми, впливають на ФП, фінансову стійкість, реалізацію довгострокової стратегії економічного розвитку, динамічну макроекономічну збалансованість.

Динаміку показників фінансових ресурсів державного сектора економіки, що відображає фактичне їх значення в суспільному розвитку, представлено у *табл. 1*.

Частка валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через централізовані фонди фінансових ресурсів, помітно зменшилася з 2010 по 2017 рр., відповідний середній показник за зазначений період становив 50.33 %.

Таблиця 1

Фінансові ресурси державного сектора економіки України у 2010–2017 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зведений бюджет України, всього видатків, млрд грн	377.84	416.85	492.45	505.84	523.13	679.87	835.83	1056.97
Сукупні державні соціальні фонди, всього видатків, млрд грн	210.48	231.06	255.65	276.43	269.48	290.45	279.59	319.33
Загальна вартість активів суб'єктів підприємництва державного сектора економіки, млрд грн	341.70	389.93	758.25	757.21	992.50	1498.70	1639.65	1607.95
Усього фінансові ресурси державного сектора економіки, млрд грн	930.02	1037.84	1506.35	1539.48	1785.11	2469.02	2755.07	2984.25
Частка ВВП, що перерозподіляється через централізовані фонди фінансових ресурсів, %	54.51	49.84	53.26	53.39	49.95	48.80	46.76	46.14

Джерело: розраховано авторами за матеріалами Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної казначейської служби України, Пенсійного фонду України, Державної служби статистики України.

Середнє значення частки видатків зведеного бюджету України у фінансових ресурсах державного сектора економіки країни за 2010–2017 рр. становило 33.62 %, у т. ч. за 2010–2013 рр. – 36.59 %, 2014–2017 рр. – 30.65 %. Частка видатків сукупних державних соціальних фондів країни у фінансових ресурсах державного сектора економіки країни за 2010–2017 рр. в середньому становила 15.94 %, у т. ч. за 2010–2013 рр. – 19.96 %, 2014–2017 рр. – 11.93 %. Середня частка загальної вартості активів суб'єктів підприємництва державного сектора економіки у фінансових ресурсах державного сектора економіки країни за 2010–2017 рр. становила 50.44 %, у т. ч. за 2010–2013 рр. – 43.46 %, 2014–2017 рр. – 57.42 % [17].

Бюджет як інструмент державного регулювання визначає вплив держави на суспільне відтворення. Бюджетна система як складова публічних фінансів гармонізує інтереси держави, місцевого самоуправління та відображає систему економічних відносин, її значення та роль визначається державними функціями та завданнями. Застосування бюджетно-кошторисного фінансування дає змогу забезпечити узгодженість фінансування бюджетних установ, цільовий характер, результативність та ефективність видатків бюджету [14]. Бюджетні програми фінансуються з державного та місцевих бюджетів та відображаються в показниках зведеного бюджету держави, бюджетних установ, суб'єктів підприємницької діяльності, інших фондів фінансових ресурсів. Значна частка фінансів державного сектора економіки, що перерозподіляються через бюджетну систему країни, відповідає світовим тенденціям та свідчить про суттєву роль держави у фінансуванні суспільного розвитку в сучасних умовах.

На початковому етапі становлення бюджетної системи країни (1992–1994 рр.) через видатки зведеного бюджету в середньому перерозподілялося 41.17 % ВВП; на етапі часткового збалансування

бюджетної системи (1995–1997 рр.) – 35.61 %; на етапі подальшого збалансування бюджетної системи (1998–2000 рр.), який характеризується зменшенням державного боргу, посиленням керованості дефіцитом бюджету – 28.31 %; на етапі розвитку інституційних засад бюджетних відносин, у т. ч. прийняття Бюджетного кодексу України, впровадження програмно-цільового методу планування бюджету, вдосконалення системи міжбюджетних відносин (2001–2007 рр.) – 29.70 %; на етапі функціонування бюджетної системи в умовах фінансово-економічної рецесії (2008–2009 рр.) – 33.44 %; на етапі подальшого розвитку інституційних засад бюджетних відносин, у т. ч. прийняття оновленої редакції Бюджетного кодексу України, удосконалення бюджетного процесу, запровадження середньострокового бюджетного планування (2010–2013 рр.) – 34.34 %; на етапі бюджетної децентралізації, формування бюджетів об'єднаних територіальних громад, подальшого розвитку середньострокового бюджетного планування (з 2014 р. по сьогодні) – 34.68 % [17].

Частка ВВП країни, що розподілялася *через дохідну частину зведеного бюджету*, збільшилася з 30.51 % у 2007 р. до 34.09 % у 2017 р., через видаткову частину зведеного бюджету – з 31.58 до 35.43 %, що обумовлено використанням бюджетного механізму для подолання наслідків фінансово-економічної рецесії, проведення інституційних перетворень у сфері соціально-економічних відносин, фінансування заходів щодо посилення обороноздатності країни, обслуговування державного боргу [17].

Протягом 2010–2017 рр. у *структурі видатків зведеного бюджету* відбулося збільшення видатків зведеного бюджету на загальнодержавні функції з 11.84 до 15.74 %, на національну оборону – з 2.98 до 7.04 %. Водночас зменшилася частка видатків на освіту з 21.04 до 16.82 %, на охорону здоров'я – з 11.79 до 9.69 %. За зазначений період також збільшилася частка видатків зведеного бюджету на загальнодержавні функції з 4.15 до 5.57 % ВВП, на національну оборону – з 1.04 до 2.49 %; при цьому частка видатків зведеного бюджету на освіту зменшилася з 7.37 до 5.96 % ВВП, на охорону здоров'я – з 4.13 до 3.43 % [16].

Важливу роль відіграють *міжбюджетні трансферти* при наданні державної фінансової підтримки розвитку місцевого самоврядування, у т. ч. базової та реверсної дотацій, освітньої та медичної субвенцій. Частка міжбюджетних трансфертів у структурі видатків державного бюджету збільшилася з 19.88 % у 2002 р. до 32.47 % у 2017 р., що свідчить про зростання впливу державного фінансового регулювання на розвиток місцевого самоврядування [16]. Вирішення актуальних питань соціально-економічного розвитку країни та територій потребує суспільної єдності, транспарентності, виважених та обґрунтованих підходів до формування бюджетної політики, системи регулювання міжбюджетних відносин [16].

Дефіцит бюджету є вагомим інструментом фінансової політики держави, що має активно застосовуватися через збільшення бюджетних видатків для згладжування наслідків циклічних коливань економіки та

стимулювання суспільного розвитку. Дослідження збалансованості Державного бюджету України в 1992–2017 рр. засвідчило динамічний характер його показників. Зростання дефіциту бюджету мало місце в 2009–2010 та 2012–2014 рр. Максимальний розмір бюджетного дефіциту – 17.29 % ВВП – зафіксовано у 1992 р. та профіцит бюджету – у 2000 та 2002 рр. [17]. Оцінювати результативність фінансування дефіциту бюджету слід з урахуванням прямого та опосередкованого впливу на соціально-економічний розвиток країни, динамічного збалансування та макроекономічної стійкості державних фінансів.

Досвід країн Європейського Союзу стосовно управління та балансування бюджетів, зниження бюджетного дефіциту свідчить про важливість застосування обмежень щодо його зростання. Показники бюджетного дефіциту в європейських країнах в останні роки засвідчили, *по-перше*, існування проблем в управлінні бюджетним дефіцитом, що виникли внаслідок циклічних коливань та світової фінансової кризи, *по-друге*, дієвість його використання як інструменту фінансування відновлення та розвитку для забезпечення середньострокової стабілізації та економічного зростання.

Фінансова підтримка місцевого самоврядування відбувається шляхом перерозподілу ВВП, що формує закріплені доходи місцевих бюджетів, дотації, субсидії, трансферти, які передаються для виконання делегованих повноважень, забезпечення фінансового вирівнювання. Вплив держави на розвиток місцевого самоврядування відіграє вагомую роль, особливо в трансформаційних економічних системах, коли фінансового потенціалу місцевих бюджетів недостатньо для виконання покладених на них функцій. ФП місцевого самоврядування є основою реалізації інтересів територіальної громади, який важливо враховувати при розробці довгострокової фінансової стратегії, як і можливі інструменти та механізми, що забезпечують його зростання.

Політика держави у *соціально-економічній сфері* має бути спрямована на досягнення пріоритетів суспільного розвитку, запровадження ефективних фінансово-кредитних, інституційних механізмів її реалізації, розвиток людського потенціалу. Впровадження довгострокової стратегії суспільного розвитку та вдосконалення системи управління державними фінансами [18] дає змогу забезпечити прозорість фінансової політики держави та діяльності відповідних державних органів управління, врахувати внутрішні та зовнішні економічні тенденції, забезпечити захист національних інтересів у сфері фінансово-економічних відносин.

Забезпечення реалізації фінансової політики потребує вдосконалення співробітництва держави і підприємництва, визначення спільних інтересів. Суспільно-економічна ефективність та результативність проєктів *державно-приватного партнерства* відіграє важливу роль на всіх етапах реалізації цих проєктів. Враховуючи значну кількість моделей

та механізмів використання державно-приватного партнерства, необхідно його розглядати як суспільний інститут, функціонування якого визначається державним устроєм, рівнем відкритості та інтеграції національної економіки в світову, надає можливість застосовувати найкращі його форми та методи. Інституційне забезпечення супроводу таких проектів дає змогу враховувати особливості джерел фінансування та характеристики проектів, використовувати відповідні механізми фінансування та страхування, що у сукупності підвищить ефективність використання фінансових ресурсів.

В умовах трансформаційних змін зростає частка державного фінансування соціальних послуг для малозабезпечених верств населення, потребує вдосконалення перелік і стандарти базових соціальних послуг, що гарантовані державою. *Бюджетні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення* варто визначати як інвестиції у людський капітал, їх фінансування сприяє інноваційному розвитку суспільства. Інституційна складова розвитку системи соціального забезпечення вдосконалює основні засади та механізм реалізацій фінансової політики у соціальній сфері, що є важливим в умовах погіршення демографічної ситуації, зниження життєвого рівня населення, значних обсягів трансфертів із державного бюджету до Пенсійного фонду та місцевих бюджетів.

Протягом 2003–2017 рр. відбулося збільшення видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у структурі видатків зведеного бюджету з 17.02 до 27.04 %, за досліджуваний період збільшилася частка видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП з 4.83 до 9.58 %. Частка видатків бюджету Пенсійного фонду у ВВП за 2010–2013 рр. становила 16.92 % та зменшилася до 12.28 % за 2014–2017 рр.

Пенсійному забезпеченню, яке в сучасних умовах потребує трансформації, належить провідна роль у системі соціального захисту населення як основної його форми і ґрунтується та забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, бюджетних джерел фінансування. Забезпечення соціального захисту населення потребує створення пенсійної системи, яка покликана стимулювати здійснення пенсійних заощаджень, забезпечити суттєве підвищення рівня доходів пенсіонерів, залежність пенсійних виплат від персоніфікованих внесків застрахованих осіб, посилити мотивацію до праці та легалізації заробітної плати, створити більш дієве фінансове управління пенсійною системою.

Для економічного розвитку країни значну роль відіграють *державні фонди фінансових ресурсів*. Державне регламентування їх діяльності, механізм формування та цільовий характер використання ресурсів передбачає застосування державою обов'язкових платежів, зборів,

бюджетного фінансування, державних гарантій за кредитами та інших інструментів формування їх фінансових ресурсів. У складі державного бюджету функціонують:

- Резервний фонд бюджету, який формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету, не може перевищувати одного відсотку обсягу видатків загального фонду бюджету;
- Державний фонд регіонального розвитку, кошти якого спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків, спортивної інфраструктури;
- Державний дорожній фонд, кошти якого спрямовуються на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних доріг загального користування державного значення, місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах;
- Державний фонд поводження з радіоактивними відходами, кошти якого спрямовуються на фінансове забезпечення бюджетних програм, у межах яких виконуються роботи з проектування, будівництва, експлуатації об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами;
- Державний фонд розвитку водного господарства, кошти якого спрямовуються на фінансове забезпечення заходів з розвитку, модернізації та експлуатації водогосподарського комплексу, будівництва та реконструкції меліоративних систем.

Формування, розподіл та використання ресурсів державних фондів відбувається в контексті бюджетного процесу з відповідними процедурами та формами звітності, управління цими фондами здійснюється шляхом затвердження бюджетів та звітів про їх виконання, включення до наглядових рад представників законодавчих, виконавчих органів державного управління.

Глобалізація формує умови для активізації діяльності економічних суб'єктів на національному та світовому фінансових ринках, оптимізації управління державними фінансами та державним сектором економіки. Співробітництво в зовнішньоекономічній сфері формує певні зобов'язання, відповідальність, що впливають на суверенітет держави, її фінансову самостійність, результативність і особливості державного регулювання та управління. Вагомий вплив на національний суспільний розвиток здійснює світова спільнота через надання міжнародної фінансової допомоги, кредитування національних економік, формування та реалізацію спільних стабілізаційних програм і проектів.

Важливим є формування адаптованого фінансового механізму міжнародного співробітництва, врахування його особливостей залежно від сучасних потреб країни та суспільних пріоритетів. Розвиток інституційного середовища має забезпечити результативність такої співпраці,

ефективність використання бюджетних ресурсів, захист національного суверенітету, дотримання критеріїв національної безпеки. Удосконалення управління державними кредитними проектами дає змогу сформувати ресурси бюджету розвитку, фінансувати економічні та соціальні заходи, забезпечити формування ефекту прискорення суспільного розвитку.

З метою досягнення позитивного впливу кредитних ресурсів на розвиток економіки необхідно проводити зважене *управління державним боргом*. Аналіз державного та гарантованого державою боргу України засвідчив недостатню стабільність боргової політики та основні причини зростання державного боргу: дефіцит бюджету, дефіцит платіжного балансу, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці, залежність від імпорту енергоносіїв. Дефіцит державного бюджету у відсотках до ВВП за 2001–2017 рр. у середньому становить 2.31 %, у т. ч. 2001–2005 рр. – 1 %, 2006–2010 рр. – 2.64 %, 2011–2015 рр. – 3.47 %, 2016–2017 рр. – 1.91 %. Частка державного боргу у ВВП за 2001–2017 рр. у середньому становить 39.88 %, у т. ч. 2001–2005 рр. – 28.32 %, 2006–2010 рр. – 24.37 %, 2011–2015 рр. – 52.37 %, 2016–2017 рр. – 76.35 %. З 2012 р. до 2016 р. частка державного боргу у ВВП збільшилася з 36.53 до 80.90 %, у 2017 р. – зменшилася до 71.80 %. Частка видатків на обслуговування державного боргу у загальному обсягу видатків державного бюджету збільшилася з 2.40 % у 2007–2009 рр. до 13.93 % у 2015–2017 рр. [17].

З метою досягнення позитивного впливу державного боргу на розвиток економіки доцільно забезпечити інституційний розвиток системи управління державним боргом, проводити дієве управління його обсягами, структурою та динамікою з урахуванням умов, особливостей та довгострокових пріоритетів держави. Застосування моделі оцінки її ефективності потребує врахування особливостей таких складових: кредитних проектів, надання державних гарантій, державних запозичень на внутрішньому та зовнішньому ринках, здійснення заходів з управління державним боргом. Удосконалення боргового механізму має передбачати застосування системного підходу при оцінюванні факторів впливу, диверсифікації ризиків держави шляхом запровадження механізмів співфінансування за інвестиційними проектами та підвищення контролю й ефективності боргової політики держави, що дасть змогу мінімізувати ймовірність виникнення несприятливих ситуацій.

Забезпечення розвитку економіки з урахуванням національних тенденцій і особливостей державної фінансової політики потребує врахування дії фінансового мультиплікатора, який визначає вплив державного фінансування на суспільний розвиток. Для визначення змін індикатора суспільного розвитку необхідно враховувати зміни: транспарентності суспільства, рівня технологічного розвитку, людського потенціалу, охорони навколишнього середовища, економічного добробуту. Це надасть можливість формувати виважені пріоритети фінансової

політики держави, застосовувати необхідні заходи для посилення дії фінансового мультиплікатора та позитивного впливу явищ і процесів на динаміку суспільного розвитку.

Необхідним є розвиток інституційної архітектури фінансової системи в контексті розмежування відповідальності, завдань та функцій учасників фінансово-бюджетних відносин. Формування засад інноваційного розвитку потребує активізації регуляторної та фінансової діяльності держави. Зазначене має забезпечити нарощування фінансового потенціалу держави, територіальних громад, суб'єктів підприємництва та населення, сприяти узгодженості їх інтересів та потреб. Врахування взаємозалежностей між ними сприятиме підвищенню результативності та ефективності використання фінансових ресурсів державного сектора економіки.

Висновки. Державні фінансові ресурси є джерелом суспільного розвитку, забезпечують реалізацію суспільно важливих проектів, зростання фінансового потенціалу, формування відновлювальних процесів з урахуванням вітчизняних особливостей та циклічності економіки. Фінансова політика, що уточнюється та коригується відповідно до державних та суспільних потреб, дає змогу забезпечити динамічне збалансування та узгодженість фінансових потоків, адаптацію економічної системи до внутрішніх та зовнішніх викликів.

Використання бюджетних ресурсів для фінансування національної економіки потребує застосування системного підходу, який враховує особливості фінансування секторів економіки, їх фінансові можливості, потреби та роль у забезпеченні суспільного розвитку. Фінансування бюджетного дефіциту має здійснюватися як складова фінансово-кредитного регулювання економіки та вирішувати завдання її структурної перебудови, розвитку перспективних галузей, які прискорюють науково-технічний прогрес. Інституційний розвиток фінансової системи країни має забезпечити удосконалення системи управління державним боргом з урахуванням довгострокових пріоритетів економічного розвитку країни.

Вагома роль державних фондів фінансових ресурсів у забезпеченні соціального захисту населення, захисту навколишнього природного середовища, екологічної та енергетичної безпеки, мінімізації ризиків у відповідних сферах життєдіяльності країни. Забезпечення суспільного розвитку потребує посилення дії фінансового мультиплікатора, виходячи з пріоритетів соціально-економічної політики країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Simson, R. and Welham, B. (2014) 'Incredible budgets: budget credibility in theory and practice'. ODI Working Paper No. 400. 38 p. London: Overseas Development Institute. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9103.pdf>.
2. Volcker, Paul A. Truth and integrity in state budgeting: preventing the next fiscal crisis. New York. 2018. 136 p. URL: https://www.volckeralliance.org/sites/default/files/TruthCrisis_0.pdf.

3. Welham, B. and Hadley, S. (2015) 'Basic enough budgets: what should you do when you can't do everything?' ODI Working Paper 431. 28 p. London: Overseas Development Institute. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/10171.pdf>.
4. Геєць В. М., Даниленко А. І., Лібанова Е. М., Гриценко А. А. та ін. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь; за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ. НАН України, 2015. 336 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Інноваційна-Україна-2020++.pdf>.
5. Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
6. Сіденко В. Р., Скрипниченко М. І., Пономаренко В. С., Чугунов І. Я. та ін. Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації; за ред. В. Р. Сіденка. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 648 с.
7. Крупка М. І. Фінансовий потенціал капіталу трудових мігрантів України: *Вісник ЖДТУ*. 2015. № 2 (72). С. 221-228.
8. Лисяк Л. В. Роль державного бюджету у зміцненні доходів Пенсійного фонду України. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія Економіка. 2016. Вип. №10/1. Т. 24. С. 38-45.
9. Лук'яненко І., Сидорович М. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики: монографія. Київ: НаУКМА, 2014. 229 с.
10. Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації; за ред. І. О. Луніної. Київ: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2014. 296 с.
11. Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110-128.
12. Фінанси; за ред. І. О. Лютого. Київ: Ліра-К, 2017. 728 с.
13. Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія; за ред. О. П. Кириленко, О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 414 с.
14. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2018. № 5. С. 5-18.
15. Кучер Г. В. Державні фінансові ресурси: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 608 с.
16. Павелко А. В., Чугунов І. Я. Бюджетна політика економічного розвитку. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2015. № 2. С. 64-73.
17. Звітність про виконання бюджетів: Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.
18. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 рр. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-p>.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2019.

Chugunov I., Kucher G. Financial resources of the state sector of the economy.

Background. Public financial resources, reflecting the degree of redistribution of gross domestic product through the budget system, serve as a means of implementing the state's financial policy, affecting the socio-economic development of the country, administrative and territorial units. Effectiveness and effectiveness of their formation and use contribute to the processes of social reproduction, social protection of the population, ensuring national security. Trends in national and world economic development indicate the importance of state financial regulation, interdependence and multiplicity of financial relations.

The **aim** of the paper is to reveal the theoretical foundations and improve the methodological provisions for the formation and use of financial resources of the state sector of the economy as a component of social development.

Materials and methods. In this paper, a set of methods and approaches is used, in particular: dialectical, systemic and structural methods are used to reveal the essence and features of the category "financial potential" in the system of financial and economic relations, and to substantiate the definition of financial resources of the state sector of the economy as a component of social development. The methods of scientific abstraction, analysis and synthesis have been implemented, in the defined provisions on public finance policy in the field of the formation and use of financial resources of the public sector in the context of the transformation of the economy.

Results. The features of the category "financial potential" in the system of financial and economic relations are revealed. The definition of financial resources of the state sector of the economy as a component of social development, which encompasses a set of financial and economic relations and interconnections related to the formation and use of state financial assets to strengthen the financial potential of the country, which determine role, sources and management mechanism these resources, and serve as a source of financial support for the country's social and economic development.

The approaches to financing social development projects through the mechanism of public-private partnership, using integrated financing, methodological principles of using the budget deficit as a component of the system of dynamic budget balancing in the conditions of ensuring macroeconomic stability of public finances.

The expediency of determining the financial multiplier as an indicator based on the relationship between the budget expenditures of the state, the growth of the gross domestic product and social development, reflects its importance and directions, discloses its role and features, and proposes for determining the indicator taking into account changes in transparency indicators of society, level of development of the economy, human potential, environmental protection, welfare of the population.

Conclusion. Public financial resources are a source of social development form the financial basis of socio-economic development of the country, administrative-territorial units. The financial resources of the state influence the implementation of socially important projects taking into account their priority, the growth of financial potential as a basis for ensuring equilibrium, overcoming the negative impact of the internal and external environment, the formation of recovery processes, ensuring the development of society, taking into account national characteristics and cyclicity of the economy. There are important to introduce modern models, mechanisms of integrated financing that will ensure their transparency and allow increasing the financial potential of the state, successfully and efficiency of public expenditures. In order to ensure the growth of the national economy, it is expedient to increase the effect of the financial multiplier on the priority directions of the country's social and economic policy and the dynamics of social development.

Keywords: finances, financial resources, budget system, state financial policy, state credit, social development, state sector of economy, financial potential.

REFERENCES

1. Simson, R. and Welham, B. (2014) 'Incredible budgets: budget credibility in theory and practice'. ODI Working Paper No. 400. 38 p. London: Overseas Development Institute. Retrieved from <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9103.pdf> [in English].
2. Volcker, Paul A. (2018). Truth and integrity in state budgeting: preventing the next fiscal crisis. New York. 136 p. Retrieved from https://www.volckeralliance.org/sites/default/files/TruthCrisis_0.pdf [in English].

3. Welham, B. and Hadley, S. (2015) 'Basic enough budgets: what should you do when you can't do everything?' ODI Working Paper 431. 28 p. London: Overseas Development Institute. Retrieved from <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/10171.pdf> [in English].
4. Heets, V. M. & Danilenko, A. I. & Libanova, E. M. & Gritsenko, A. A. (2015). *Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: National Report]*. (Ed. V. M. Heets). Kyiv. NAN Ukrainy. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Innovacijna-Ukrai-na-2020++.pdf> [in Ukrainian].
5. Chugunov, I. Y., Pavelko, A. V., Kanjeva, T. V. et al. (2015). *Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' [State Financial Regulation of Economic Transformations]*. (Ed. A. A. Mazaraki). Kyiv. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
6. Sidenko, V. R., Skrypnychenko, M. I., Ponomarenko, V. S., & Chugunov, I. Ya. (2017). *Instytutsiina transformatsiia finansovo-ekonomichnoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Institutional transformation of Ukraine's financial and economic system in the conditions of globalization]*. (Ed. V.R.Sidenka. Kyiv. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
7. Krupka, M. I. (2015) Finansovy potentsial kapitalu trudovykh mihrantiv Ukrainy [Financial potential of capital of labor migrants of Ukraine]. *Visnyk ZhDTU – Herald of ZhSTU*, 2 (72), 221-228 [in Ukrainian].
8. Lisyak, L. V. (2016) Rol' derzhavnogo byudzhetu u zmicnenni doxodiv Pensijnogo fondu Ukrayiny' [The role of the state budget in strengthening the revenues of the Pension Fund of Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu – Herald of the Dnepropetrovsk National University. Seriya Ekonomika*. Is. 10/1. (Vol. 24), (pp. 38-45) [in Ukrainian].
9. Lukyanenko, I., & Sidorovich, M. (2014). *Byudzhetno-podatkova polityka Ukrayiny': novi vy'kly'ky [Budget and Tax policy of Ukraine: new challenges]*. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
10. Lunina, I. O. (2014). *Rozvytok derzhavnykh finansiv Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Development of public finances of Ukraine in the conditions of globalization]*. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Oparin, V. M., Fedosov, V. M., & Yukhimenko, P.I. (2017). *Publichni finansy: geneza, teoretychni kolizii ta praktychna kontseptualizatsiia [Public Finances: Genesis, Theoretical Collisions and Practical Conceptualization]*. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 2, 110-128 [in Ukrainian].
12. Lyutyty, I. O. (2017). *Finansy [Finances]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
13. Kyrylenko, O. P., & Tulaj, O. I. (2017). Formuvannya finansovogo mexanizmu stalogo rozvy'tku Ukrayiny [Formation of financial mechanism of sustainable development of Ukraine]. Tulaj. Ternopil': TNEU [in Ukrainian].
14. Chugunov, I. Y., & Makogon, V. D. (2018). *Byudzhetna strategiia v umovax ekonomichny'x peretvoren' [Budget strategy in the context of economic transformation]*. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu – Herald of Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t*, 5, 5-18 [in Ukrainian].
15. Kucher, G. V. (2018). *Derzhavni finansovi resursy' [Public financial resources: monograph]*. Kyi'v: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 608 p. [in Ukrainian].
16. Chugunov, I. Y., & Pavelko, A. V. (2015). *Biudzhetna polityka ekonomichnoho rozvytku [Budgetary policy of economic development]*. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t – Herald of Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t*, 2, 64-73 [in Ukrainian].
17. Zvitnist' pro vy'konannya byudzhetiv [Report on budget execution] : Derzhavna kaznachejs'ka sluzhba Ukrayiny' [The State Treasury Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> [in Ukrainian].
18. Pro sxvalennya Strategiyi reformuvannya sy'stemy' upravlinnya derzhavny'my' finansamy' na 2017-2020 roky'. 08.02.2017 № 142-p.]. [On approval of the Strategy for reforming the public finance management system for 2017-2020. 08.02.2017 № 142-p.]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-p> [in Ukrainian].

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ТОРГІВЛІ ТА СФЕРІ ПОСЛУГ

УДК 339.3"372"

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(125\)05](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(125)05)

П'ЯТНИЦЬКА Галина,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: gal_x67@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3463-133X>

ЧАСОВІ ОБМЕЖЕННЯ У ВНУТРІШНІЙ ТОРГІВЛІ

Проаналізовано підходи до регулювання режиму роботи об'єктів внутрішньої торгівлі у різних країнах світу. Визначено негативні та позитивні наслідки операційних обмежень щодо часу роботи магазинів з позицій різних суб'єктів ринкових відносин. Систематизовано види ефектів унаслідок дерегулювання режиму роботи об'єктів торгівлі.

Ключові слова: внутрішня торгівля, операційні обмеження, об'єкти торгівлі, моделі регулювання, режим роботи, роздрібна торгівля, дерегулювання, суб'єкти ринкових відносин, ефекти, державна політика.

Пятницкая Г. Временные ограничения во внутренней торговле. Проанализированы подходы к регулированию режима работы объектов внутренней торговли в разных странах мира. Определены негативные и позитивные последствия операционных ограничений относительно времени работы магазинов с позиций разных субъектов рыночных отношений. Систематизированы виды эффектов вследствие дерегулирования режима работы объектов торговли.

Ключевые слова: внутренняя торговля, операционные ограничения, объекты торговли, модели регулирования, режим работы, розничная торговля, дерегулирование, субъекты рыночных отношений, эффекты, государственная политика.

Постановка проблеми. Повноцінне та якісне виконання об'єктами внутрішньої торгівлі їх соціально-економічних функцій у будь-якій країні світу складно забезпечити без застосування дієвих механізмів регулювання торговельної діяльності. Однак у міжнародній практиці відсутні загальні конкретні правила регулювання роздрібною та оптовою торгівлі, що обумовлено відмінностями в потребах, традиціях тощо кожної окремо взятої країни та нації.

© П'ятницька Г., 2019

Підходи до державного регулювання внутрішньої торгівлі варіюються від країни до країни, але, як правило, ґрунтуються на загальних і спеціальних законах. Перші визначають правила, що мають широке поле застосування (податкове, антимонопольне, трудове законодавство), а другі регламентують діяльність у певній сфері або на якомусь галузевому сегменті ринку (наприклад, у роздрібній торгівлі ліками тощо). Одним із спеціальних законів, який пов'язаний з операційними обмеженнями внутрішньої торгівлі в ряді країн, є закон про час роботи магазинів (або закон, що регламентує час закриття об'єктів торгівлі).

Незалежно від розвиненості законодавчої бази, яка регламентує діяльність об'єктів торгівлі в тій чи іншій країні, розрізняють три моделі регулювання внутрішньої торгівлі: жорсткого регулювання; м'якого регулювання та перехідну модель, що передбачає запровадження певних, як правило, тимчасових обмежень. Застосування кожної з цих моделей, як свідчать результати наших попередніх досліджень [1–3], обумовлює не тільки позитивні ефекти. Тому для вирішення проблеми забезпечення економічного зростання внутрішньої торгівлі актуальним є питання пошуку найбільш ефективних практик регулювання діяльності об'єктів торгівлі, у т. ч. пов'язаних з графіком (режимом) їх роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання державного втручання в розвиток внутрішньої торгівлі є предметом досліджень багатьох учених. В Україні ця проблематика розглядалася у працях таких науковців, як А. Мазаракі [4], В. Лагутін [5], В. Апопій [6], В. Жуковська [7] та ін. Безпосередньо аспекти операційних обмежень у сфері внутрішньої торгівлі різних країн світу досліджували науковці: М. Бусслер та М. Оберфіхнер [8], К. Генакос та С. Данчев [9], А. Філіпова, В. Мокреїцова та Я. Земан [10] та ін. Так, М. Бусслер та М. Оберфіхнер [8] присвятили своє дослідження визначенню того, як дерегуляція часу роботи магазинів позначається на ефекті зайнятості у Німеччині; К. Генакос та С. Данчев [9] оцінили характер та силу впливу дерегуляції торгівлі у неділю; А. Філіпова, В. Мокреїцова та Я. Земан [10] ідентифікували ефекти від обмеження годин роботи магазинів у Чеській Республіці.

Результати аналізу цих досліджень свідчать, що операційні обмеження (у т.ч. пов'язані з режимом роботи об'єктів торгівлі) є одним з важливих напрямків регулювання внутрішньої торгівлі.

Однак при всій різноманітності раніше проведених досліджень донині не були чітко визначені всі негативні наслідки обмеження годин торгівлі з позицій різних суб'єктів ринкових відносин. Фрагментарно і лише в деяких дослідженнях розглядалися ефекти від дерегулювання режиму роботи об'єктів внутрішньої торгівлі. Невирішеною належним чином (зокрема, в Україні) залишається проблема порушення об'єктами торгівлі правил громадського порядку в пізні години їх роботи тощо.

Мета дослідження – розробка рекомендацій, реалізація яких сприятиме удосконаленню політики регулювання роботи об'єктів внутрішньої торгівлі (передусім, в Україні). Для досягнення поставленої мети планується: провести аналіз міжнародних практик впровадження і зняття операційних обмежень, пов'язаних з часом роботи об'єктів торгівлі, та встановити їх наслідки; визначити і систематизувати ефекти від дерегулювання режиму роботи у торгівлі.

Матеріали та методи. У ході дослідження використано наукові доробки вчених різних країн світу, які вивчають проблематику регулювання внутрішньої торгівлі, з метою визначення та систематизації ефектів внаслідок дерегулювання операційної діяльності об'єктів та підприємств внутрішньої торгівлі, а також статистичні дані Організації економічного співробітництва та розвитку (*OECD*), дані компанії *Spark Legal Network*, результати власних маркетингових досліджень, інформація із засобів масмедіа (ЗМІ), нормативні та законодавчі акти.

Для виконання поставлених завдань і досягнення основної мети дослідження застосовувались методи систематизації, порівняльного аналізу, синтезу, опитування.

Результати дослідження. Державна політика щодо регулювання режиму роботи об'єктів внутрішньої торгівлі (насамперед у роздрібно-ному сегменті) неоднорідна в різних країнах світу, але, як правило, стабільна протягом багатьох років (*табл. 1*).

Таблиця 1

Динаміка індикатора жорсткості регулювання операційних обмежень щодо часу роботи об'єктів роздрібно торгівлі у різних країнах світу

Країна	Значення індикатора				
	1998	2003	2008	2013	2018 *
Австрія	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00
Фінляндія	3.71	3.71	3.71	3.71	3.71
Люксембург	3.57	3.57	3.57	3.57	3.57
Бельгія	3.43	3.43	3.43	3.43	3.43
Греція	2.71	2.71	2.71	2.71	2.71
Швейцарія	2.64	2.64	2.64	2.64	2.64
Словацька Республіка	2.64	2.64	2.64	2.64	2.64
Нідерланди	2.57	2.57	2.57	2.57	2.57
Канада	2.29	2.29	2.29	2.29	2.29
Німеччина	5.14	5.14	2.14	2.14	2.07
Норвегія	0.86	0.86	0.86	0.86	0.86
Данія	1.14	1.14	1.14	0.86	0.79
Польща	0.07	0.07	0.07	0.14	0.74
Франція	0.43	0.43	0.43	0.43	0.36
Угорщина	0.14	0.14	0.14	0.14	0.10
Ісландія	6.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Італія	4.29	4.29	4.29	0.00	0.00
Австралія	2.29	2.29	2.29	0.00	0.00
Японія	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

* Прогнозні дані.

Джерело: побудовано автором за даними *OECD* [11].

У деяких країнах (наприклад, Японії, Кореї, Мексиці, Швеції) держава взагалі не торкається питання часових обмежень у торгівлі. В інших країнах регулювання режиму роботи або дуже жорстке (наприклад, в Австрії, на Кіпрі, в Індії, Фінляндії, Люксембурзі, Іспанії, Бельгії), або м'яке (наприклад, в Угорщині, Франції, Норвегії). З часом, як свідчать статистичні дані Організації економічного співробітництва та розвитку [11], простежується трансформація регуляторної політики. Так, на зміну політиці жорсткого регулювання режиму торгівлі в Італії, Ісландії, Австралії прийшла політика його повного дерегулювання. У Німеччині та Данії з роками відбулося пом'якшення регулювання, а в Польщі – незначне, але посилення жорсткості. Обґрунтування рішення щодо дерегуляції робочого часу у торгівлі, як правило, обумовлено економічними цілями, а саме [12, с. 19]: сприяння конкуренції між роздрібними продавцями (як було в Італії); сприяння розвитку підприємництва та ринковій свободі (як у Хорватії) тощо. У той час, як рух у зворотному напрямі, тобто у напрямі введення додаткових обмежень часто пов'язаний, передусім, з цілями соціального характеру.

Результати проведеного аналізу міжнародної практики регулювання внутрішньої торгівлі показали, що протягом останніх трьох десятиліть у багатьох країнах обговорювалися закони і правила щодо регулювання режиму роботи об'єктів торгівлі. Серед причин необхідності введення тимчасових обмежень торгівлі фігурували такі:

- захист від так званої часової конкуренції, що, на думку керівників малих підприємств роздрібною торгівлі (передусім, мікропідприємств), самостійно діючих на ринку підприємців, є реальною загрозою для їх розвитку через зростання втрат унаслідок збільшення часу торгівлі великими і більш ефективними підприємствами;
- захист працівників торгівлі від понаднормової роботи (причина, озвучена профспілками);
- захист загального для всіх дня відпочинку. Цю причину виділяють різні категорії населення у багатьох країнах світу (згідно з проведеними автором цієї статті у 2018 р. інтернет-опитуваннями), а також фахівці з розвитку персоналу, які вважають за необхідне серед всіх працюючих координувати задоволення їх потреби в рекреації в колі друзів, родини, що, у свою чергу, обумовлює й інші позитивні ефекти;
- захист неділі для відпочинку і духовних пошуків (причина, озвучена релігійними організаціями);
- захист від шуму та інших незручностей в пізній час доби, що пов'язано з роботою об'єктів торгівлі, розміщених у житлових будинках або в безпосередній близькості від житлових будинків (причина, озвучена мешканцями зазначених будинків та тих, хто потерпав від шуму внаслідок торговельної діяльності у нічні години).

За результатами дискусії між регуляторними органами, громадськими організаціями, підприємцями та іншими об'єднаннями як всередині окремих країн, так і на рівні зборів різних міжнародних

організацій, політика обмеження годин роботи об'єктів торгівлі з роками в цілому стала більш м'якою. Однак регулювання торгівлі у неділю варіюється залежно від тієї чи іншої країни і навіть окремих регіонів усередині країни і донині. Так, у Швеції години роботи для всіх магазинів перестали обмежувати ще в 1972 р, в Чехії – з 1989 р. У Португалії, як і Швеції, торгувати можна практично цілий рік з ранку до пізнього вечора. У Канаді діють тільки рекомендації щодо часу торгівлі, а тому в більшості провінцій об'єкти торгівлі можуть вільно працювати і у неділю (хоча іноді для цього потрібен особливий дозвіл, в якому встановлюються часові обмеження). В Індії, відповідно до прийнятого ще в 1942 р. акта "*Weekly Holidays Act*", кожен магазин повинен мати мінімум один вихідний день на тиждень (за вибором власника магазину).

Практично відсутнє державне регулювання режиму роботи об'єктів торгівлі в сучасній Японії. Однак досить довгий період часу, починаючи ще з 50-х років ХХ ст., а потім і в 70-х роках того ж сторіччя, в Японії спеціально розроблені і прийняті закони (в т. ч. такі, що стосувалися й аспектів регулювання часу роботи), спрямовані на забезпечення зростання малих і середніх підприємств роздрібною торгівлі і на зниження втрат від їх конкуренції з великими об'єктами торгівлі. На початку 90-х років ХХ ст. малі підприємства роздрібною торгівлі Японії порівняно з великими роздрібними операторами все ще мали законодавчо закріплені переваги в питанні складання графіка роботи. Сьогодні більшість магазинів Японії відкриті для відвідування кожного дня з 10:00 до 20:00 (у т.ч. у суботу, неділю та святкові дні). Водночас, магазини так званої крокової доступності в центрі міст, де продаються закуски, алкоголь і предмети першої необхідності, зазвичай працюють цілодобово.

У Німеччині з роками відбувається пом'якшення регулювання годин роботи підприємств торгівлі на національному рівні. Крім того, згідно з федеральною реформою, затвердженою бундестагом 30 червня 2006 р., встановлення тимчасових обмежень роботи магазинів передано в компетенцію земель і тому сьогодні в різних землях країни вони мають свої відмінності. Деякі землі внесли до закону про час роботи магазинів (нім. *Gesetz über den Ladenschluss*) суттєві зміни (наприклад, увівши формулу "6x24", тобто законодавчо закріпивши можливість цілодобового режиму роботи протягом шести будніх днів з мінімум одним вихідним на тиждень); інші землі – взагалі відмовилися від регулювання режиму роботи об'єктів торгівлі з понеділка по суботу. В країні діють обмеження щодо роботи магазинів у неділю та святкові дні, хоча на регіональному рівні магазинам зазвичай дозволяють працювати чотири неділі/святкові дні на рік. Винятки: деякі торгові точки на залізничних станціях і в аеропортах можуть працювати й у неділю; робота у неділю та на свята також може бути дозволена за певних особливих обставин.

Час роботи об'єктів торгівлі в Швейцарії визначається кожним кантоном країни. Найбільш поширена з прийнятих моделей роботи така: з понеділка по п'ятницю – до 18:30, а по суботах – до 16:00 або 17:00. Часто у великих містах Швейцарії робота магазинів у четвер продовжена до 20:00 або 21:00, а в малих містах це правило зазвичай поширюється на п'ятницю. У неділю торгівля дозволена лише на великих вокзалах і станціях, а в окремих кантонах і на автозаправних станціях (але лише чотири неділі в році).

У США, як і в Німеччині й Швейцарії, регулювання режиму роботи об'єктів торгівлі входить до компетенції штатів і окремих округів. І хоча на державному рівні обмежень ніяких немає, робочий час об'єктів торгівлі на рівні штатів зазвичай по неділях встановлюється до 13 години дня.

В Австрії режим роботи об'єктів торгівлі, починаючи з 1 січня 2008 р., регулюється додатковим актом змін до закону про час роботи (нім. *Änderung des Öffnungszeitengesetzes*). За новими правилами, загальний час торгівлі не повинен перевищувати 72 години на тиждень: з 6:00 по 21:00 по буднях і з 6:00 по 18:00 по суботах. Однак, за певних умов, голови земель мають повноваження вносити зміни у встановлені графіки роботи магазинів. Наприклад, у випадку конкретних регіональних потреб (туризм, торговельні заходи) на регіональному рівні магазини можуть отримати дозвіл працювати в суботу і після 18:00. Деякі магазини можуть відкриватися у будні дні о 5:00 і залишатися відкритими після 21:00 в туристичних місцях країни. У неділю та святкові дні магазини в Австрії повинні бути закриті (хоча є спеціальні правила щодо 24 та 31 грудня).

У Польщі режим роботи об'єктів торгівлі регулюється порівняно м'яко, але останнім часом має тенденцію до збільшення та більш жорсткого (законодавчого) закріплення часових обмежень їх операційної діяльності. У цій країні довгий час не було спеціального закону щодо часових обмежень роботи об'єктів торгівлі. На формування графіка роботи переважно впливали національні традиції, у результаті чого більшість малих і середніх об'єктів торгівлі працювали до 21:00, хоча підрозділи великих торгових мереж (наприклад, *Tesco*) надавали торговельні послуги цілодобово. Однак наприкінці 2017 р. в Польщі прийнято Закон про заборону торгівлі, згідно з яким торгівля у неділю та свята (а це в цілому 36 днів протягом року) забороняється майже у всіх об'єктах торгівлі країни (винятками є тільки автозаправні станції, аптеки та торгові будки на залізничних вокзалах та в аеропортах). Зазначений Закон почав діяти з 1 березня 2018 р. [13] і вплинув на посилення жорсткості регулювання внутрішньої торгівлі у Польщі (див. *табл. 1*).

Тенденція до законодавчих реформ у питаннях регулювання операційної діяльності підприємств та об'єктів внутрішньої торгівлі останнім часом є актуальною для багатьох країн світу. Так, у лютому 2016 р. уряд Великобританії мав намір внести поправки до законопроекту про

підприємства¹, відповідно до яких місцеві органи влади повинні були отримати дозвіл приймати рішення щодо подовження у неділю годин торгівлі у своїх районах, а також мали бути запроваджені заходи щодо посилення захисту працівників магазинів, які бажають відмовитися від роботи в неділю². Протягом 2013–2018 рр. у таких країнах, як Данія, Естонія, Угорщина, Мальта та інших відбувались реформи, спрямовані на лібералізацію або запровадження більш гнучких обмежень операційної діяльності об'єктів торгівлі.

У Франції довгий час більшість магазинів, згідно із законодавством, повинні були закриватися о 21:00–22:00, працюючи в такому режимі з понеділка по суботу. Крім того, в країні діяла заборона на роботу об'єктів торгівлі в неділю. І хоча з 2009 р. був запущений механізм дерегуляції режиму роботи магазинів у неділю, що, передусім, стосувався об'єктів торгівлі приблизно 500 туристичних міст Франції, у 2015–2016 рр. внесено нові зміни до правил щодо часу роботи магазинів у неділю. Вони, по-перше, були безпосередньо пов'язані із забезпеченням права працівників на щотижневий щонайменше 24-годинний відпочинок, що в інтересах працівників встановлюється в неділю³; по-друге, дозволили відкривати в неділю ті магазини, де працюють їх власники; по-третє, схвалювали роздрібну торгівлю продовольчими товарами в неділю до 13:00; по-четверте, дозволили за рішенням мера роботу магазинів непродовольчих товарів у неділю в межах 12 неділь на рік.

Більш жорстко, ніж у Франції, регулюється графік роботи об'єктів торгівлі в Нідерландах, що нині у будні дні та суботу обмежується часовим проміжком від 6:00 до 22:00. Проте більшість магазинів у цій країні працює за таким графіком: у понеділок з 11:00 до 18:00; з вівторка по п'ятницю з 9:30 до 18:00 (за винятком четверга, коли режим роботи подовжений до 21:00); у суботу з 9:30 до 16:00 працюють продуктові магазини, а до 17:00 – всі інші. У неділю з 12:00 до 18:00 працювати можуть магазини в Амстердамі, Роттердамі, Гаазі, Алмері, Лейдені та маленьких туристичних містах. У більшості інших міст країни є так звана Неділя покупок (нід. *Koopzondag*) – це перша неділя кожного місяця, коли магазинам також дозволено працювати.

У Греції в 2013 р. прийнятий закон "*Rules of market products and services and other provisions*", який у тому числі містить і обмеження часу торгівлі [14]. Згідно з цим законом магазини отримали можливість відкриватися сім неділь упродовж року з 11:00 до 20:00, а саме: в першу неділю сезонних розпродажів (тобто з січня до кінця лютого

¹ *Enterprise Bill* 2016: <https://www.publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmpublic/enterprise/160225/am/160225s01.htm>.

² Наведені поправки були відхилені палатою громад (англ. *House of Commons*) у березні 2016 р.

³ Відповідно до статті L. 3132-2 Кодексу законів про працю (*Article L. 3132-2 of the Labour Code*). У цій же статті викладені й загальні обмеження на роботу у святкові дні.

і з липня до кінця серпня) і проміжних сезонних розпродажів протягом перших 10 днів в травні і листопаді; в дві неділі перед Різдом і у Вербну неділю. При цьому дія цього закону поширюється на такі типи об'єктів торгівлі, як:

- роздрібні магазини з максимальною площею 250 м²;
- не пов'язані з роботою магазини (за винятком франчайзингових);
- роздрібні магазини, які не є об'єктами формату "магазин-у-магазині" і їх площі не розташовані в інших об'єктах торгівлі, торговельних центрах, молах, так званих торгових містечках.

У Фінляндії об'єктам внутрішньої торгівлі дозволяється працювати в будні дні з 7:00 до 21:00, а по суботах – у часовий проміжок між 7:00 та 18:00. Магазини площею до 400 м² не обмежені в часі роботи в недільні дні. У той же час для торгових об'єктів більших форматів введено обмеження: у неділю їм можна працювати тільки з травня по серпень, а також у листопаді і грудні (напередодні свят) і при цьому години роботи не повинні перевищувати 13 годин.

У Чехії час операційної діяльності об'єктів торгівлі майже не регулюється: з понеділка по суботу будь-які часові обмеження нині просто відсутні, але протягом року магазини мають бути закриті у такі дні, пов'язані зі святами, як: 1 січня, у Пасхальний понеділок, 8 травня, 28 вересня, 28 жовтня, 24 грудня (з 12:00 до 24:00), 25 грудня та 26 грудня. Однак ця заборона щодо святкових днів не стосується магазинів площею до 200 м², автозаправних станцій, аптек і магазинів в аеропортах, на вокзалах і автовокзалах, магазинів у медичних закладах.

Таким чином, у різних країнах світу застосовуються різні моделі регулювання режиму роботи об'єктів внутрішньої торгівлі. У більшості країн це регулювання здійснюється виключно на національному рівні. Проте є країни, в яких і регіони мають компетенцію встановлювати свої власні конкретні правила (табл. 2). Крім того, в деяких країнах законодавча компетенція щодо визначення операційних обмежень відносно часу роботи також закріплена за муніципалітетами (наприклад, у Польщі⁴ та Нідерландах). Є також країни (наприклад, Швеція), де вже тривалий час відсутні обмеження щодо годин роботи об'єктів торгівлі, але відповідно до національного трудового законодавства⁵ режим роботи вночі обмежений з 24:00 до 5:00.

У ряді країн порушення режиму операційної діяльності у торгівлі, як свідчать дані табл. 2, передбачає певні санкції. Наприклад, у таких країнах, як Австрія, Чехія, Данія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Польща, Великобританія, Словачія застосовується грошовий штраф, розмір якого варіюється від країни до країни, а в Німеччині – від регіону до регіону. Зокрема, у Чехії, якщо магазин відкривається

⁴ У Польщі такі обмеження вводяться на локальному рівні Радою місцевих громад (англ. *the Local Community Council*).

⁵ Act (1982:673) on working time (Закон про робочий час).

під час державних свят, що порушує закон⁶, суб'єкт, який керує магазином, може бути оштрафований на суму до 1 млн чеських крон (тобто приблизно на 37 тис. євро). При повторному порушенні штраф може бути збільшений до 5 млн крон (приблизно 185 тис. євро). У Великобританії власники магазинів максимально можуть бути оштрафовані на суму до 50 тис. фунтів стерлінгів (тобто приблизно на 54.3 тис. євро), якщо порушать законодавчо закріплені правила торгівлі у неділю. В Естонії за порушення правил роботи магазину так звані Автономні співтовариства (англ. *Autonomous Communities*) самостійно приймають рішення щодо покарання у своїх регіонах. У таких країнах, як Бельгія, Франція, Греція, Люксембург санкції можуть бути і не грошовими. Наприклад, у Бельгії при порушенні правил щодо часу торгівлі санкції можуть варіюватися від попередження до кримінальних покарань. У Люксембурзі, крім грошового штрафу, може бути призначене закриття підприємства торгівлі на строк від одного місяця до двох років.

Таблиця 2

Характеристики політики регулювання операційної діяльності об'єктів торгівлі за часом роботи у різних країнах Європи

Індикатори-характеристики	Країна
Наявність нормативно/законодавчо закріплених обмежень щодо часу роботи магазинів	Австрія, Бельгія, Чехія, Німеччина, Данія, Греція, Естонія, Франція, Нідерланди, Норвегія, Польща, Великобританія, Люксембург, Словаччина, Мальта
Національний рівень обмежень часу роботи у торгівлі	Австрія, Бельгія, Чехія, Німеччина, Данія, Греція, Естонія, Франція, Нідерланди, Норвегія, Польща, Люксембург, Словаччина, Мальта
Регіональний рівень обмежень часу роботи у торгівлі	Австрія, Естонія, Великобританія
Законодавчо встановлені санкції щодо порушення часових обмежень	Австрія, Бельгія, Чехія, Німеччина, Данія, Греція, Естонія, Франція, Нідерланди, Норвегія, Польща, Великобританія, Люксембург, Словаччина

Джерело: Spark Legal Network.

В Україні на законодавчому рівні режим роботи об'єктів торгівлі жорстко не обмежується. У нашій країні правила здійснення торговельної діяльності регулює підзаконний нормативно-правовий акт – Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. № 833 "Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів" (останні зміни в якій набули чинності 4 вересня 2018 р.). У пункті 13 зазначеної Постанови прописано, що режим роботи торговельного об'єкта та закладу ресторанного господарства, які належать до комунальної власності, встановлюється органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства. Таким чином, для об'єктів торгівлі комунальної власності введено обмеження не на час (години, дні) роботи, а на те, який саме орган має право їх встановлювати. Магазины ж усіх інших

⁶ Закон про години роботи у секторі роздрібної та оптової торгівлі (*Act No. 223/2016 Coll., on Opening hours in the retail and wholesale sector, Section 3*).

форм власності фактично можуть діяти на свій розсуд і самостійно визначати свій режим роботи. Спроба певним чином вирівняти можливості торговельних організацій різних форм власності в питанні підключення органів місцевого самоврядування до визначення їх режиму роботи зроблена під час підготовки проекту Закону України "Про внутрішню торгівлю". У пункті 8 статті 7 "Особливості організації торговельної та виробничо-торгівельної діяльності" цього законопроекту прописано, що:

- режим роботи об'єктів торгівлі комунальної форми власності встановлюється органами місцевого самоврядування;
- режим роботи об'єктів торгівлі інших форм власності встановлюється органами місцевого самоврядування за погодженням з власником об'єкта торгівлі.

Відсутність реальних обмежень часу роботи об'єктів торгівлі наразі фактично призвело до того, що все більше магазинів в Україні працює до 20:00–22:00 навіть у неділю. Багато (особливо мережевих) торгових об'єктів у великих містах країни перейшли на цілодобовий графік роботи.

Спираючись на результати аналізу міжнародних практик регулювання режиму внутрішньої торгівлі, а також результати проведених за участю автора в Україні протягом 2013–2018 рр. опитувань відвідувачів (споживачів послуг) і працівників торгових організацій, можна визначити негативні наслідки введення тимчасових обмежень з позицій різних суб'єктів ринкових відносин:

з позиції споживачів: скорочення часу для здійснення покупок, що обмежує можливості в процесі вибору товару, порівняння аналогічних товарів і цін на них і, як наслідок, призводить до помилкових рішень і/або підвищення витрат на покупку;

з позиції продавців: втрати виручки порівняно з тими магазинами, яким дозволено працювати (наприклад, у неділю) і, як наслідок, зменшення результативності і/або ефективності роботи; втрата конкурентних переваг, пов'язаних з можливостями тимчасової диференціації надання послуг;

з позиції всіх працівників торговельних організацій: втрата оплати за вихідні і святкові дні, що, як правило, вища, ніж за роботу в будні;

з позиції потенційних працівників торговельних організацій: обмеження годин роботи одних працівників порівняно з іншими, які через суб'єктивні чи об'єктивні причини віддають перевагу роботі в певні години і/або дні тижня (наприклад, студенти). Це створює додаткові передумови для підвищення рівня безробіття серед молоді, гендерної дискримінації тощо;

з позиції державних і місцевих органів управління: ймовірність зменшення надходжень до державного/місцевого бюджету від внутрішньої торгівлі.

Однак не тільки введення, а й відсутність регулювання режиму роботи може призвести до негативних наслідків. Так, беручи до уваги численні скарги мешканців будинків, в яких розміщувалися об'єкти торгівлі, щодо пов'язаного з їх діяльністю шуму та інших незручностей у пізній час доби, Київська міська державна адміністрація (КМДА) ще у липні 2006 р. підготувала розпорядження № 1079 "Про обмеження режиму роботи торговельних об'єктів, закладів ресторанного господарства, розважального та грального бізнесу, розташованих в житлових будинках" [15]. Проте дія цього розпорядження була припинена вже у листопаді 2007 р. за рішенням Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, яке ґрунтувалося на положеннях Закону України від 11.09.2003 № 1160-IV "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності". І це незважаючи на те, що підготовлене Київською адміністрацією розпорядження спиралося на норми, прописані в іншому Законі України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" від 24.02.1994 № 4004-XII.

Проблема шуму від діяльності об'єктів торгівлі в пізні години доби була і залишається предметом розгляду міських та селищних рад у багатьох населених пунктах України протягом понад двадцяти останніх років [1]. Але особливо гостро її вирішення стоїть у тих місцях, де до неї додаються й інші (наприклад, порушення правил громадського порядку або постанови Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 № 854 "Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями", останні зміни в якій набули чинності 15 травня 2018 р.).

Зазначена проблема є вагомою підставою для запровадження обмежень та регулювання режиму операційної діяльності об'єктів торгівлі якщо не на державному, то на місцевому рівні. Така практика в країні нині є. Так, Луцька міська рада у лютому 2018 р. до березня 2019 р. встановила режим роботи супермаркетів "Салют", що розміщені на проспекті Соборності, 22 та проспекті Президента Грушевського, 20, з 08:00 до 23:00 та з 07:00 до 23:00 відповідно, заборонивши їм продаж алкогольних напоїв з 07:00 до 08:00 та з 22:00 до 23:00 [16]. У січні 2018 р. терміном на один рік мерія Тернополя погодила режим роботи до 23:00 п'яти магазинам "Сім 23" підприємства ТОВ "Клевер Сторс" та магазину-кафетерію "Продукти" за адресою проспект Злуки, 45а, зобов'язавши ці суб'єкти господарювання забезпечити дотримання громадського порядку в нічний час та поклавши контроль за виконання цього рішення на управління торгівлі, побуту та захисту прав споживачів і управління муніципальної поліції [17]. Проте, якщо враховувати прецедент із зазначеним розпорядженням КМДА, то і в разі інших рішень і розпоряджень про обмеження часу роботи об'єктів торгівлі некомунальної власності навіть на місцевому рівні фактично відбувається вихід за межі наявного нині в Україні правового поля.

Наведені факти застосування різних моделей регулювання режиму роботи об'єктів торгівлі та пов'язаних з ним наслідків дають змогу зробити висновок про доцільність введення тимчасових обмежень у внутрішній торгівлі. Це регулювання як в Україні, так і інших країнах світу не повинно бути ні дуже жорстким, ні занадто м'яким. На користь цієї думки свідчать і систематизовані нами ефекти, які виникають у результаті дерегуляції часу роботи об'єктів внутрішньої торгівлі (табл. 3) та іноді призводять до різновекторних наслідків (наприклад, коли в одному випадку дерегуляція сприяє зниженню цін, а в іншому – зумовлює їх підвищення).

Таблиця 3

Систематизація ефектів унаслідок дерегулювання часу операційної діяльності об'єктів внутрішньої торгівлі

Автор(и) дослідження/джерело(а)	Виявлені у ході дослідження ефекти
Ефект зайнятості	
Р. Грейдус [18], Д. Пілат [19]	Зростає зайнятість через збільшення чисельності зайнятих. Збільшення годин, що відпрацьовують уже наявні працівники сфери торгівлі, не простежується
М. Бурда, П. Вейл [20]	Збільшення чисельності зайнятих неповний робочий день у роздрібній торгівлі
М. Гус [21]	Збільшення загальної зайнятості у торгівлі на 4.4–6.4 %
М. Скотерад [22]	Збільшення зайнятості, яке не могло бути досягнуто виключно за рахунок збільшення годин роботи вже наявних співробітників торговельних організацій
Інші соціальні ефекти	
А. Філіпова, В. Мокрејцова, Я. Земан [10]	Висока ймовірність негативного впливу на якість життя населення, задоволення його потреби у рекреації
Доповідь ОЕСР про оцінку конкуренції у Греції [14]	Нехтування соціальними і/або релігійними цінностями, що може призвести до напруги у суспільстві (якщо не у коротко-, то середньо- чи довгостроковій перспективі)
Цінові ефекти	
Дж. Тангуай, Л. Велей, П. Лануа [23]	Збільшення цін у великих та зменшення цін у малих за розміром об'єктах торгівлі
Д. де Меза [24]	Посилення конкуренції у торгівлі; зменшення транспортних витрат; продажі за більш низькими цінами
А. Філіпова, В. Мокрејцова, Я. Земан [10]	Економія витрат на заробітну плату і частини накладних витрат у великих торговельних організаціях, які обмежені у часі роботи, що опосередковано впливає на ціну
Р. Індерст, А. Ірмен [25]	Усі магазини (у т. ч. і ті, що відкриті довше) піднімають ціни
К. Редді [26]	Зниження (падіння) цін
З. Котельникова [27]	Зменшення операційних та логістичних витрат підприємств роздрібною торгівлі, а також збитків від витрат у магазинах
М. Бурда, П. Вейл [20]	Суттєво не вплинуло на зміну цін у роздрібній торгівлі. Є лише слабкі докази незначного скорочення роздрібних цін
Ефект обсягів продажів (масштабу реалізації)	
М. Гус [21]	Збільшення загального доходу на 3.9–10.7 % (на прикладі США)
К. Редді [26]	Відсутній будь-який вплив на обсяг продажів (на прикладі Німеччини)
П. Продромідіс, А. Петраліас, С. Петрос [28]	Позитивний вплив як на оборот, так і на кількість проданих товарів (на прикладі Греції у 2005 р.)
Ефект концентрації	
М. Гус [21]	Збільшення кількості магазинів на 1–2 % (на прикладі США)
Австралійська комісія продуктивності (Australian Productivity Commission) [29]	Не виявлено залежності між часткою малих підприємств роздрібною торгівлі та жорсткістю регулювання годин роботи; дерегулювання режиму роботи не впливає негативно на невеликі підприємства торгівлі (на прикладі різних штатів Австралії)

Джерело: зведено і систематизовано автором.

Обмеження часу операційної діяльності об'єктів торгівлі обумовлює не тільки можливість захисту населення від шуму в пізній час доби, а й призводить до зниження цін. Друге досягається завдяки зменшенню витрат на утримання магазину, які фактично оплачує споживач. Позитивним ефектом від обмеження годин роботи для продавців та інших працівників (особливо тих, у кого є маленькі діти) є розширення їх можливостей займатися і грати з дітьми, зустрічатися з друзями і т.п. до настання ночі. Кілька років тому в Чеській Республіці також широко обговорювалися соціальні позитивні наслідки таких тимчасових обмежень у торгівлі, завдяки яким усе населення країни отримає більше вільного часу, щоб проводити його з сім'ями, займатися хобі, на чому зараз акцентується особлива увага в країнах ЄС.

Висновки. Трансформуючи національну модель регулювання операційної діяльності об'єктів торгівлі, доцільно чітко дотримуватися таких основних цільових установок, як: забезпечення захисту від так званої часової конкуренції, що, зокрема, може негативно впливати на діяльність мікропідприємств торгівлі; забезпечення розвитку з урахуванням необхідності дотримання соціальних стандартів і гарантій для всіх категорій стейкхолдерів.

У подальшому результати цього дослідження можуть бути використані для удосконалення практики регулювання операційної діяльності у сфері внутрішньої торгівлі України, а також для перегляду концепції і розробки стратегії розвитку роздрібною мережі на місцях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. П'ятницька Г. Т. Регулювання розвитку внутрішньої торгівлі: міжнародні практики. Внутрішня торгівля України: монографія; за ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 718-748.
2. Piatnytska G. T. State regulation of prices in domestic market. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2015. № 6 (104). С. 18-27.
3. Пятницкая Г. Т., Жуковская В.Н. Развитие внутренней торговли: современные трансформации и приоритеты социализации. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 11 (173). С. 106-119.
4. Мазаракі А. А. Внутрішня торгівля України в умовах кризових соціально-економічних викликів. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2015. № 6 (104). С. 5-17.
5. Мазаракі А., Лагутін В. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 4-18.
6. Копич І. М., Нестуля О. О. та ін. Внутрішня торгівля України: проблеми і перспективи розвитку: монографія; за ред. В.В. Апопія, П.Ю. Балабана. Львів: Новий світ – 2000, 2014. 565 с.
7. Жуковська В. М. Соціоекологічна відповідальність підприємств ритейлу у скороченні харчових відходів та втрат. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 6-1 (12). С. 78-83.
8. Bossler M., Oberfichtner M. The employment effect of deregulating shopping hours: Evidence from German retailing. *Friedrich-Alexander-University Erlangen-Nuremberg Discussion Papers*. 2014. № 91. 29 p.

9. Genakos C., Danchev S. Evaluating the Impact of Sunday Trading Deregulation. *CEP Discussion Paper*. March, 2015. № 1336. 25 p.
10. Filipová A., Mokrejšová V., Zeman J. The Effects of Regulating Shopping Hours. *E-Leader*. Milan, 2014. URL: http://www.researchgate.net/publication/269689534_The_Effects_of_Regulating_Shopping_Hours.
11. База статистичних даних ОЕСР. URL: <http://stats.oecd.org>.
12. Operational restrictions in the retail sector / LE Europe, Spark Legal Network and Consultancy and VVA Consulting. European Commission, November, 2017. XII, 212 p.
13. Заборона торгівлі в неділю та свята у Польщі в 2018 році. URL: <http://vsetutpl.com/zaborona-torgivli-v-nedilyu-ta-svyata-u-polschi-v-2018-rotsi>.
14. OECD Competition Assessment Reviews: Greece. OECD Publishing, 2014. 389 p.
15. Про обмеження режиму роботи торговельних об'єктів, закладів ресторанного господарства, розважального та грального бізнесу, розташованих в жилих будинках. Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 18.07.2006 № 1079. URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ru/4187/doc/30227.html>.
16. погодили режим роботи кафе та супермаркетів у Луцьку. *Волинські новини*. 21 лютого, 2018. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/ulutsku-pohodyly-rezhym-roboty-kafe-ta-supermarketiv>.
17. Мерія Тернополя погодила нічний режим роботи для 3 барів та 6 магазинів. 29 січня, 2018. URL: <http://ternopoliany.te.ua/zhittya/24646-meriia-ternopolia-pohodyla-nichnyi-rezhym-roboty-dlia-3-bariv-ta-6-mahazyniv>.
18. Gradus R. The Economic Effects of Extending Shop Opening Hours. *Journal of Economics*. 1996. Vol. 64, Is. 3. P. 247-263.
19. Pilat D. Regulation and Performance in the Distribution Sector. *OECD Economics Department Working Papers*. Paris: OECD Publishing, 1997. № 180. 68 p.
20. Burda M., Weil P. Blue Laws. *Unpublished working paper*. 2005. October. URL: www.philippeweil.com/research/blue2.pdf.
21. Goos M. Sinking the Blues: The Impact of Shop Closing Hours on Labour and Product Markets. *Centre for Economic Performance Discussion Paper Series.*, 2004. December. № 664. 54 p.
22. Skuterud M. The Impact of Sunday Shopping on Employment and Hours of Work in the Retail Industry: Evidence from Canada. *European Economic Review*. 2005. Vol. 49. Is. 8. P. 1953-1978.
23. Tanguay G. A., Vallee L., Lanoie P. Shopping Hours and Price Levels in the Retailing Industry: A Theoretical and Empirical Analysis. *Economic Inquiry*. 1995. July. Vol. 33. № 3. P. 516-524.
24. De Meza D. The Fourth Commandment: Is it Pareto Efficient? *The Economic Journal*. 1984. Vol. 94. Is. 374. P. 379-383.
25. Inderst R., Irmen A. Shopping Hours and Price Competition. *European Economic Review*. 2005. Vol. 49. Is. 5. P. 1105-1124.
26. Reddy K. Price Effects of shopping Hours Regulation: Evidence from Germany. *Economic Affairs*. 2012. February. Vol. 32(1). P. 48-54.
27. Котельникова З. В. Международный опыт регулирования деятельности торговых сетей: обзор эмпирических исследований. *Государственное регулирование деятельности торговых сетей: основы и противоречия*. Аналитика ЛЭСИ. Вып. 8. М.: Изд. дом НИУ ВШЭ, 2011. С. 72-103.

28. Prodromidis P., Petros S. The economic impact of deregulating Sunday shopping among small retailers. KEPE working paper. 2012. URL: www.msl.aueb.gr/files/workingpaperprodr12.pdf.
29. Retail trading hours regulation / Australian Productivity Commission. Economic Structure and Performance of the Australian Retail Industry. Canberra, 2011. P. 275-312.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2019.

Piatnytska G. Time restrictions in the domestic trade.

Background. Complete and high-quality execution of their socio-economic functions in any country of the world by objects of domestic trade is difficult to ensure without the use of effective mechanisms for regulating trade activity. Approaches to state regulation of domestic trade vary from country to country, but are based on general and special laws, as a rule. The need to solve the problem of ensuring the economic growth of domestic trade will raise the issue of finding the most effective practices for regulating the activities of trade objects, including those related to the schedule of their work.

The analysis of recent researches and publications showed that despite the existence of individual scientific achievements, until now, all the negative consequences of limiting hours of trade from the standpoint of different subjects of market relations were not clearly defined. Fragmentarily and only in some studies the effects of deregulation of the mode of operation of domestic trade objects were considered. The problem of breaking rules of public order in the late hours of their work and so on by the objects of trade remains unsolved.

The aim of the article is to develop recommendations, the implementation of which will contribute to improving the policy of regulating the work of domestic trade objects (primarily in Ukraine).

Materials and methods. In the course of the research, scientific developments of well-known scientists, statistical data of the Organization for Economic Cooperation and Development, data from Spark Legal Network, the results of their own marketing research, media information, regulatory and legislative acts were used. The methods of systematization, comparative analysis, synthesis, questioning are applied.

Results. It is established that the tendency to legislative reforms in the issues of regulation of operational activity of enterprises and objects of domestic trade has recently been actual for many countries of the world. In place of the policy of strict regulation of the trade regime in Italy, Iceland, Australia the policy of its full deregulation came, as evidenced in particular by the study of the dynamics of the indicator of rigidity of regulation of operating restrictions on the time of work of retail trade objects around the world throughout 1998–2018. In Germany and Denmark, over the years, regulatory easing has taken place, and in Poland it is insignificant, but the tightening of regulatory rigidity has taken place. It was emphasized that in the period of 2013–2018, reforms were carried out in a number of countries aimed at liberalizing or introducing more flexible restrictions on the operation of trade objects.

Based on the results of the analysis of international practices in the regulation of the domestic trade regime, as well as the data of surveys of visitors (service users) and workers of trade organizations, we have been identified the following negative consequences of the introduction of temporary restrictions from the standpoint of different subjects of market relations: from the standpoint of consumers were determined: reducing the time to make purchases, which limits the possibilities in the process of choosing a product, comparing similar goods and prices for them and, as a result, leads to false decisions and / or increased costs of purchase; from the position of sellers: loss of revenue compared to those stores that are allowed to work (for example, on Sunday) and, consequently, decrease in efficiency; loss of competitive advantages associated with the possibilities of temporary differentiation of service provision; from the position of all employees of trade organizations: loss of payment for weekends and holidays, which is usually higher than for work on weekdays; from the standpoint of potential employees of trade organizations: limiting the hours of work of one employee compared to others who, because of subjective or objective reasons, prefer

working at certain hours and / or days of the week (for example, students), which creates additional prerequisites for raising the level of unemployment among youth, gender discrimination, etc.; from the position of state and local authorities: the probability of a reduction in revenues to the state / local budget from domestic trade. The conclusion is based on the fact that not only introduction, but also the lacks of regulation of working conditions can lead to negative consequences.

The effects (social, including employment, price, concentration, sales volumes) that arise as a result of the deregulation of the time of work of domestic trade objects are determined and systematized and sometimes lead to multivectoral consequences (for example, when in one case deregulation helps to reduce prices, and in the other - causes them to increase).

Recommendations are worked out and the expediency of introduction of temporary restrictions in the internal trade of Ukraine is substantiated, which, in particular, will help protect the population from noise in the late hour of the day.

Conclusion. Unlike existing publications, for the first time, all the negative consequences of limiting hours of trade from the positions of various entities of market relations were clearly identified, as well as the systematization of effects from the deregulation of the regime of the objects of domestic trade was conducted. Recommendations, implementation of which will contribute to improving the policy of regulating the operation of domestic trade objects are provided, aimed at ensuring strict compliance with such key targets as: safeguarding against so-called time-based competition, which in particular may negatively affect the activities of trade microenterprises; ensuring development taking into account the need to comply with social standards and guarantees for all categories of stakeholders.

The results, presented in the article, can be further used to improve the practice of regulating operational activities in the field of domestic trade of Ukraine, as well as in studies devoted to the problems of developing a strategy for the development of a retail network in the field.

Keywords: domestic trade, operational restrictions, trade outlets, regulation models, regime of operation, retail trade, deregulation, market relations entities, effects, state policy.

REFERENCES

1. P'jatnyc'ka, G. T. (2016). *Reguljuvannja rozvytku vnutrishn'oi' torgivli: mizhnarodni praktyky. Vnutrishnja torgivlja Ukrai'ny [Regulation of the development of domestic trade: international practices. Internal trade of Ukraine]*. A. A. Mazaraki (Eds.). Kyi'v: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
2. Piatnytska, G. T. (2015). State regulation of prices in domestic market. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu – Herald of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 6(104), 18-27 [in English].
3. Pjatnickaja, G. T., & Zhukovskaja, V.N. (2015). Razvitie vnutrennej torgovli: sovremennye transformacii i priority socializacii [Development of domestic trade: modern transformations and socialization priorities]. *Aktual'ni problemi ekonomiki – Actual problems of the economy*, 11(173), 106-119 [in Russian].
4. Mazaraki, A. A. (2015). Vnutrishnja torgivlja Ukrai'ny v umovah kryzovyh social'no-ekonomichnyh vyklykiv [Internal trade of Ukraine in the context of crisis socio-economic challenges]. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu – Herald of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 6 (104), 5-17 [in Ukrainian].
5. Mazaraki, A., & Lagutin, V. (2016). Vnutrishnij rynek Ukrai'ny v umovah dysbalansiv mizh vyrobnyctvom i spozhyvannjam [The domestic market of Ukraine in conditions of imbalances between production and consumption]. *Ekonomika Ukrai'ny – Ukraine economy*, 4, 4-18 [in Ukrainian].
6. Kopych, I. M., Nestulja, O. O. et al. (2014). *Vnutrishnja torgivlja Ukrai'ny: problemy i perspektyvy rozvytku [Domestic trade of Ukraine: problems and prospects of development]*. V. V. Apopij, P. Ju. Balaban (Eds.). L'viv: Novyj svit – 2000 [in Ukrainian].

7. Zhukovs'ka, V. M. (2017). Socioekologichna vidpovidal'nist' pidprijemstv rytejlu u skoro-chenni harchovyh vidhodiv ta vtrat [Socioecological responsibility of retailers in reducing of food waste and losses]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi' derzhavnoi' inzhenernoi' akademii' – Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*. (Is. 6-1 (12), 78-83 [in Ukrainian]).
8. Bossler, M., & Oberfichtner, M. (2014). The employment effect of deregulating shopping hours: Evidence from Germanretailing. *Friedrich-Alexander-University Erlangen-Nuremberg Discussion Papers, 91*, 29 [in English].
9. Genakos, C., & Danchev, S. (2015). Evaluating the Impact of Sunday Trading Deregulation. *CEP Discussion Paper*. March, 1336. 25 [in English].
10. Filipová, A., Mokrejšová, V., & Zeman, J. (2014). The Effects of Regulating Shopping Hours. *E-Leader*. Milan. Retrieved from http://www.researchgate.net/publication/269689534_The_Effects_of_Regulating_Shopping_Hours [in English].
11. Baza statystychnyh danyh OESR [OECD Statistical Database]. Retrieved from <http://stats.oecd.org> [in Ukrainian].
12. Operational restrictions in the retail sector (2017). LE Europe, Spark Legal Network and Consultancy and VVA Consulting. European Commission, November [in English].
13. Zaborona torgivli v nedilju ta svjata u Pol'shhi v 2018 roci [Prohibition of trade on Sunday and holidays in Poland in 2018]. Retrieved from <http://vsetutpl.com/zaborona-torgivli-v-nedilyu-ta-svyata-u-polschi-v-2018-rotsi> [in Ukrainian].
14. OECD Competition Assessment Reviews: Greece (2014). OECD Publishing [in English].
15. Pro obmezhenja rezhymu roboty torgovel'nyh ob'ektiv, zakladiv restorannogo gospodarstva, rozvazhal'nogo ta gral'nogo biznesu, roztashovanyh v zhylyh budynkah. Rozporjadzhennja Kyi'vs'koi' mis'koi' derzhavnoi' administracii' vid 18.07.2006 № 1079 [On the limitation of the regime of trading facilities, restaurants, entertainment and gambling business located in residential buildings. The order of the Kyiv city state administration from 18.07.2006 № 1079]. Retrieved from <http://www.kreschatic.kiev.ua/ru/4187/doc/30227.html> [in Ukrainian].
16. Pogodyly rezhym roboty kafe ta supermarketiv u Luc'ku [The regime of the cafes and supermarkets in Lutsk was adjusted]. (2018). *Volyns'ki novyny – Volyn news*. February 21. Retrieved from <https://www.volynnews.com/news/society/u-lutsku-pohodyly-rezhym-roboty-kafe-ta-supermarketiv> [in Ukrainian].
17. Merija Ternopolja pogodyla nichnyj rezhym roboty dlja 3 bariv ta 6 magazyniv [The City Hall of Ternopil has agreed on a night mode for 3 bars and 6 stores]. (2018). January 29th., Retrieved from <http://ternopoliany.te.ua/zhittya/24646-meriia-ternopolia-pohodyla-nichnyi-rezhym-roboty-dlia-3-bariv-ta-6-mahazyniv> [in Ukrainian].
18. Gradus, R. (1996). The Economic Effects of Extending Shop Opening Hours. *Journal of Economics*. (Vol. 64), Is. 3. (pp. 247-263) [in English].
19. Pilat, D. (1997). Regulation and Performance in the Distribution Sector. *OECD Economics Department Working Papers*. Paris: OECD Publishing, 180, 68 [in English].
20. Burda, M., & Weil, P. (2005). Blue Laws. *Unpublished working paper*. October. Retrieved from www.philippeweil.com/research/blue2.pdf [in English].
21. Goos, M. (2004). Sinking the Blues: The Impact of Shop Closing Hours on Labour and Product Markets. *Centre for Economic Performance Discussion Paper Series*, December, 664, 54 [in English].
22. Skuterud, M. (2005). The Impact of Sunday Shopping on Employment and Hours of Work in the Retail Industry: Evidence from Canada. *European Economic Review*. Vol. 49. Is. 8. (pp.1953-1978) [in English].
23. Tanguay, G. A., Vallee, L., Lanoie, P. (1995). Shopping Hours and Price Levels in the Retailing Industry: A Theoretical and Empirical Analysis. *Economic Inquiry*. July. (Vol. 33), 3. (pp. 516-524) [in English].
24. De Meza, D. (1984). The Fourth Commandment: Is it Pareto Efficient? *The Economic Journal*. (Vol. 94). Is. 374. (pp. 379-383) [in English].

25. Inderst, R., & Irmen, A. (2005). Shopping Hours and Price Competition. *European Economic Review*. (Vol. 49). Is. 5. (pp. 1105-1124) [in English].
26. Reddy, K. (2012). Price Effects of shopping Hours Regulation: Evidence from Germany. *Economic Affairs*. February. (Vol. 32(1)). (pp. 48-54) [in English].
27. Kotel'nikova, Z. V. (2011). Mezhdunarodnyj opyt regulirovaniya dejatel'nosti torgovyh setej: obzor jempiricheskikh issledovanij. Gosudarstvennoe regulirovanie dejatel'nosti torgovyh setej: osnovy i protivorechija [International experience in regulating trading networks: an overview of empirical research. State regulation of trading networks activity: basics and contradictions]. *Analitika LJeSI – LSES Analytics*. (Is. 8). Moscow: Izd. dom NIU VShJe [in Russian].
28. Prodromidis, P., & Petros, S. (2012). The economic impact of deregulating Sunday shopping among small retailers. KEPE working paper. Retrieved from www.msl.aueb.gr/files/workingpaperprodr12.pdf [in English].
29. Retail trading hours regulation (2011). Australian Productivity Commission. Economic Structure and Performance of the Australian Retail Industry. Canberra [in English].

УДК 338.486.2(477)

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(125\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(125)06)

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана,

д. е. н., професор, проректор з наукової роботи
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: melnichenko@knteu.kiev.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5162-6324>

ЗІКІЙ Наталія,

аспірант кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного торговельно-
економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: nat.gliten@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9781-7479>

ТУРИСТИЧНІ ПІДПРИЄМСТВА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ РЕАЛЬНОСТІ

Досліджено сучасний стан розвитку туристичних підприємств. Виявлено основні причини скорочення кількості суб'єктів туристичної діяльності. Проаналізовано діяльність найбільших туристичних підприємств за різними рейтингами та визначено їх ринкову частку. Встановлено джерела туристичних колапсів та основні кроки держави до прозорості та клієнтоорієнтованості діяльності підприємств.

Ключові слова: туристичний збір, туристичні оператори, туристичні агентства, ринок туристичних послуг, туристичні напрямки, туристичні колапси.

© Мельниченко С., Зікій Н., 2019

25. Inderst, R., & Irmen, A. (2005). Shopping Hours and Price Competition. *European Economic Review*. (Vol. 49). Is. 5. (pp. 1105-1124) [in English].
26. Reddy, K. (2012). Price Effects of shopping Hours Regulation: Evidence from Germany. *Economic Affairs*. February. (Vol. 32(1)). (pp. 48-54) [in English].
27. Kotel'nikova, Z. V. (2011). Mezhdunarodnyj opyt regulirovaniya dejatel'nosti torgovyh setej: obzor jempiricheskikh issledovanij. Gosudarstvennoe regulirovanie dejatel'nosti torgovyh setej: osnovy i protivorechija [International experience in regulating trading networks: an overview of empirical research. State regulation of trading networks activity: basics and contradictions]. *Analitika LJeSI – LSES Analytics*. (Is. 8). Moscow: Izd. dom NIU VShJe [in Russian].
28. Prodromidis, P., & Petros, S. (2012). The economic impact of deregulating Sunday shopping among small retailers. KEPE working paper. Retrieved from www.msl.aueb.gr/files/workingpaperprodr12.pdf [in English].
29. Retail trading hours regulation (2011). Australian Productivity Commission. Economic Structure and Performance of the Australian Retail Industry. Canberra [in English].

УДК 338.486.2(477)

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(125\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(125)06)

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана,

д. е. н., професор, проректор з наукової роботи
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: melnichenko@knteu.kiev.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5162-6324>

ЗІКІЙ Наталія,

аспірант кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного торговельно-
економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: nat.gliten@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9781-7479>

ТУРИСТИЧНІ ПІДПРИЄМСТВА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ РЕАЛЬНОСТІ

Досліджено сучасний стан розвитку туристичних підприємств. Виявлено основні причини скорочення кількості суб'єктів туристичної діяльності. Проаналізовано діяльність найбільших туристичних підприємств за різними рейтингами та визначено їх ринкову частку. Встановлено джерела туристичних колапсів та основні кроки держави до прозорості та клієнтоорієнтованості діяльності підприємств.

Ключові слова: туристичний збір, туристичні оператори, туристичні агентства, ринок туристичних послуг, туристичні напрямки, туристичні колапси.

© Мельниченко С., Зікій Н., 2019

Мельниченко С., Зикий Н. Туристические предприятия Украины: вызовы реальности. Исследовано современное состояние развития туристических предприятий. Выявлены основные причины сокращения количества субъектов туристической деятельности в Украине. Проанализирована деятельность крупнейших туристических предприятий по разным рейтингам и определена их рыночная доля. Установлены источники туристических коллапсов и основные шаги государства в направлении прозрачности и клиентоориентированности деятельности предприятий.

Ключевые слова: туристический сбор, туристические операторы, туристические агентства, рынок туристических услуг, туристические направления, туристические коллапсы.

Постановка проблеми. Розвиток туризму відіграє важливу роль для країни. Підтвердженням цього є обсяги надходжень від туристичного збору до держбюджету України, запровадженого у 2010 р. І, як наслідок, збагачення державної скарбниці у 2018 р. на 80.3 млн грн, що на 14.4% більше ніж у попередньому році (рис. 1). За даними Державної фіскальної служби України, найбільші суми від сплати туристичного збору до місцевих бюджетів юридичними особами надійшли: у м. Києві – 28.8 млн грн, Львівській області – 8.6 млн грн, Одеській – 4.5 млн грн, Херсонській та Запорізькій областях – по 2 млн грн; фізичними особами: у м. Київ – 4.2 млн грн, Одеській – 7 млн грн, Львівській – 4.8 млн грн, Закарпатській – 2.5 млн грн та Івано-Франківській області – 2.1 млн грн.

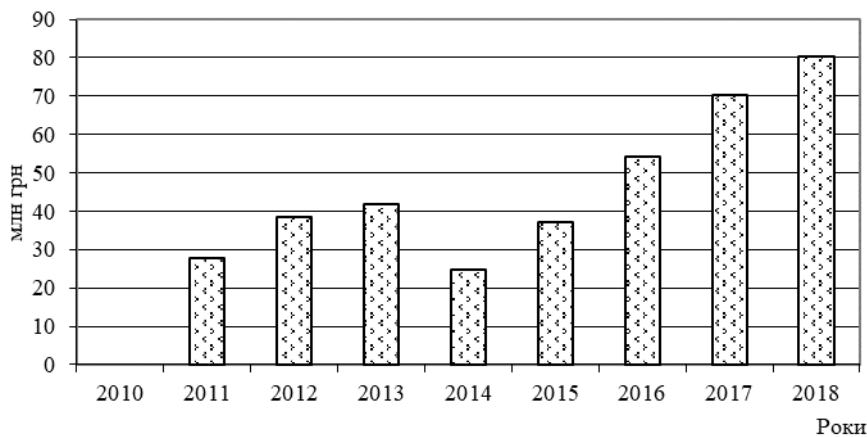

Рис. 1. Надходження від туристичного збору до державного бюджету України за 2010–2018 рр., млн грн

Джерело: побудовано авторами за даними [1].

При запровадженні туристичного збору його ставка становила 1 % від вартості проживання, але з 1 січня 2019 р. вона встановлюється за рішенням сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад за кожну добу тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі) у розмірі до 0.5 % мінімальної заробітної плати – для внутрішнього туризму та до 5 % мінімальної заробітної плати – для

в'їзного [1]. Тобто при встановленій з 1 січня 2019 р. мінімальній заробітній платі 4 173 грн, сума туристичного збору за добу для внутрішнього туризму становитиме 20.9 грн, а для в'їзного – 208.7 грн.

Останні події значно вплинули на діяльність як туристичних операторів, так і туристичних агентств, підтримуючи при цьому жорстку конкуренцію. Проте щороку спостерігається зменшення рівня довіри туристів до підприємств. Тому доцільним є дослідження поточного стану, бар'єрів розвитку діяльності туристичних підприємств та причин виникнення туристичних колапсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням теорії та практики, у т. ч. теоретичним і практичним аспектам розвитку туризму, ціннісно орієнтованого управління в туризмі, геопросторової та соціально-економічної організації туризму, а також класифікаційним аспектам і специфіці діяльності туристичних операторів та агентств присвячено праці таких вітчизняних науковців: Ж. Богданова [2], М. Бойко [3], Г. Горіна [4], К. Єсіпова [5], У. Іванюк [6], Ю. Забалдіна, Т. Ткаченко [7], Н. Косар, Н. Кузьо [8], А. Мазаракі [9], М. Рега [10], Т. Ткачук [11] та ін. Проте враховуючи значний вплив поточних подій у політичному і соціально-економічному просторі України на туристичний ринок, актуальними залишаються оперативний аналіз реального стану діяльності туристичних підприємств та виявлення причин гальмування розвитку суб'єктів туристичної діяльності.

Метою статті є аналіз динаміки показників туристичних підприємств, оцінка стану їх діяльності, виявлення лідерів туристичного ринку, першочергових причин скорочення суб'єктів туристичної діяльності та джерел створення туристичних колапсів.

Матеріали та методи. Методологічною базою дослідження слугувала сукупність таких наукових методів, як: узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу проаналізувати вплив розвитку туризму на державний бюджет країни, визначити і порівняти результати діяльності туристичних операторів та агентств, оцінити діяльність найбільших суб'єктів туристичної діяльності. Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних вчених, статистичні матеріали та інтернет-джерела.

Результати дослідження. Аналіз вітчизняного ринку туристичних послуг (рис. 2) свідчить про сприятливу ситуацію для ведення туристичного бізнесу у 2011–2013 рр.: у 2013 р. порівняно з 2011 р. відкрилось 68 туроператорів, темп зростання становив 7.8 %, туристичних агентств-юридичних осіб – 328 (+22.3 %), а турагентств-фізичних осіб – 449 (+22 %). Складність та нестабільність економічного та політичного становища країни, анексія Криму, воєнні дії на сході України з 2014 р. і дотепер негативно впливають на ділову активність. У 2017 р. порівняно з 2014 р. кількість туроператорів скоротилась на 25.3 %, туристичних агентств-юридичних осіб – на 20.4 %, хоча кількість туристичних агентств-фізичних осіб збільшилась на 2.1 %. За відсут-

ності інформації через анексію Криму та війнні дії на сході з 2014–2017 рр. не враховано діяльність туристичних підприємств на непідконтрольних Україні територіях.

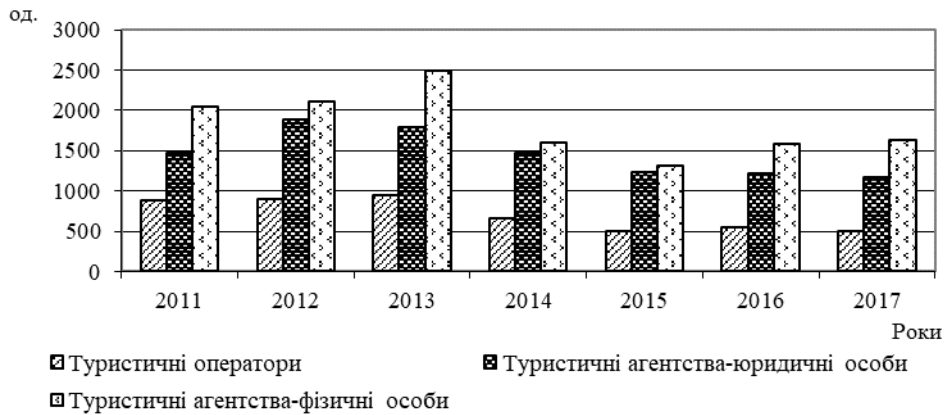

Рис. 2. Динаміка кількості туристичних підприємств в Україні за 2011–2017 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [12–18].

Моніторинг динаміки кількості обслугованих туристів туристичними підприємствами України за 2011–2017 рр. (рис. 3) показує лідерство туроператорів, що є цілком виправданим, оскільки туроператори є виробниками туристичної продукції та виступають надійними гарантими з продажу послуг. За досліджуваний період найбільшого показника з кількості обслугованих туристів туроператори досягнули у 2013 р. у зв’язку з проведенням Євро–2012, але загострення економіко-політичної ситуації негативно відбилися на ситуації у 2014–2016 рр. Проте у 2017 р. спостерігається збільшення кількості туристів на 10.2 % порівняно з 2016 р.

Рис. 3. Динаміка кількості обслугованих туристів туроператорами та туристичними агентами України за 2011–2017 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [12–18].

Розподіл кількості обслугованих туристів між турагентствами-юридичними та фізичними особами господарювання показує перевагу перших. Найбільшу кількість обслугованих туристів за 2011–2017 рр. турагентства-юридичні особи досягнули у 2015 р., але у 2016 р. їх кількість скоротилась на 28.5 %, а в 2017 порівняно з попереднім роком – скоротилась ще на 6.3 %.

Попри це турагентства-фізичні особи поступово зміцнюють позиції: у 2016 р. +46.1 % до попереднього року; у 2017 – +34.6 %.

У підсумку 2017 р. 69.5 % від загальної кількості обслугованих туристів надали перевагу туроператорам, 16 % – турагентствам-юридичним особам та 14.5% – турагентствам-фізичним особам.

Аналіз доходів туристичних підприємств за 2011–2017 рр. показує як негативну, так і позитивну тенденцію (табл. 1). У туроператорській діяльності значне скорочення обсягу доходу спостерігається у 2013–2015 рр.: у 2013 р. – на 3.6%, у 2014 р. – на 11.8% та в 2015 р. – на 17.5%. Але у 2016 р. спостерігається стрімке збільшення доходу на 159.4%, а найбільшого значення показника досягнуто у 2017 р. – 1791.7 млн грн, при цьому темп зростання становив 63.1%. Моніторинг доходу турагентств юридичних осіб показує постійне коливання цього показника. Разом з цим, максимальне скорочення зафіксовано у 2014 р. – 14.5%, а найбільше зростання – у 2015 р. +86.9%. У 2017 р. спостерігається найбільший обсяг доходу 552.1 млн грн. Дослідження доходу турагентств фізичних осіб свідчить про негативну тенденцію у 2013 (-2,2%) та 2014 (-48,5%) роках. У 2015–2017 рр. обсяг доходу постійно збільшується: у 2015 р. – на 62.8%, у 2016 р. – на 90.9% та в 2017 р. – на 23.4%.

Таблиця 1

Динаміка доходів туристичних підприємств України за 2011–2017 рр., млн грн

Дохід	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Туроператори	4421.7	6035.0	5816.0	5129.2	4233.7	10983.2	17917.4
Турагентства-юридичні особи	230.1	288.4	344.1	294.1	549.8	518.4	552.1
Турагентства-фізичні особи	223.7	257.1	251.5	129.6	211.0	402.6	497.0
Абсолютне відхилення							
Туроператори	–	1613.3	-219.0	-686.8	-895.5	6749.4	6934.2
Турагентства-юридичні особи	–	58.4	55.6	-50.0	255.7	-31.4	33.8
Турагентства-фізичні особи	–	33.4	-5.5	-122.0	81.4	191.7	94.4
Відносне відхилення, %							
Туроператори	–	136.5	96.4	88.2	82.5	259.4	163.1
Турагентства-юридичні особи	–	125.4	119.3	85.5	186.9	94.3	106.5
Турагентства-фізичні особи	–	114.9	97.8	51.5	162.8	190.9	123.4

Джерело: складено авторами за даними [12–18].

Для покращання діяльності туристичних підприємств необхідна потужна інформаційна кампанія за кордоном України – щодо її можливостей як туристичної країни, розвитку різних видів туризму (наприклад, екстремального), забезпечення безпеки туристів упродовж подорожі задля підвищення довіри потенційних споживачів туристичних послуг.

Моніторинг діяльності туристичних підприємств у цілому став підґрунтям для вивчення та розгляду діяльності конкретних топ-операторів туристичного ринку. У рейтингу (табл. 2), сформованому провідними спеціалістами інтернет-видання *turprofi.com.ua*, за кількістю обслугованих туристів до першої трійки увійшли *Join Up*, *Anex Tour* та *TPG*.

Таблиця 2

Рейтинг туристичних операторів України за кількістю обслугованих туристів у 2016–2017 рр.

Позиція	Туристичний оператор	Кількість обслугованих туристів, тис. осіб		Абсолютне відхилення, тис. осіб	Відносна частка підприємства на туристичному ринку, %	
		2016	2017		2016	2017
1	<i>Anex Tour</i>	623.4	650.8	27.4	35.3	33.3
2	<i>Join Up</i>	500.0	703.4	203.4	28.3	36
3	<i>TPG</i>	300.0	370.0	70.0	17	18.9
4	<i>Coral Travel</i>	170.0	199.8	29.8	9.6	10.2
5	<i>TUI Ukraine</i>	100.0	292.0	192.0	5.7	14.9
6	<i>TEZ Tour</i>	150.0	233.7	83.7	8.5	11.9
7	<i>Pegas Touristik</i>	78.5	82.3	3.8	4.4	4.2
8	Аккорд-тур	70.4	75.4	5.0	4	3.9
9	Альф	61.5	65.3	3.8	3.5	3.3
10	<i>GTO Travel Company</i>	30.9	41.6	10.7	1.7	2.1
11	<i>Mouzenidis Travel</i>	54.0	32.0	-22.0	3	1.6
12	Танго Тревел	18.9	24.9	6.0	1.1	1.3
13	Оазіс Тревел	8.4	18.0	9.6	0.5	0.9
14	Орбіта	10.8	16.0	5.2	0.6	0.8
15	<i>Zeus Travel</i>	9.5	14.3	4.9	0.5	0.7
16	Фесрія	30.0	13.0	-17.0	1.7	0.7
17	Туристичний клуб	6.5	8.2	1.7	0.4	0.4
18	Ідріска	22.0	7.9	-14.1	1.2	0.4
19	Міст-тур	6.3	7.9	1.6	0.4	0.4
20	Веді-Тургруп	4.2	5.5	1.3	0.2	0.3
21	Артекс'94	3.4	4.8	1.4	0.2	0.2
22	1000 доріг	4.0	4.1	0.1	0.2	0.2
23	Любосвіт	2.0	3.9	1.9	0.1	0.2
24	Альянс	2.2	3.7	1.5	0.1	0.2
25	<i>Ukrainian Global Company (UGC, створена у 2017 р.)</i>	-	3.5	-	-	0.2
26	<i>Adria Hit</i>	3.0	3.4	0.4	0.2	0.2
27	Арістея Тур	2.2	2.2	0	0.1	0.1
28	<i>Xclusive Travel</i>	0.9	1.1	0.2	0.05	0.05
29	Дрім Тревел	0.9	1.0	0.1	0.05	0.05

Джерело: сформовано та розраховано авторами за даними [17; 18; 20; 21].

Збільшив частку ринку туроператор *TUI Ukraine*, позитивні досягнення у своїй діяльності продемонстрували *TEZ Tour*, *Coral Travel*, *GTO Travel Company*. *Pegas Touristik*, хоча і збільшив кількість обслу-

гованих туристів, проте втратив 0.2 % ринку. *Mouzenidis Travel* також дещо втратив позиції на ринку, а Танго Тревел дещо покращив, інші туристичні оператори, зазначені у *табл. 2*, займають менше 1 % ринку.

З *табл. 2* видно, що у 2017 р. в операторів *Mouzenidis Travel*, Феєрія та Ідріска значно впала кількість обслугованих туристів. *Mouzenidis Travel* допустив різкий спад обслугованих туристів через зміну формату взаємодії з партнерами: до цього часу агентська винагорода була фіксованою ставкою, але зміна полягала в прямій залежності розміру агентської винагороди від кількості обслугованих туристів задля збільшення мотивації як туроператора, так і турагентства щодо організації процесу продажу турів [19]. Зниження кількості обслугованих туристів туроператором Феєрія спричинене відмовою підприємства від турів до Йорданії, Марса-Аламу, інших неприбуткових туристичних напрямків та чартеру до Хорватії, але, незважаючи на це, підприємство покращило фінансове становище [20]. Причиною різкого спаду продажів турів підприємством Ідріска була недостатня фінансова спроможність підприємства, яка спровокувала невиконання своїх зобов'язань перед туристами, що призвело до закриття підприємства.

Рейтинг туристичних операторів 2018 р. показує стрімкий розвиток туризму: лідери туристичного ринку зміцнюють свої позиції у рейтингу з позитивною динамікою збільшення кількості обслугованих туристів (*табл. 3*).

Таблиця 3

Рейтинг туристичних операторів України за кількістю обслугованих туристів у 2017–2018 рр.

Позиція	Туристичний оператор	Кількість обслугованих туристів, тис. осіб		Абсолютне відхилення, тис. осіб
		2017	2018	
1	<i>Join Up</i>	703.4	902.0	198.6
2	<i>Apex Tour</i>	650.8	680.0	29.2
3	<i>TPG</i>	370.0	500.0	130.0
4	<i>TEZ Tour</i>	233.7	320.0	86.3
5	<i>TUI Ukraine</i>	292.0	300.0	8.0
6	<i>Coral Travel</i>	199.8	257.0	57.2
7	<i>Pegas Touristik</i>	82.3	160.0	77.7
8	Аккорд-тур	75.4	140.0	64.6
9	<i>GTO Travel Company</i>	41.6	105.4	63.9
10	Альф	65.3	75.0	9.7
11	<i>Mouzenidis Travel</i>	32.0	35.0	3.0
12	<i>Zeus Travel</i>	14.3	20.0	5.7
13	Танго Тревел	24.9	*	*
14	Оазіс Тревел	18.0	-	-
15	Орбіта	16.0	18.3	2.3
16	Туристичний клуб	8.2	15.2	7.0
17	Феєрія	13.0	10.3	-27
18	Міст-тур	7.9	*	*
19	Веді-Тургруп	5.5	*	*
20	Артекс'94	4.8	*	*

Закінчення табл. 3

Позиція	Туристичний оператор	Кількість обслугованих туристів, тис. осіб		Абсолютне відхилення, тис. осіб
		2017	2018	
21	1000 допіг	4.1	*	*
22	<i>Ukrainian Global Company (UGC)</i>	3.5	5.2	1.7
23	Альянс	3.7	*	*
24	Любосвіт	3.9	4.0	0.1
25	<i>Adria Hit</i>	3.4	3.8	0.4
26	Арістея Тур	2.2	3.0	0.8
27	<i>Xclusive Travel</i>	1.1	*	*
28	Дрім Тревел	1.0	1.9	0.9

Примітка: - підприємства, які вийшли з туристичного ринку.

* Підприємства, які станом на 15.05.2019 не подали звітність.

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі [23].

За відсутності звітності Державної служби статистики України не можна розрахувати відносну частку ринку кожного підприємства. Проте всі зазначені оператори мають динаміку збільшення за кількістю обслугованих туристів. У 2018 р. вийшов з туристичного ринку оператор Оазіс Тревел через конфлікт із авіакомпанією "Bravo Airways", який спричинив невиконання зобов'язань підприємства перед туристами. Судовий процес триває і дотепер [22].

Моніторинг найбільш популярних напрямків туристичного сезону 2018 р. (табл. 4) серед вітчизняних туристів виявив країни-лідери – Єгипет і Туреччину, при цьому кількість бажаючих відпочити в цих країнах постійно збільшується на 5.1 та на 10 % відповідно.

Таблиця 4

Рейтинг найпопулярніших країн серед вітчизняних туристів у 2018 р.

Позиція	Назва країни	Відносна частка країни у загальній кількості туристичних напрямків, %
1	Єгипет	71
2	Туреччина	13
3	ОАЕ	3
4	Шрі-Ланка	2.5
5	Таїланд	2.3
6	Іспанія	1.8
7	Італія	1.7
8	Греція	1.5
9	Болгарія	1.1
10	Кіпр	1.1
11	Європа (передусім Угорщина, Австрія, Чехія)	1
УСЬОГО		100

Джерело: сформовано авторами на основі [24].

Лідерами з продажу турів до Єгипту є туроператори *Join Up* та *Apex Tour*. Значну частку ринку зайняв *Tez Tour*. До рейтингу за напрямком Єгипет увійшли вісім туроператорів (рис. 4).

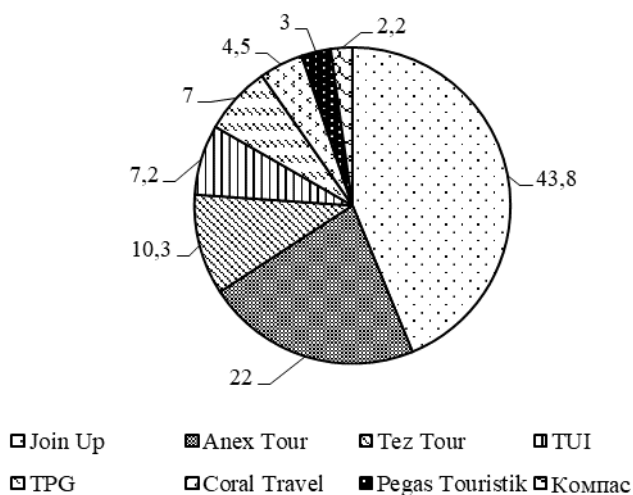

Рис. 4. Рейтинг операторів за кількістю відправлених туристів на відпочинок до Єгипту 2018 р., %

Джерело: побудовано авторами на основі [25].

Лідерами рейтингу з продажу турів до Туреччини є *Anex Tour*, *TUI Ukraine* та *Coral Travel*. Окрім них, до цього рейтингу також увійшли ще шість туроператорів (рис. 5).

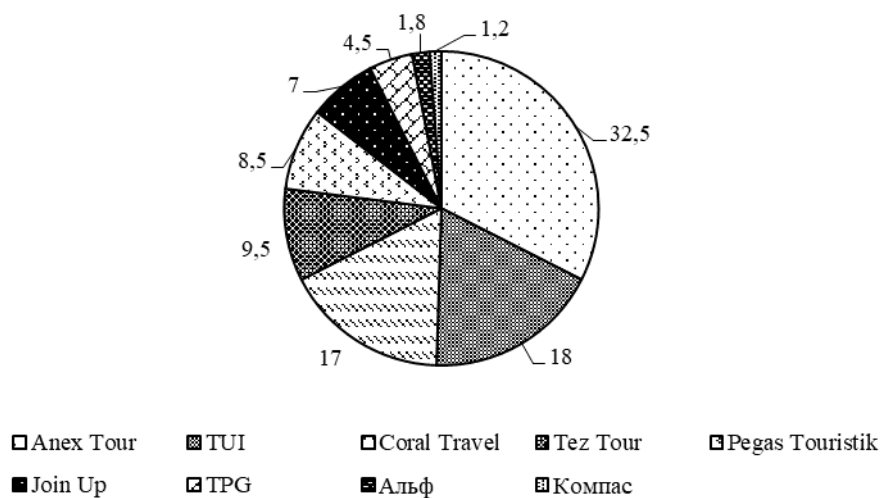

Рис. 5. Рейтинг операторів за кількістю відправлених туристів на відпочинок до Туреччини за 2018 р., %

Джерело: побудовано авторами на основі [26].

За туристичними напрямками до Єгипту та Туреччини експертами сайту *tuiprofi.com.ua* проведено опитування серед агентств щодо довіри співпраці з туроператором (табл. 5).

Таблиця 5

Результати опитування за показником "Найнадійніший туроператор 2018 р."

Позиція	Назва туроператора	Кількість отриманих голосів
1	<i>Coral Travel</i>	314
2	<i>TEZ Tour</i>	208
3	<i>TUI Ukraine</i>	82
4	<i>Pegas Touristik</i>	43
5	<i>TPG</i>	40
6	<i>Anex Tour</i>	38
7	<i>Join Up</i>	27
УСЬОГО опитаних		752

Джерело: побудовано авторами на основі [27].

У дослідження включено сім найбільших туроператорів. Згідно з опитуванням до трійки найнадійніших операторів увійшли *Coral Travel*, *TEZ Tour* та *TUI Ukraine*. *Join Up* отримав найменшу кількість голосів через неодноразові затримки рейсів до Єгипту.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, до першої трійки лідерів за обсягом прибутку увійшли *Anex Tour*, *TPG* і *TUI Ukraine*, замикає ТОП-10 *Club Med* (рис. 6).

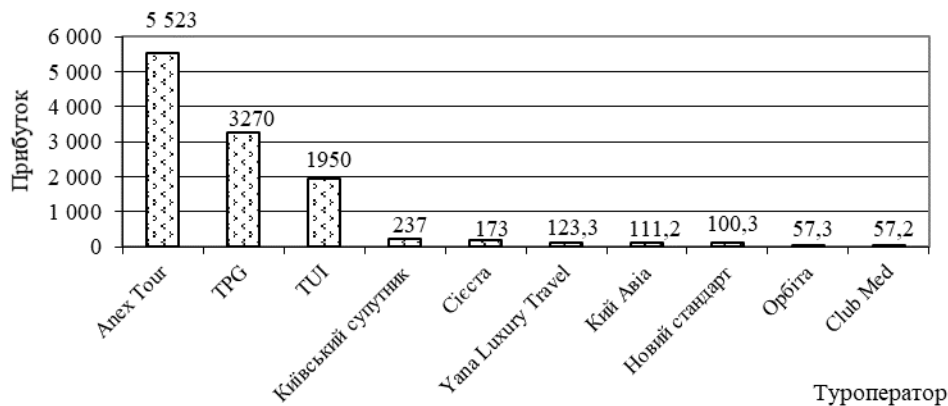

Рис. 6. Рейтинг туроператорів за обсягом отриманого прибутку у 2017 р., млн грн

Джерело: побудовано авторами на основі [21]

Моніторинг діяльності туристичних підприємств та аналіз рейтингів за різними показниками дали змогу дослідити ряд гострих проблем, з якими стикаються суб'єкти господарювання:

- воєнні дії на сході країни негативно позначилися на обсягах обслугованих туристів як вітчизняних, так і закордонних;
- часті непорозуміння між туроператорами та авіакомпаніями через затримку чи перенесення рейсів, які супроводжуються невдоволенням туристів та фінансовими витратами підприємств;
- недобросовісна конкуренція туроператорів, пов'язана з раптовим демпінгом, що призводить до спорів та недовіри турагентств до операторів.

Одним із напрямів вирішення проблем і забезпечення прозорості та клієнтоорієнтованості діяльності туристичних підприємств є прийняті, але досі не оприлюднені зміни до ліцензійних умов туроператорів, розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі. Нововведення до ліцензійних умов змусять туроператора:

- забезпечити фінансову гарантію перед туристами, а у випадку виплати туристам – відновити суму фінансової гарантії на наступний день;
- надавати повну інформацію на своєму сайті про турагентства, з якими вони працюють, а також інформацію про діючі договори на туристичне обслуговування для уникнення шахрайства;
- забезпечити всі необхідні умови для доступності маломобільних груп туристів до місць їх проживання під час відпочинку.

Крім того, керівник туристичного оператора повинен мати вищу профільну освіту і стаж роботи не менше трьох років. Не менше 30 % працівників туристичного оператора повинні мати три роки (або більше) стажу роботи в туризмі і професійну освіту. А у випадку тимчасового планового призупинення діяльності туристичний оператор повинен розмістити інформацію на сайті за 1 місяць до призупинення [28].

Висновки. Моніторинг ділової активності суб'єктів туристичного ринку показує тенденцію скорочення за більшістю показників, основними причинами якої є складна економіко-політична ситуація в країні, відокремлення Криму, зменшення попиту через нестабільність курсу валюти, відсутність безпеки та зростання недовіри до туристичних підприємств. Попри це, до першої десятки лідерів туристичного ринку за кількістю обслугованих туристів увійшли *Join Up, Anex Tour, TPG, TEZ Tour, TUI Ukraine, Coral Travel, Pegas Touristik, Аккорд-тур, GTO Travel Company* та Альф. Досліджено, що часті туристичні колапси виникають через недобросовісну конкуренцію туроператорів та непорозуміння між туроператорами і авіакомпаніями через затримку чи перенесення рейсів.

Подальшим напрямком дослідження буде реструктуризація туристичних підприємств, оскільки це один із найефективніших методів подолання зазначених проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua>.
2. Богданова Ж. А. Особливості діяльності туроператорів і турагентів: обліковий аспект. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/download/43196/39980>.
3. Бойко М. Г. Управління взаємовідносинами зі споживачами туристичних послуг. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2314>.
4. Горіна Г. О. Розвиток ринку туристичних послуг в Україні в умовах просторової поляризації. дис. ... д-ра екон. наук. Дніпро, 2017, 493 с.
5. Єсіпова К. А. Управління бізнес-процесами туристичних підприємств. дис. ... канд. наук. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013, 202 с.

6. Іванюк У. В. Особливості функціонування туристичних підприємств в сучасних економічних умовах. URL: [file:///C:/Users/1/Desktop/Modre_2012_2_48%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/1/Desktop/Modre_2012_2_48%20(2).pdf).
7. Zabaldina Iuliia, Tkachenko Tatiana. Tourism Destinations Management in the Context of Ukrainian Crisis/ Knowledge – Economy – Society. Challenges of Contemporary Economies in the Face of Global Market Conditions”, Eds. R. Borowiecki, A. Jaki. P.Lula, Krakow 2015, Foundation of the Cracow University of Economics.
8. Косар Н., Кузьо Н. Дослідження розвитку туризму в умовах кризи. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 2 (176). С. 115-125.
9. Мазаракі А. А., Мельниченко С. В. Туризм в Україні: виклики кризи. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 2. С. 5-10. Рега М. Г. Соціально-економічна орієнтація розвитку підприємств туризму. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 2. С. 54-58.
10. Ткачук Т. М. Формування франчайзингових мереж туристичних підприємств. дис. ... канд. наук. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017, 224 с.
11. Туристична діяльність в Україні у 2011 році. Статистичний зб. Київ, 2012. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm.
12. Туристична діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний зб. Київ, 2013. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm.
13. Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний зб. Київ, 2014. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm.
14. Туристична діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний зб. Київ, 2015. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm.
15. Туристична діяльність в Україні у 2015 році. Статистичний зб. Київ, 2016. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm.
16. Туристична діяльність в Україні у 2016 році. Статистичний зб. Київ, 2017. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm.
17. Туристична діяльність в Україні у 2017 році. Статистичний зб. Київ, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publtur_u.htm.
18. "Музенидис Трэвел" меняет правила игры с партнерами. URL: <https://profi.travel/news/27229/details>.
19. Топ-25 туроператоров выездного туризма. URL: <http://www.turprofi.com.ua/rejtingi/2188-top-25-turoperatorov-vyezdno-go-turizma>.
20. Топ-10 туроператоров Украины за 2017 год. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/top-10-turoperatorov-ukrainy-za-2017-god-stati-347675>.
21. Сотні українських туристів другу добу не можуть вилетіти з Тунісу. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinski-turisti-stverdzhuyut-scho-drugu-dobu-ne-mozhut-viletiti-z-tunisu-1178802.html>.
22. Топ-20 туроператоров выездного туризма. URL: <http://www.turprofi.com.ua/novosti/2639-top-20-turoperatorov-vyezdno-go-turizma>.
23. Какие направления оказались самыми популярными. URL: <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2659-kakie-napravleniya-okazalis-samymi-populyarnymi>.
24. Египет поделили не поровну. URL: <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2661-egipet-podelili-ne-porovnu>.
25. Кто лидер по Турции и Эмиратам. URL: <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2669-turtsiya-i-emiraty-glavnye-igroki-etoj-zimoj>.

26. Турагенты считают надежными "Корал", "Тез" и TUI. URL: <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2572-turagency-schitayut-samyimi-nadezhnymi-koral-tez-i-tui>.
27. МЭРТ проконтролирует задержки, договоры и турагентов. URL: <http://turprofi.com.ua/novosti/2784-mert-prokontroliruet-zaderzhki-dogovory-i-turagentov>.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019.

Melnychenko S., Zikii N. Tourism enterprises of Ukraine: challenges of reality.

Background. The trust of tourists to tourism enterprises is decreasing every year. Tourism enterprises suffer from frequent tourist conflicts and require state support. Therefore, it is expedient to study the current state, barriers to the development of tourism enterprises and the causes of frequent tourism collapse.

The aim of the article is to analyze of the dynamic of tourism enterprises, assess their state of activity, identify the leaders of the tourism market, the primary causes of the reduction of tourism subjects and explore ways to overcome collapses of tourism.

Materials and methods. The information base for the study was the works of domestic scholars, statistical materials and Internet sources. The methodological basis of the study was a set of scientific methods such as: generalization, comparative analysis, statistical analysis and synthesis, which enabled to analyze the impact of tourism development on the state budget, identify and compare the activities of tour operators and agencies, evaluate the activities of the largest subjects of the tourism business.

Results. Monitoring of the activity of tourism enterprises shows a tendency of reduction of business entities. It was investigated that the largest share of tourists served is to tour operators. This is due to the fact that today, customers trust more operators than agencies. The barriers of business development, the hot spots of the emergence of controversial conflicts between the subjects of the tourism services market were revealed and the state's work in support of the tourism business was analyzed.

Conclusion. Thus, the events of today have significantly influenced the activities of tourism enterprises. In order to improve the activity of tourism enterprises, powerful marketing informatization is needed abroad of Ukraine as a tourist country, the development of the domestic market, an extreme type of tourism, and the provision of maximum safety and care for tourists during the journey in order to increase the trust of potential consumers of tourist services.

Keywords: commission of tourism, travel operators, travel agencies, market of tourism services, destinations of tourism, collapses of tourism.

REFERENCES

1. Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrainy [State Fiscal Service of Ukraine]. *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Bogdanova, Zh. A. *Osoblyvosti dijial'nosti turopoperatoriv i turagentiv: oblikovyy aspekt [Features of activity of tour operators and travel agents: accounting aspect]*. *pbo.ztu.edu.ua*. Retrieved from <http://pbo.ztu.edu.ua/article/download/43196/39980> [in Ukrainian].
3. Bojko, M. G. *Upravlinnja vzajemovidnosynamy zi spozhyvachamy turystychnyh poslug [Management of relations with consumers of tourist services]*. *www.economy.nayka.com.ua*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2314> [in Ukrainian].
4. Gorina, G. O. (2017). Rozvytok rynku turystychnyh poslug v Ukraini v umovah prostorovoi' poljaryzatsii' [Development of tourism services market in Ukraine in terms of spatial polarization]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].
5. Jesipova, K. A. (2013). *Upravlinnja biznes-procesamy turystychnyh pidpryjemstv [Management of business processes of tourism enterprises]*. *Candidate's thesis*. Kyi'v: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].

6. Ivanjuk, U. V. *Osoblyvosti funkcionuvannja turystychnyh pidpryjemstv v suchasnyh ekonomichnyh umovah* [Features of the operation of tourism enterprises in modern economic conditions]. C:/Users/I. Retrieved from file:///C:/Users/I/Desktop/Modre_2012_2_48%20(2).pdf [in Ukrainian].
7. Zabaldina, Iuliia, & Tkachenko, Tatiana (2015). Tourism Destinations Management in the Context of Ukrainian Crisis/Knowledge – Economy – Society. Challenges of Contemporary Economies in the Face of Global Market Conditions” (Eds. R. Borowiecki, A. Jaki. P.Lula, Krakow). Foundation of the Cracow University of Economics [in English].
8. Kosar, N., & Kuz’o, N. (2016). Doslidzhennja rozvytku turyzmu v umovah kryzy [Research of tourism development in conditions of crisis]. *Aktual’ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 2 (176), 115-125 [in Ukrainian].
9. Mazaraki, A. A., & Mel’nychenko, S. V. (2015). Turyzm v Ukrai’ni: vyklyky kryzy [Tourism in Ukraine: The Challenges of the Crisis]. *Visnyk Kyi’vs’kogo nacional’nogo torgovel’no-ekonomichnogo universytetu – Herald of the Kiev National Trade and Economic University*, 2, 5-15 [in Ukrainian].
10. Rega, M. G. (2016). Social’no-ekonomichna orijentacija rozvytku pidpryjemstv turyzmu [Socio-economic orientation of development of tourism enterprises]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz’koi’ derzhavnoi’ inzhenernoi’ akademii’ – Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*. (Vol. 2). (pp. 54-58) [in Ukrainian].
11. Tkachuk, T. M. (2017). Formuvannja franchajzyngovyh merezh turystychnyh pidpryjemstv [Formation of franchising networks of tourism enterprises *Candidate’s thesis*. Kyi’v: Kyi’v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
12. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2011 roci (2012). [Tourism activity in Ukraine in 2011]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].
13. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2012 roci (2013). [Tourism activity in Ukraine in 2012]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].
14. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2013 roci (2014). [Tourism activity in Ukraine in 2013]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].
15. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2014 roci (2015). [Tourism activity in Ukraine in 2014]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].
16. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2015 roci (2016). [Tourism activity in Ukraine in 2015]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].
17. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2016 roci (2017). [Tourism activity in Ukraine in 2016]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].
18. Turystychna dijial’nist’ v Ukrai’ni u 2017 roci (2018). [Tourism activity in Ukraine in 2017]. *Statystychnyj zb. – Statistical Collection Kyi’v*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publtur_u.htm [in Ukrainian].
19. "Muzenidis Trjevel" menjaet pravila igry s partnerami ["Mouzenidis Travel" changes the rules of the game with partners]. *profi.travel*. Retrieved from <https://profi.travel/news/27229/details> [in Russian].
20. Top-25 turoperatorov vyeznogo turizma [Top 25 tour operators of outbound tourism]. *www.turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://www.turprofi.com.ua/rejtingi/2188-top-25-turoperatorov-vyeznogo-turizma> [in Russian].
21. Top-10 turoperatorov Ukrainy za 2017 god [Top 10 tour operators of Ukraine for 2017]. *delo.ua*. Retrieved from <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/top-10-turoperatorov-ukrainy-za-2017-god-stati-347675> [in Russian].

22. Sotni ukrai'ns'kyh turystiv drugu dobu ne mozhut' vyletity z Tunisu [Hundreds of Ukrainian tourists can not fly from Tunisia for the second day]. *tsn.ua/ukrayina*. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinski-turisti-stverdzhuyut-scho-drugu-dobu-ne-mozhut-viletiti-z-tunisu-1178802.html> [in Ukrainian].
23. Top-20 turoperatorov vyeznogo turizma [Top 20 tour operators of outbound tourism]. *www.turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://www.turprofi.com.ua/novosti/2639-top-20-turoperatorov-vyeznogo-turizma> [in Russian].
24. Kakie napravlenija okazalis' samymi populjarnimi [Which areas were the most popular]. *turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2659-kakie-napravleniya-okazalis-samymi-populyarnymi> [in Russian].
25. Egipet podelili ne porovnu [Egypt was divided not equally]. *turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2661-egipet-podelili-ne-porovnu> [in Russian].
26. Kto lider po Turcii i Jemiratam [Who is the leader in Turkey and the Emirates]. *turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2669-turtsiya-i-emiraty-glavnye-igroki-etoj-zimoj> [in Russian].
27. Turagenty schitajut nadezhnymi "Koral", "Tez" i TUI [Travel Agents consider "Coral", "Tez", and TUI as reliable]. *turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://turprofi.com.ua/rejtingi/2572-turagenty-schitayut-samymi-nadezhnymi-koral-tez-i-tui> [in Russian].
28. MJeRT prokontroliрует zaderzhki, dogovory i turagentov [MEDT will monitor delays, contracts and travel agents]. *turprofi.com.ua*. Retrieved from <http://turprofi.com.ua/novosti/2784-mert-prokontroliрует-zaderzhki-dogovory-i-turagentov> [in Russian].

ВЛАСЕНКО Іван,

д. е. н., професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ
вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, Україна

E-mail: vlasenkoivol@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3909-1179>

ГОТЕЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО У СОЦІАЛЬНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ КРАЇНИ

Досліджено сучасний стан готельного господарства України, показано перспективи та потенційні можливості його подальшого розвитку, розглянуто основні проблеми, що заважають успішній розбудові цієї галузі економіки, окреслено деякі шляхи подолання цих проблем.

Ключові слова: туризм, готельне господарство, колективні засоби розміщення, готелі, спеціалізовані заклади розміщення.

Власенко И. Гостиничное хозяйство в социальной инфраструктуре страны. Исследовано современное состояние гостиничного хозяйства Украины, показаны перспективы и потенциальные возможности его дальнейшего успешного развития, рассмотрены основные проблемы, мешающие успешному развитию этой отрасли экономики, намечены некоторые пути преодоления данных проблем.

Ключевые слова: туризм, гостиничное хозяйство, коллективные средства размещения, гостиницы, специализированные учреждения размещения.

Постановка проблеми. Успішний розвиток туристичної галузі забезпечує вагомий внесок у ВВП кожної країни, надає можливість працевлаштування населенню, сприяє поживленню соціально-економічного розвитку, піднімає її рейтинг у міжнародному співробітництві. Для багатьох країн світу туризм є найбільшою експортною галуззю. Так, частка валового продукту готельного господарства у валовому національному продукті становить: на Кіпрі 25 %, в Італії – 5–6 %, Австрії – 4 %, Данії – 3–4 %, Україні – лише 0.2 % [1].

Україна має всі передумови не тільки увійти до складу лідерів світового туризму завдяки своїй історико-культурній спадщині, а й з урахуванням природно-кліматичних та рекреаційних ресурсів стати світовою оздоровницею.

Однією із складових успішного розвитку туризму є сучасне готельне господарство. Для надання туристам комфортних умов проживання слід не тільки забезпечити достатню кількість місць розміщення, але й створити належні умови, які відповідатимуть сучасним міжнародним вимогам.

© Власенко І., 2019

Україна заявила про свій курс на євроатлантичну інтеграцію. Підписання "Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони" повинно започаткувати запровадження масштабних реформ у різних сферах внутрішнього життя України, зокрема і в готельному бізнесі, в результаті яких Україна має наблизитися до стандартів, що відповідають статусу держави-члена ЄС. У главі 16 Угоди акцентовано увагу на необхідності розвитку туристичної інфраструктури, "нарощенні потенціалу в галузі туризму з метою підвищення стандартів якості надання туристичних послуг" [2].

Туризм є одним із стратегічних напрямків розвитку України. Складовою успішного розвитку туризму в країні є забезпеченість готелями та іншими засобами розміщення. Показником забезпеченості готелями визнано кількість готельних місць на одну тисячу жителів країни. Наприклад, в Австрії цей показник дорівнює 86, у Швейцарії – 42, в Україні – 2.3 [3]. Дослідження стану наявного готельного господарства є необхідним для розуміння його перспектив і шляхів подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан ринку готельних послуг дуже динамічний, проте існує значна кількість досліджень з цього питання. Глобальні дослідження проблем розвитку санаторно-курортного комплексу та оздоровчої сфери в Україні широко представлено в ряді праць Н. Ведмідь, під впливом яких сформувалась наукова методологія дослідження розвитку конкурентоспроможності національної туристичної системи та санаторно-курортної справи в Україні [4]. Доведено, що зростання ефективності функціонування національної туристичної системи та збільшення обсягів туристичних потоків залежить від рівня її конкурентоспроможності.

Сучасні дослідження науковців зазвичай фокусуються на чинниках, які впливають на показники успішного розвитку готельного господарства, та інструментах досягнення конкурентоспроможності у цьому виді діяльності. Зокрема, інструменти досягнення конкурентоспроможності у сфері індустрії гостинності в своїх працях вивчали В. Мазур [5], С. Мельниченко, Т. Кудлай [6], обґрунтувавши механізм виходу конкурентоспроможних національних готельних операторів на міжнародний ринок.

Дослідження основних тенденцій та факторів, що впливають на формування і розвиток готельного бізнесу, представлено в працях українських науковців Н. Балацької та В. Репринцевої [7]. О. Давидовою проведено аналіз основних тенденцій розвитку готельного господарства в Україні, досліджено перспективні напрями розвитку для підвищення ефективності його функціонування [8].

Основні напрями та перспективи розвитку індустрії гостинності розглянуто А. Гилмор [9], що акцентує увагу на загальних тенденціях щодо розвитку інформаційних технологій відповідно до побажань

туристів. С. Матур, П. Девані [10] проведено аналіз диференціації готельних номерів з урахуванням цінової політики. Дж.-Л. Ченом висвітлено конкурентні відносини в міжнародному туризмі щодо всіх сфер індустрії гостинності, починаючи із стандартних послуг, кількості та заповнення номерів. Однак цими науковцями не до кінця розкрито можливості використання природних ресурсів та привілеї комбінування роботи готелів як підприємницької ланки та влади і відповідних державних структур як партнера стратегічного планування [11]. Спроби оцінити структуру туристичних потоків та інфраструктури готелів, визначити пріоритетність деяких показників здійснили С. Д'Мелло, Г. Чанг, Ч. Нган [12; 13].

Однак питання чіткого формулювання основних проблем перспективного розвитку готельної галузі висвітлені недостатньо, а це є вкрай важливим для успішного їх вирішення. Дослідження стану, проблем та перспектив розвитку готельного господарства не втрачає своєї актуальності та набуває нового бачення на кожному етапі розвитку. Тому характеристика сучасного стану готельного господарства в країні, проблеми індустрії гостинності потребують окремого дослідження.

Метою роботи є оцінка сучасного стану готельного господарства України, розгляд проблем, які існують у цій сфері та окреслення шляхів їх вирішення з метою ефективного розвитку галузі.

Матеріали та методи. Застосовано наукові методи аналізу: порівняння й узагальнення статистичних даних розвитку галузі готельного господарства України протягом останніх років; абстрактно-логічний – для формулювання висновків; графічний – для ілюстрації процесів і оформлення результатів аналізу.

Використано праці вітчизняних і зарубіжних вчених стосовно тематики дослідження.

Результати дослідження. Протягом багатьох років зростав інтерес іноземних туристів до України. Так, з 2000 по 2013 рр. кількість іноземців, які відвідали Україну, зросла з 6.43 млн до 24.67 млн, тобто у 3.84 раза. У зв'язку з анексією Криму та військовими діями на сході нашої країни, кількість туристів, які відвідали Україну у 2014 р., порівняно з 2013 р. різко скоротилась. Якщо аналізувати ситуацію з 2015 р., то спостерігається тенденція до поступового збільшення кількості іноземців, які відвідали Україну. Так, у 2014 р. Україну відвідало 12 71 млн іноземних громадян, а у 2017 р. – 14 23 млн, тобто на 10.67 % більше. Також зросла кількість внутрішніх туристів. У 2014 р. ця кількість становила 0,32 млн, а у 2017 – 0,48 млн (32.34 % зростання) [1].

Станом на 2017 р. в Україні нараховувалось 4 115 од. колективних засобів розміщення. Останніми роками (2015–2017 рр.) в цілому по Україні зменшилася кількість готелів та аналогічних засобів розміщення на 2.2% (табл. 1). У той же час загальна кількість місць у колективних засобах розміщення зменшилась з 406.6 тис. од. у 2014 р. до 359.0 тис. од. у 2017 р., тобто скоротилась на 11.58%.

Таблиця 1

Динаміка кількості готелей та аналогічних засобів розміщення в Україні

Засоби розміщення	Кількість, од.				
	2015	2016	Зміни від попереднього року (%)	2017	Зміни від попереднього року (%)
Усього, в т. ч.:	2478	2534	2.3	2474	-2.2
готелі	1508	1703	12.9	1704	-
мотелі	123	139	13.0	137	-1.5
хостели	29	40	37.9	36	-10
кемпінги	6	14	33.3	12	-14.3
агротелі	-	-	-	-	-
гуртожитки для приїжджих	105	90	-14.3	84	-6.7
туристичні бази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщування	707	548	-22.5	501	-8.6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [13].

За цей же період кількість осіб, що перебували у закладах готельного господарства, зросла з 5.78 млн у 2015 р. до 6.66 млн у 2017 р., тобто на 15.25 %.

У той же час середнє щорічне збільшення кількості готелів у європейських країнах на сьогодні становить 2–3% [3].

Серед готелів та аналогічних засобів розміщування зменшення кількості відбулося саме завдяки низькому ціновому сегменту (табл. 1). Особливо стрімке зменшення кількості відбулося за рахунок кемпінгів та хостелів (на 14.3 та 10 % відповідно).

Також спостерігається тенденція до зменшення кількості спеціалізованих засобів розміщення по всіх видах, особливо пансіонати відпочинку, оздоровчі заклади 1–2-денного перебування та дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри, санаторії-профілакторії (табл. 2). Збільшення відбулося лише за однією позицією – будинки відпочинку.

Таблиця 2

Динаміка кількості спеціалізованих засобів розміщення в Україні

Спеціалізовані засоби розміщення	Кількість, од.				
	2015 р.	2016 р.	Зміни від попереднього року, %	2017 р.	Зміни від попереднього року, %
Усього, в т. ч.:	1863	1722	-7.6	1641	-5
санаторії	184	172	-6.5	169	-1.7
дитячі санаторії	111	107	-3.6	103	-3.7
пансіонати з лікуванням	14	12	-14.3	12	-
дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	13	17	30.8	14	-17.6
санаторії-профілакторії	79	63	-20.3	55	-12.7
бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (включаючи дитячі)	3	3	-	3	-
будинки відпочинку	12	11	-8.4	14	27.3
пансіонати відпочинку	64	62	-3.1	53	-14.5
бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	1372	1265	-7.8	1212	-4.2
оздоровчі заклади 1–2-денного перебування	11	10	-9.1	6	-40

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [14].

Динаміка розвитку готельного господарства України за 2011–2017 рр., свідчить, що, починаючи з 2013 р., прослідковується чітка тенденція до зменшення кількості закладів та кількості місць, водночас, зростає кількість осіб, що перебували в цих закладах (рис. 1–3). Забезпеченість України місцями в готелях – найнижча в Європі [3].

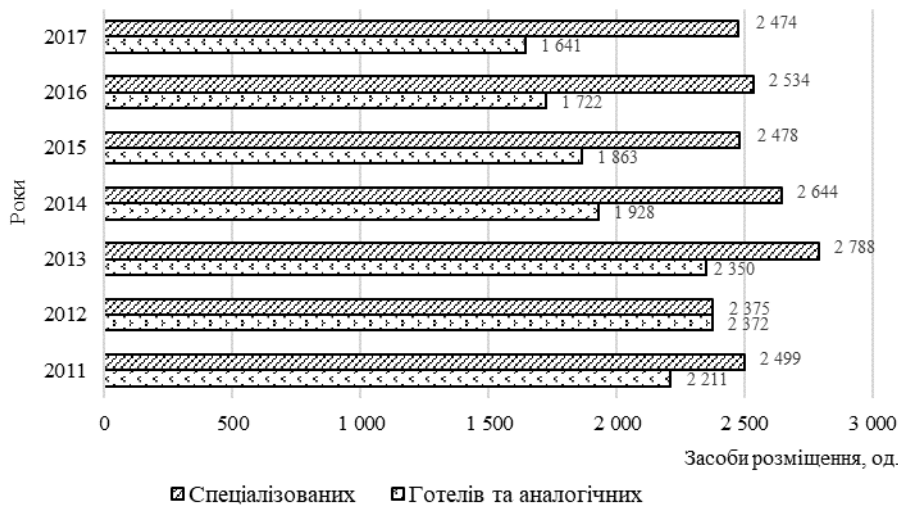

Рис. 1. Динаміка кількості колективних засобів розміщення в Україні [14]

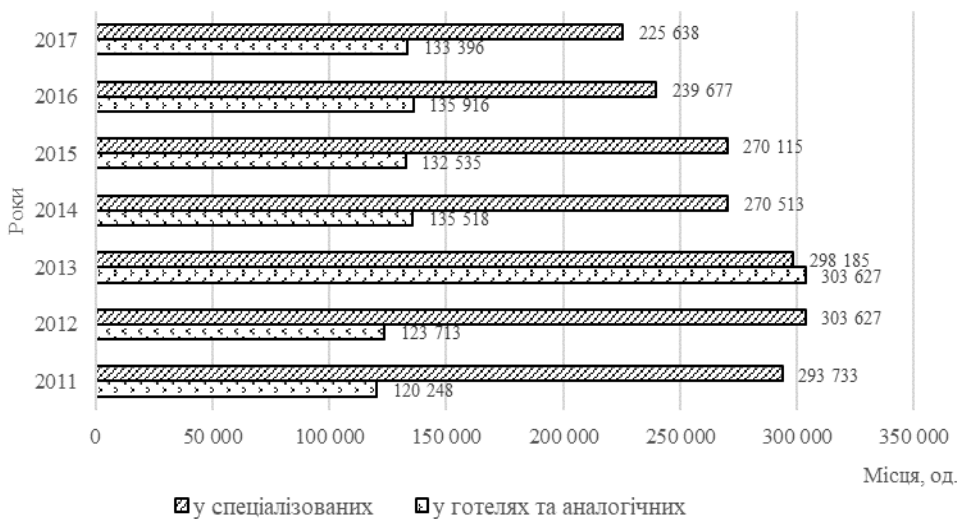

Рис. 2. Динаміка кількості місць у колективних засобах розміщення в Україні [14]

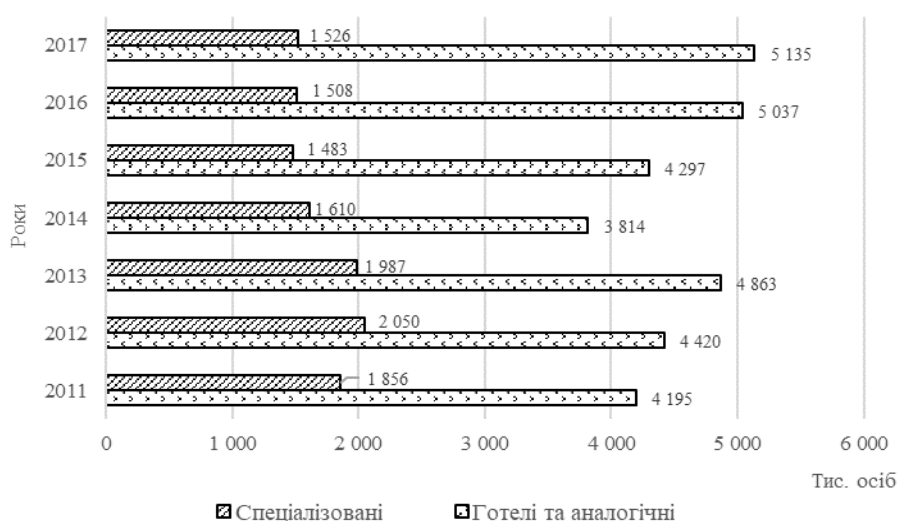

Рис. 3. Динаміка кількості осіб, що перебували у колективних засобах розміщення в Україні [14]

Підприємства готельного господарства розміщені по регіонах України нерівномірно. Так, найбільша кількість підприємств готельного господарства розташована у курортних регіонах (Одеська область – 529, Миколаївська – 271, Закарпатська – 250, Дніпропетровська – 228, Херсонська – 225) та областях з багатою історичною спадщиною, розвиненою туристичною індустрією та у місцях проведення різноманітних заходів (Запорізькій – 374, Львівській – 337, Івано-Франківській – 274, м. Київ – 182 та Харківській області – 175) [14]. На ці області припадає 69.2% підприємств готельного господарства України.

На сучасному етапі готельний бізнес в Україні має ряд певних перешкод на шляху його успішного розвитку. Зокрема, не повною мірою використовуються можливості України для розвитку туристичного і готельного бізнесу. Адже Україна має вигідне географічне положення в центрі Європи, унікальні живописні природні ресурси для розвитку рекреаційного та оздоровчого туризму, багату історичну спадщину. Для залучення туристів необхідне відновлення історико-культурної спадщини багатьох міст України, відбудова та переоснащення існуючих готельних та санаторно-оздоровчих закладів. Не останню роль у вирішенні цієї проблеми відіграє проведення на території нашої держави значущих міжнародних спортивних та культурно-мистецьких заходів, які допоможуть зацікавити потенційних туристів.

Для нашої країни з її сприятливими природно-кліматичними умовами та багатою флорою і фауною "родзинкою" може стати розвиток та поширення такого популярного нині виду готелів, як "еко-готелі". На сьогодні в світі нараховується лише близько 125 готелів, що отримали сертифікацію програми *Green Key*. Серед них 11 % – це українські підприємства готельного господарства. Україна знаходиться на четвертому місці за кількістю "зелених" готелів світу [6].

Розвиток готельного бізнесу відбувався б значно успішніше за умови зменшення рівня податків.

Розглядаючи фіскальну складову досліджуваної проблеми, варто звернути увагу на три основні податки: ПДВ, податок на прибуток підприємств та відрахування із заробітної плати, які найбільш суттєво впливають на розвиток галузі, що визначає загальний рівень оподаткування. За умови зменшення податкового тиску на галузь суттєво зменшиться одна з частин відчужуваного доходу, що стане мотиваційним стимулом у розвитку підприємництва загалом та готельної галузі зокрема.

Для успішного розвитку готельної галузі в нашій державі необхідно запровадити єдність норм податкового режиму для усіх суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від країни походження капіталу та організаційно правової форми власності.

Усі ці вимоги стануть стимулом для іноземних та вітчизняних інвесторів, що сприятиме розвитку готельної галузі.

Щодо туристичного збору, то оптимальним є запровадження (згідно з положенням Закону № 2628, який набрав чинності з 01.01.2019 [17]) диференціації граничних ставок збору за категорією споживача туристичної послуги – внутрішній туризм (від 0 до 0.5 %) та в'їзний туризм (від 0 до 5 %).

Для більш ефективного розвитку готельної галузі необхідно стимулювати залучення власних коштів та підвищення рентабельності. Щоб цього досягнути, в Україні доцільно запровадити податкові пільги в готельній галузі та диференціацію податкових платежів до бюджету різними засобами розміщення.

Гарним прикладом підтримки державою готельного бізнесу є Об'єднанні Арабські Емірати. Там на податки накладено заборону, тому це не заважає успішному розвитку готельної індустрії. Уряд, розуміючи, що запаси нафти не безмежні (за даними експертів, їх залишилося приблизно на 25 років), вирішив для зміцнення економічної системи зосередитись на туризмі.

Звичайно, не варто говорити про скасування податків в Україні, але їх регулювання відіграватиме велику роль у всіх сферах господарської діяльності.

Ще однією перепоною на шляху розвитку готельного бізнесу є недостатньо висока якість послуг та рівень обслуговування клієнтів у багатьох готельних установах; надзвичайно мала кількість грамотних фахівців цієї сфери, зокрема це стосується управління та обслуговування готельного господарства. В найближчій перспективі готельному бізнесу доведеться приділити якнайбільше уваги гармонізації національних стандартів з європейськими та підвищенню якості туристичних послуг.

Відчутним недоліком є недостатнє оновлення основних фондів. Наша держава одержала у спадок від Радянського Союзу готельні установи 1970–1980-х років, які здебільшого зберегли автентичність того часу за винятком незначних поправок. Готелів міжнародного класу дуже мало. У середньому не більше, ніж кожний двадцятий україн-

ський готель може претендувати на клас вище однієї зірки [18]. Крім того, відчутним є невідповідність вітчизняного готельного фонду вимогам міжнародних європейських стандартів.

На сьогодні у багатьох країнах світу широко впроваджується система *Hotelstars Union*, що включає оцінку таких показників, як розмір номерів, наявність конференц-залів, кваліфікованих фахівців, робота з відгуками туристів про роботу готелю та багато інших. У цілому готелі оцінюються за 270 критеріями. Оскільки Україна оголосила курс на приєднання до Європейського Союзу, то впровадження обов'язкової категоризації готелів на основі системи *Hotelstars Union* сприятиме зростанню якості надання готельних послуг, як і в цілому іміджу нашої країни в Європі.

Важливо також врахувати, що у всьому світі приділяється велика увага розвитку *інклюзивного туризму*. Будуючи та реконструюючи готелі та аналогічні засоби розміщування, облаштовуючи місця загального користування, транспортні засоби, місця проведення заходів, слід враховувати потреби людей з особливими потребами, адже близько 2.5 млн подорожуючих (близько 10 %) – особи з інвалідністю [19]. За даними ООН, у світі налічується близько 15 % людей з обмеженими можливостями. В нашій державі їх кількість більше 3 млн [20].

Починаючи з 2014 р., в Україні відбуваються кардинальні зміни не лише у політичній, а й у економічній площині: триває конфлікт на Сході нашої держави, збільшується податкове навантаження на бізнес, комунальні платежі зросли в рази, вартість землі не сільськогосподарського призначення є високою – всі ці фактори стримують розвиток готельної галузі в Україні.

Важливим чинником покращання ситуації може бути створення та розвиток готельних мереж (готельних ланцюгів). Останніми роками ця концепція набуває великої популярності. Готелі, які функціонують у мережі, одержують усю базу клієнтів, зменшення загальних витрат, мають можливість ефективніше застосовувати рекламні акції, створювати та просувати бренд, застосовувати маркетинговий аналіз та систематичну маркетингову діяльність, ефективно впроваджувати інноваційні операційні процеси, залучати експертів.

Готельні мережі, що існують сьогодні в Україні, можна поділити на дві групи: відомі світові бренди; національні ланцюги.

Проте є й певні недоліки, основним з яких є стандартизованість послуг і форми їх надання в мережі, що призводить до втрати гнучкості та можливості швидкого реагування на потреби місцевого ринку, втрати індивідуальності.

Щоб повністю розкрити туристичний потенціал України і збільшити ефективність готельного бізнесу, необхідно підтримувати процес об'єднання готелів у мережі, що сприятиме підвищенню стандартів обслуговування (зокрема бронювання), покращанню матеріально-технічної бази, підвищенню рентабельності і водночас, зниженню витрат, пов'язаних з управлінням. Навіть при незначній збитковості одного

підприємства це з надлишком перекриється прибутками іншого. За статистикою, ті підприємства, які входять до мережі, отримують на 60 % більше прибутку і на 15 % більше завантажені, ніж ті, що працюють самостійно [22].

В Україні більшість іноземних компаній свою діяльність у сфері готельного бізнесу здійснюють у таких формах: франчайзинг, контракт і володіння. Серед найбільших готельних мереж, які функціонують в Україні: *Reikartz Hotel Group*, *Radisson Blu Hotels&Resorts*, *Рено*, *Swissotel Hotels & Resorts*, *Ramada Worldwide* та ін. Міжнародні оператори готельного бізнесу, які працюють на умовах контрактного управління, увійшли на український ринок ще у 2005 р. Першими були чотиризірковий готель *Radisson Blu Resort Kiev* і п'ятизірковий *Rixos Prikarpattya* у м. Трускавець. У 2006 р. ввели в експлуатацію *Radisson Blu Resort Alushta* і *Radisson Blu Resort Bukovel*. П'ятизірковий готель *Hyatt Regency Kiev* відкрито в 2007 р., у 2009 р. – ще один, *Intercontinental Hotel Kiev* під управлінням *IHG*. Французький оператор *Accor* проектом *Ibis* розпочав діяльність на українському ринку у 2011 р. У перспективі планує більш масштабний вихід на вітчизняний готельний ринок не тільки з цим брендом, а й мережею бюджетних готелів *Etap* [22].

Висновки. Успішний розвиток туристичної галузі забезпечує вагомий внесок у ВВП кожної країни, надає можливість працевлаштування населенню, сприяє поживленню соціально-економічного розвитку, піднімає її рейтинг у міжнародному співробітництві.

Україна, яка володіє всіма передумовами, щоб увійти до складу лідерів світового туризму та стати світовою оздоровницею, має ряд перешкод на цьому шляху. Щороку зростає інтерес іноземних туристів до України, збільшується кількість як зовнішніх, так і внутрішніх туристів, кількість осіб, що перебувають у закладах готельного господарства. Водночас відмічається зменшення кількості готелів та аналогічних засобів розміщення, особливо за рахунок низького цінового сегмента, зменшення кількості спеціалізованих засобів розміщування по всіх видах. У результаті аналізу розміщення підприємств готельного господарства встановлено, що найбільша їх кількість розташована в курортних регіонах та областях з багатою історичною спадщиною, розвинутою туристичною індустрією.

Проаналізовано окремі проблеми на шляху успішного розвитку готельного бізнесу в Україні. Для їх вирішення необхідне відновлення історико-культурної спадщини багатьох міст України, відбудова та переоснащення існуючих готельних та санаторно-оздоровчих закладів, розвиток "еко-готелів". Важливу роль відіграватиме зменшення високого рівня податків, запровадження податкових пільг у готельній галузі та диференціація податкових платежів до бюджету за різними засобами розміщення. Зростанню якості надання готельних послуг сприятиме впровадження обов'язкової категоризації готелів на основі системи *Hotelstars Union*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазур В. С. Індустрія гостинності – ефективний інструмент розвитку туристичного бізнесу. *Журнал європейської економіки*. Тернопільський національний економічний університет. 2015. Т. 14 (№ 3). С. 273-286.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. Назва з екрана.
3. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. URL: <http://www2.unwto.org/>. Назва з екрана.
4. Босовська М. В., Ведмідь Н. І., Охріменко А. Г. Конкурентоспроможність національної туристичної системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету* № 33 (2019): Серія Економічні науки. С. 154-161.
5. Мазур В. С. Індустрія гостинності – ефективний інструмент розвитку туристичного бізнесу. *Журнал європейської економіки*. Тернопільський національний економічний університет. 2015. Т.14 (№ 3). С. 273-286.
6. Мельниченко С., Кудлай Т. Національні готельні мережі на міжнародному ринку. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 2. С.19-30.
7. Балацька Н. Ю., Репринцева В. М. Особливості та перспективи розвитку готельного бізнесу в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 1 (28). Ч. 1, січень. С. 12-15.
8. Давидова О. А. Сучасний стан та перспективи розвитку готельного господарства України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 2. Т. 2. С. 257-260.
9. Gilmore A. Quality and Quantity in Tourism. *Journal of Hotel & Business Management*. 2017. Vol. 6. Is. 1. P. 164. Doi: <http://doi.org/10.4172/2169-0286.1000164>
10. Mathur S., Dewani P. P. Influence of cultural heritage on hotel prices, occupancy and profit. *Tourism Economics*. 2016. Vol. 22. Is. 5. P. 1014–1032. Doi: <http://doi.org/10.5367/te.2015.0487>
11. Chen J.-L. An Empirical Study of Tourist Hotels: Difference Analysis between International Tourist Hotel and Standard Tourist Hotel in Taiwan. *International Journal of Business and Management*. 2018. Vol. 13. Is. 3. P. 67-74. Doi: <http://doi.org/10.5539/ijbm.v13n3p67>
12. D’Mello C. et. al. Tourists assessment of infrastructure availability in Goa (India). A gap analysis. *Anais Brasileiros de Estudos Turísticos*. 2016. Vol. 6. Is. 1. P. 42-57.
13. Chung G., Ngan C. A shift in culture sparks innovation at the Miramar Hospitality Group’s flagship Mira Hong Kong Hotel. *Global business and organizationae excellence*. 2018. Vol. 37. Is. 4. P. 37-47. Doi: <http://doi.org/10.1002/joe.21862>
14. КОЛЕКТИВНІ ЗАСОБИ РОЗМІЩУВАННЯ В УКРАЇНІ у 2017 році. Статистичний збірник КІІВ-2018; Відп. за вип. О. О. Кармазіна. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf. Назва з екрана.
15. Захаров Г. Державне регулювання якості готельних послуг шляхом їх сертифікації. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2015. №1 С. 10-15.
16. Grynko T. V., Krupskyi O. P., Timar I. V. Organizational culture and image as a factor in the competitiveness of tourism and hotel enterprises. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine : monograph*. Vol. 3. Poland : Baltija Publishing. 2016. P. 252-270.
17. Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращання адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів" від 23.11.2018 № 2628-VIII.

18. Захаров Г. Державне регулювання якості готельних послуг шляхом їх сертифікації. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2015. №1 С. 10-15.
19. Manual on Accessible Tourism for All: Public-Private Partnerships and Good Practices URL: <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/aamanualturismoaccessibleomt-facseng.pdf>.
20. UNWTO Recommendations on Accessible Tourism for All. URL: <http://www2.unwto.org>.
21. Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. URL: <http://novadoba.com.ua/33268-pro-inklyuzyvnyu-turyzm-govoryly-v-udpu.html>.
22. Гринько Т. В. Франчайзинг як інструмент формування організаційної культури туристичних підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №1. С. 145-154.
23. Accor, Open New Frontiers in Hospitality. URL: <https://www.accorhotels.com>.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2019.

Vlasenko I. Hotel business in the social infrastructure of the country.

Background. One of the components of the successful development of tourism is the modern hotel economy. A study of the state of the existing hotel industry is necessary to understand its prospects and ways of further development.

The analysis of recent researches and publications has shown that despite the availability of separate scientific developments, the issue of a clear formulation of the main problems of the promising development of the hotel industry is insufficiently highlighted, which is extremely important for their successful resolution. Characteristics of the current state of the hotel industry in the country, the problems of the hospitality industry require a separate study.

The aim is to analyze the current state of the hotel industry in Ukraine, to consider the problems that exist in this area and to outline ways of their solution in order to effectively develop the industry.

Materials and methods. In the process of research, the methods of comparison and generalization of statistical data, abstract-logical, and graphic were used.

Results. The analysis of the tourist flows of foreign and domestic tourists in Ukraine, the dynamics of the number of hotels and similar facilities, as well as the number of people staying in hospitality establishments are considered. The tendency to reduce the number of places in hospitality establishments in Ukraine as a whole is determined. At the present stage, the hotel business in Ukraine has a number of obstacles to its successful development, such as a high level of tax burden, an outdated material and technical base, the discrepancy of the domestic hotel fund with the requirements of international European standards, the lack of qualifications of specialists working in this area. Solving these issues will contribute to the successful development of the industry and the state as a whole.

Conclusion. It is proved that every year the interest of foreign tourists to Ukraine increases, the number of both foreign and domestic tourists and the number of people staying in the hotels of the hotel industry increases. At the same time, there is a decrease in the number of hotels and similar facilities.

Some problems on the way of successful development of hotel business in Ukraine are analyzed. To resolve them, it is necessary to restore the historical and cultural heritage of many Ukrainian cities, to rebuild and re-equip existing hotels and sanatoria and health institutions, and to develop eco-hotels. An important role will be played by the introduction of tax privileges in the hotel industry and the differentiation of tax payments to the budget by various means of placement. The introduction of obligatory categorization of hotels based on the Hotelstars Union system will contribute to improving the quality of hotel services.

Keywords: tourism, hotel industry, collective accommodation facilities, hotels, specialized accommodation establishments.

REFERENCES

1. Mazur, V. S. (2015). Industrija gostynnosti – efektyvnyj instrument rozvytku turystychnogo biznesu [The hospitality industry is an effective tool for the development of tourism business]. *Zhurnal jevropejs'koi' ekonomiky – Journal of the European Economy*. Ternopil's'kyj nacional'nyj ekonomichnyj universytet. (Vol. 14), 3, (pp. 273-286) [in Ukrainian].
2. Uгода pro asociaciju mizh Ukrai'noju, z odniji' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. *Jedynyj veb-portal organiv vykonavchoi' vlyady Ukrai'ny – The only web-portal of executive bodies of Ukraine*. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. Назва з екрана [in Ukrainian].
3. Oficijnyj sajt Vsesvitn'oi' turystychnoi' organizacii' [The official website of the World Tourism Organization]. www2.unwto.org. Retrieved from <http://www2.unwto.org/en>. Nazva z ekrana [in Ukrainian].
4. Bosovs'ka, M. V., Vedmid', N. I., & Ohrimenko, A. G. (2019). Konkurentospromozhnist' nacional'noi' turystychnoi' systemy Ukrai'ny [Competitiveness of the national tourism system of Ukraine]. *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu – Scientific Herald of Kherson State University*, 33, 154-161. Serija Ekonomichni nauky [in Ukrainian].
5. Mazur, V. S. (2015). Industrija gostynnosti – efektyvnyj instrument rozvytku turystychnogo biznesu [The hospitality industry is an effective tool for the development of tourism business]. *Zhurnal jevropejs'koi' ekonomiky – Journal of the European Economy*. Ternopil's'kyj nacional'nyj ekonomichnyj universytet. (Vol. 14 (3), (pp. C. 273-286) [in Ukrainian].
6. Mel'nychenko, S., & Kudlaj, T. (2017). Nacional'ni gotel'ni merezhi na mizhnarodnomu rynku [National hotel chains in the international market]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 2, 19-30 [in Ukrainian].
7. Balac'ka, N. Ju., & Reprynceva, V. M. (2016). Osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku gotel'nogo biznesu v Ukrai'ni [Features and prospects of hotel business development in Ukraine]. *Molodyj vchenyj – Young scientist*, 1 (28). Part 1, January, 12-15 [in Ukrainian].
8. Davydova, O. A. (2017). Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku gotel'nogo gospodarstva Ukrai'ny [Current state and prospects of hotel industry development in Ukraine]. *Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu – Bulletin of the Khmelnytsky National University*, 2. (Vol. 2), (pp. 257-260).
9. Gilmore, A. (2017). Quality and Quantity in Tourism. *Journal of Hotel & Business Management*. Vol. 6. Is. 1. P. 164. Doi: <http://doi.org/10.4172/2169-0286.1000164> [in English].
10. Mathur, S., & Dewani, P. P. (2016). Influence of cultural heritage on hotel prices, occupancy and profit. *Tourism Economics*. Vol. 22. Is. 5. P. 1014-1032. Doi: <http://doi.org/10.5367/te.2015.0487> [in English].
11. Chen, J.-L. (2018). An Empirical Study of Tourist Hotels: Difference Analysis between International Tourist Hotel and Standard Tourist Hotel in Taiwan. *International Journal of Business and Management*. Vol. 13. Is. 3. P. 67-74. Doi: <http://doi.org/10.5539/ijbm.v13n3p67> [in English].
12. D'Mello, C. et. al. (2016). Tourists assessment of infrastructure availability in Goa (India). A gap analysis. *Anais Brasileiros de Estudos Turísticos*. Vol. 6. Is. 1. P. 42-57 [in English].
13. Chung, G., & Ngan, C. (2018). A shift in culture sparks innovation at the Miramar Hospitality Group's flagship Mira Hong Kong Hotel. *Global business and organizational excellence*. Vol. 37. Is. 4. P. 37-47. Doi: <http://doi.org/10.1002/joe.21862> [in English].

14. KOLEKTYVNI ZASOBY ROZMISHHUVANNJa V UKRAI'NI u 2017 roci [COLLECTIVE MEANS OF PLACEMENT IN UKRAINE in 2017]. *Statystychnyj zbirnyk KYI'V-2018 – Statistical Collection KYIV-2018*. (Ed. O. O. Karmazina). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf. Nazva z ekrana [in Ukrainian].
15. Zaharov, G. (2015). Derzhavne reguljuvannja jakosti gotel'nyh poslug shljahom i'h sertyfikacii' [State regulation of the quality of hotel services through their certification]. *Derzhava ta regiony – State and regions, 1*, 10-15. Serija: Derzhavne upravlinnja [in Ukrainian].
16. Grynko, T. V., Krupskiy, O. P., & Timar I. V. (2016). *Organizational culture and image as a factor in the competitiveness of tourism and hotel enterprises. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine*. (Vol. 3). Poland: Baltija Publishing [in English].
17. Zakon Ukrai'ny Pro vnesennja zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrai'ny ta dejakyh inshyh zakonodavchyh aktiv Ukrai'ny shhodo pokrashannja administruvannja ta peregljadu stavok okremykh podatkov i zboriv vid 23.11.2018 № 2628-VIII [Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and certain other legislative acts of Ukraine on improving the administration and revision of rates of individual taxes and fees from 23.11.2018 № 2628-VIII] [in Ukrainian].
18. Zaharov, G. (2015). Derzhavne reguljuvannja jakosti gotel'nyh poslug shljahom i'h sertyfikacii' [State regulation of the quality of hotel services through their certification]. *Derzhava ta regiony – State and regions, 1*, 10-15. Serija: Derzhavne upravlinnja [in Ukrainian].
19. Manual on Accessible Tourism for All: Public-Private Partnerships and Good Practices. *cf.cdn.unwto.org*. Retrieved from <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/aamanualturismoaccessibleomt-facseng.pdf> [in English].
20. UNWTO Recommendations on Accessible Tourism for All. *www2.unwto.org*. Retrieved from <http://www2.unwto.org> [in English].
21. Aktual'ni problemy vprovadzhennja inkljuzyvnogo reabilitacijno-social'nogo turyzmu v Ukrai'ni [Actual problems of introduction of inclusive rehabilitation and social tourism in Ukraine]. *novadoba.com.ua*. Retrieved from <http://novadoba.com.ua/33268-pro-inklyuzyvnyy-turyzm-govoryly-v-udpu.html> [in Ukrainian].
22. Gryn'ko, T. V. (2015). Franchajzyng jak instrument formuvannja organizacijnoi' kul'tury turystychnykh pidprijemstv [Franchising as an instrument for the formation of the organizational culture of tourism enterprises]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy, 1*, 145-154 [in Ukrainian].
23. Accor, Open New Frontiers in Hospitality. *www.accorhotels.com*. Retrieved from <https://www.accorhotels.com> [in English].

ПРИЙМАК Василь,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту
інноваційної та інвестиційної діяльності
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

E-mail: vprima@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6525-7988>

РОМАНИШИН Володимир,
к. е. н., доцент, доцент кафедри
корпоративних фінансів і контролінгу
ДВНЗ "Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана"
проспект Перемоги, 54/1, Київ, 03057, Україна

E-mail: romanyshyn.v@kneu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4864-5433>

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Досліджено стан інноваційної діяльності національних підприємств, основні тенденції і структуру джерел фінансування інноваційної діяльності. Виявлено динаміку відставання розвитку наукоємних виробництв у національній економіці. Встановлено наявність прямого зв'язку інноваційної діяльності підприємств і формування економіки знань. Визначено перспективні напрями та інструменти стимулювання інноваційної діяльності національних підприємств за умов глобалізаційних трансформацій.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, конкурентоспроможність, інтелектуальний потенціал, глобалізаційні процеси, глобалізаційні трансформації, економіка знань.

Приймак В., Романишин В. Инновационная деятельность предприятий в условиях глобализационных трансформаций. Исследовано состояние инновационной деятельности национальных предприятий, основные тенденции и структуру источников финансирования инновационной деятельности. Выявлена динамика отставания развития наукоемких производств в национальной экономике. Установлено наличие прямой связи инновационной деятельности предприятий и формирования экономики знаний. Определены перспективные направления и инструменты стимулирования инновационной деятельности национальных предприятий в условиях глобализационных трансформаций.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, конкурентоспособность, интеллектуальный потенциал, процессы глобализации, глобализационные трансформации, экономика знаний.

Постановка проблеми. За умов глобалізаційно-інтеграційних процесів формуються інноваційні чинники, які впливають на конкурентоспроможність країни, ефективність її економіки, забезпечують її

економіко-енергетичну безпеку та зростання соціально-економічного добробуту населення, що є запорукою стабільного та довготривалого розвитку у майбутньому. Для забезпечення конкурентоспроможності економіки, її здатності швидко реагувати на запити ринку і реалізувати стратегічні програми, основним завданням виступає активізація інноваційної діяльності, створення наукомісткої техніки та технологій. Лише інтенсивне створення та освоєння інноваційних технологій дасть змогу скоротити час розробки та впровадження у виробництво нових видів продукції, що, в свою чергу, прискорить реакцію бізнесу на потреби ринку.

Проблема ефективного соціально-економічного розвитку на основі інноваційних розробок є надзвичайно актуальною, оскільки активізація інноваційної діяльності могла б стати рушійною силою забезпечення розвитку промислових підприємств через удосконалення існуючих виробничих процесів, підвищення ефективності всіх аспектів виробничо-економічної діяльності, виявлення нових перспектив і напрямків ведення бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, пов'язані з проблематикою інноваційної діяльності підприємства, мають тривалу історію. Водночас, активізація системного аналізу інноваційних процесів у світовій науці відбувається протягом останніх чотирьох десятиліть. Вагомим внеском у дослідження процесів, пов'язаних з інноваційною діяльністю підприємства, є праці таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як: Г. Андрощук, С. Давимука [1], В. Геєць [2], С. Грицуленко [3], М. Денисенко [4], С. Князь [5], О. Кузьмін [6], П. Харів, П. Микитюк [7], В. Семиноженко [8], Д. Стеченко [9], Ю. Уманців [10], Л. Федулова [11], Й. Шумпетер [12], І. Яненкова [13] та ін.

Саме їх наукові надбання стали основою методологічного та практичного інструментарію інноватики. Проте питання активізації інноваційної діяльності є постійним об'єктом уваги українських та зарубіжних вчених.

Попри тривалий період вивчення, питання розроблення та впровадження програм інноваційного розвитку у сучасній науці розкрито недостатньо. Мало уваги дослідниками приділено методам управління інноваціями, зокрема, програмно-цільовому підходу, сутність та принципи застосування якого широко розкриті лише на загальнодержавному рівні.

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку інноваційної діяльності підприємств України, визначення напрямів і перспективних інструментів стимулювання інноваційної активності в умовах глобалізаційних трансформацій.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували наукові праці іноземних та вітчизняних науковців з проблематики управління інноваційним розвитком підприємств, дані глобальної оцінки рейтингу України серед країн світу за показником конкурентоспроможності

у сфері інновацій, а також статистичні дані щодо інноваційної діяльності українських підприємств. Дослідження проведено із застосуванням як загальнонаукових методів пізнання економічних явищ і процесів, так і спеціальних методів дослідження, зокрема, аналізу, синтезу, систематизації, теоретичного узагальнення та порівняння, статистичного аналізу, структурного аналізу, методу експертних оцінок і прогнозування.

Результати дослідження. Саме активізація інноваційної діяльності підприємств промисловості визначатиме конкурентоспроможність країни у майбутньому, тому основним науковим завданням є дослідження поточних тенденцій, проблем поточного етапу розвитку та оцінювання перспектив у майбутньому. Активізація процесів впровадження інноваційних технологій, особливо, енерго- та ресурсозберігаючих, повинна стати основою нарощування обсягів виробництва, а зростання доходів від її реалізації слугуватиме фінансовою базою для інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність потребує невідомого вдосконалення, отже, постійне оновлення у глобальному середовищі є нормою, а не винятком з правил, і цей процес на підприємстві повинен стати безперервним [11, с. 52].

У Законі України "Про інноваційну діяльність" поняття "інноваційна діяльність" тлумачиться як діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [14]. У загальному розумінні цей вид діяльності має комплексний, системний характер і включає такі види робіт, як пошук ідей, ліцензій, патентів, кадрів, організацію дослідницької роботи, інженерно-технічну діяльність, яка об'єднує винахідництво, раціоналізацію, конструювання, створення інженерно-технічних об'єктів, інформаційну та маркетингову діяльність. Виходячи з цього, *інноваційну діяльність* можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на практичне використання наукових, науково-технологічних результатів наявного інтелектуального потенціалу з метою створення нового або вдосконаленого існуючого продукту, технологічного процесу, методів організації виробництва, праці, організаційної структури та систем управління.

Прогнози провідних науковців та економістів на основі аналізу виробничих функцій свідчать, що науково-технічний прогрес як джерело економічного зростання в майбутньому буде забезпечувати до 90 % реального збільшення виробництва [10, с. 43].

Оскільки основною метою інноваційної діяльності є не лише технічна, а особливо ідеологічна модернізація, то досягнути цього можна лише завдяки поєднанню відокремлених ланок науки, виробництва та бізнесу в єдину концепцію економіки знань, фундаментальною основою концепції якої визнано продуктивні знання та якісну освіту, які сприяють втіленню інтелектуального капіталу у результати інноваційної діяльності. Лише їх тісна взаємодія, рівноправна співпраця дасть змогу виробляти продукцію, надавати послуги, які будуть конкурентоспроможними на національному та світовому рівнях [15, с. 245].

За умов загострення конкурентної боротьби в сучасній економіці знань одним з найважливіших джерел її розвитку є наука, накопичений та реалізований людський капітал, інвестиції в людину, що і формує інтелектуальний капітал. Саме сучасні тенденції розвитку інтелектуального та інформаційного капіталу і спонукали до появи економіки знань.

Таким чином, *економіка знань* – це система взаємопов'язаних інститутів, які повинні займатися виробництвом, комерціалізацією наукових знань та інноваційних технологій.

Основними елементами економіки знань є: професійно спрямована та безперервна освіта; фінансово-економічні стимули, що заохочують до ефективного використання знань на всіх ієрархічних рівнях економіки; ефективна інноваційна діяльність, яка об'єднує в єдиний комплекс освіту, науку, бізнес; забезпечення всіх учасників ринкових відносин науковими, технологічними, інтелектуальними ресурсами, які формують інноваційний потенціал для організації ефективної інноваційної діяльності.

Визначивши зміст та основні елементи економіки знань, доцільно виділити такі її індикатори:

- інноваційна активність підприємств;
- інтелектуальний потенціал;
- витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт;
- впровадження інноваційних видів продукції.

В Україні, яка успадкувала значний науково-технічний та інтелектуальний потенціал, на відміну від розвинених країн, де 85 % приросту ВВП забезпечує виробництво та експорт наукоємної продукції, її частка становить приблизно 0.06–0.1 % [16].

Україна поступово втрачала свої позиції в індексі глобальної конкурентоспроможності у сфері інновацій з 75 місця до 85 протягом усього періоду, що досліджується (*табл. 1*). Також наведені дані свідчать, що загальнодержавна науково-технічна база і наявний інтелектуальний потенціал країни мають високі позиції порівняно з іншими показниками.

Високими також є показники якості науково-дослідних інститутів, що підтверджує потенційний рівень здатності до інновацій. Однак найнижчими є показники кількості державних закупівель високотехнологічної продукції, що сигналізує про відсутність злагодженого механізму кооперації між науково-дослідними інститутами і промисловими підприємствами та відсутність інтересу з боку держави в розвитку інноваційного середовища на ринку протягом досліджуваного періоду, що, у свою чергу, вповільнює запровадження та активізацію інноваційних процесів.

Як видно з *табл. 1*, у 2016–2017 рр. рейтинг індексу конкурентоспроможності України знизився на 6 пунктів порівняно з 2015–2017 рр. та на 10 пунктів порівняно з 2012 р., що свідчить як про загальний спад у національній економіці, так і про уповільнення інноваційних процесів у країні.

Індекс глобальної конкурентоспроможності України у сфері інновацій, 2012–2017 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна кількість країн	142	148	144	140	138	138
Загальний рейтинг індексу конкурентоспроможності в Україні, в т. ч.:	75	73	76	79	79	85
інновації та фактори вдосконалення	–	95	92	72	73	77
інновації	–	88	81	54	52	61
здатність до інновацій	42	40	81	52	49	51
якість науково-дослідних інститутів	72	68	67	43	50	60
витрати компаній на дослідження і розробки	71	69	66	54	68	76
співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	70	72	74	74	57	73
державні закупівлі високотехнологічної продукції	112	117	123	98	82	96
наявність учених та інженерів	51	49	48	29	29	25

Джерело: розроблено автором за даними [17–23].

Інноваційна активність підприємств є не тільки характерним показником інноваційної діяльності в країні, а й одним з основних індикаторів економіки знань, тому доречно дослідити її детальніше. За даними Державної служби статистики України, за період, що досліджується, суттєво скоротилась кількість українських підприємств, що займалися інноваційною діяльністю. Частка таких підприємств за цей період мала мінливий характер: негативну тенденцію 2012–2014 рр. спровоковано кризовими явищами в економіці, однак надалі економіка, долаючи негативні наслідки кризи, зростала, і у 2016 р. частка інноваційно активних підприємств також зросла майже на 1.5 % (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка інноваційної активності промислових підприємств України за напрямками інноваційної діяльності, 2012–2017 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (од.), у т. ч. тих, що витрачали кошти на:	1758	1715	1609	824	834	759
НДР	348	329	283	221	335	192
придбання інших зовнішніх знань	87	85	83	32	74	43
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	1096	1082	993	467	590	500
інше	202	165	140	210	368	173
Частка від загальної кількості промислових підприємств, %	17.4	16.8	16.1	17.3	18.9	16.2

Джерело: зведено автором за даними [24; 25].

Слушною є думка про існування прямого зв'язку між розміром підприємства і рівнем його інноваційності, оскільки для впровадження інновацій необхідно мати певну кількість персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок. Відповідно найвищу частку техно-

логічно інноваційні підприємства займають серед підприємств великого бізнесу. Зокрема, протягом 2012–2014 рр. – 39%, а у 2014–2016 рр. – 40% великих підприємств України виявляли інноваційну активність, і саме на ці підприємства припадає й основний обсяг інноваційної продукції у вартісному вимірі [24, с 115].

Успішність інноваційної діяльності прямо залежить від витрат на її розвиток та ефективність освоєння цих коштів. Структуру витрат на інноваційну діяльність підприємств в Україні представлено у *табл. 3*.

Таблиця 3

Структура витрат промислових підприємств України за напрямками інноваційної діяльності, 2012–2017 рр., %

Вид витрат	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна сума витрат (млн грн), з них:	11480.6	9562.6	7695.9	13813.7	23229.5	9117.5
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	70.1	58.0	66.5	80.7	85.3	64.7
витрати на рекламу та маркетинг	19.1	24	10.1	4	3.8	11.3
придбання інших зовнішніх знань	0.4	0.9	0.6	0.6	0.3	0.2
витрати на НДР	10.4	17.1	22.8	14.7	10.6	23.8

Джерело: зведено автором за даними [24; 25].

Загальні суми витрат на наукові дослідження і розробки на національних підприємствах до 2014 р. мали тенденцію до зростання як в абсолютному, так і відносному вимірі, однак, у подальшому, їх суми і частка зменшувались. Витрати на придбання інших зовнішніх знань (патентів, ліцензій, ноу-хау) впродовж усього періоду, що досліджується, були незначними, їх частка становила менше 1 %. Протягом 2016–2017 рр. спостерігалось істотне збільшення витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, і у 2016 р. їх частка становила більше ніж 4/5 усього обсягу витрат на інновації. Частка витрат на рекламу та маркетинг також істотно зменшувалась упродовж 2015–2016 рр. Також у 2012–2017 рр. суттєво коливалася частка витрат на НДР, повернувшись до рівня 2014 р. у 2017 р.

Непослідовність національної політики у проведенні науково-технічної та інноваційної діяльності та підтримці високотехнологічних виробництв призвела до негативних структурних зрушень в економіці, а саме занепаду високотехнологічних підприємств і домінування низькотехнологічних сировинних виробництв, що і зумовило фактичне згорання інноваційної діяльності у промисловості.

Результати аналізу світового практичного досвіду підтверджують, що найбільш ефективними заходами підтримки інноваційної діяльності підприємств є:

- інвестиційні знижки з податку на прибуток у розмірі, який відповідає певній частці від вартості впровадженого інноваційного устаткування;
- знижки з податку на прибуток у розмірі витрат на НДДКР;
- віднесення до поточних витрат сум витрат на окремі види устаткування, що використовується у наукових дослідженнях;

- створення за рахунок прибутку інноваційних фондів спеціального призначення, які не оподатковуються податком прибуток;
- запровадження оподаткування прибутку інноваційно-активних підприємств за зниженими ставками (для невеликих підприємств);
- "податкові канікули" протягом декількох років на оподаткування прибутку, отриманого від реалізації інноваційних проектів;
- запровадження податку на виведений капітал замість податку на прибуток підприємств.

Такі заходи, у свою чергу, стимулюватимуть розвиток високотехнологічного виробництва та підвищать рівень конкурентоспроможності національних підприємств [26, с. 363].

Грунтуючись на основних показниках інноваційної діяльності промислових підприємств України за останні 5 років, визначено, що кількість освоєних інноваційних видів продукції зменшилася майже на тисячу одиниць. Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, за період, що досліджується, зменшилася майже на 900 од., а їх частка у загальній кількості промислових підприємств скоротилася майже вдвічі. Це є прямим свідченням того, що протягом зазначеного періоду не лише істотно скоротилася кількість промислових підприємств, що починають впроваджувати інновації, але й у разі знизилася інноваційна активність тих, що вже займалися інноваційною діяльністю (табл. 4).

Таблиця 4

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2012–2017 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, од.	1371	1312	1208	723	735	672
Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, %	13,6	12,9	12,1	15,2	16,6	14,3
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсягу промислової, %	3,3	3,3	2,5	1,4	-	0,7
Кількість впроваджених інноваційних видів продукції, од., у т.ч.:	3403	3138	3661	3136	4139	2387
машин, устаткування, приладів, апаратів	942	809	1314	966	1305	751
нових для ринку	672	640	540	548	978	477
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, од., у т. ч.:	2188	1576	1743	1217	3489	1831
Маловідходні, ресурсозберігаючі	554	502	447	458	748	611

Джерело: зведено автором за даними [24; 25].

Одним з основних показників ефективної інноваційної діяльності та ще одним індикатором економіки знань є стан впровадження інноваційної продукції. Результати аналізу даних табл. 4 щодо впровадження інноваційних видів продукції національними промисловими підприємствами свідчать про зниження частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсягу реалізованої продукції промислових

підприємств більше, ніж удвічі протягом 2012–2015 рр. При цьому сама частка реалізованої інноваційної продукції була на дуже низькому рівні – 3.3% у 2012 р. І хоча у 2016 р. частка реалізованої інноваційної продукції промислових підприємств зросла до 6.1%, вона все ще залишається критично низькою.

Важливу роль у активізації інноваційної діяльності відіграють фінансові можливості підприємств. Аналіз практичного досвіду управління промисловими підприємствами України показує, що інноваційна діяльність здійснюється переважно за рахунок власних коштів підприємств, яких часто недостатньо навіть для підтримання звичайної діяльності на належному рівні, не кажучи вже про інноваційну сферу, що потребує значних постійних вливань [27, с. 30].

Основні тенденції фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні висвітлено у *табл. 5*.

Таблиця 5

Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2012–2017 рр., млн грн

Рік	Загальна сума витрат	За рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інших джерел
2012	11480.6	7335.9	224.3	994.8	2925.6
2013	9562.6	6973.4	24.7	1253.2	1311.3
2014	7695.9	6540.3	344.1	138.7	672.8
2015	13813.7	13427.0	55.1	58.6	273.0
2016	23229.5	22036.0	179.0	23.4	991.1
2017	9117.54	7704.1	322.9	380.9	1078.3

Джерело: зведено автором за даними [24; 25].

Загальна сума витрат на фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України протягом 2012–2017 рр. демонструє значні коливання: суттєве їх зниження мало місце протягом 2013 і 2014 рр. ще до виникнення кризових явищ у національній економіці, проте у кризові 2015–2016 рр. спостерігається майже подвійне зростання. Однак у відносно стабільному 2017 р., коли економіка уже переважно адаптувалася до нових умов функціонування і демонструвала ознаки стабілізації і помітного економічного пожвавлення, знову спостерігалось суттєве зниження витрат промислових підприємств на фінансування інновацій.

Результати аналізу структури джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України свідчать, що протягом усього періоду переважали власні джерела, за 2012–2016 рр. вони зросли майже на 15 млн грн (див. *табл. 5*). Фінансування з державного бюджету мало мінливий характер, але істотне зростання цього показника спостерігалось у 2012, 2014 та 2016 рр.

Обсяг коштів, які надходили від іноземних інвесторів, упродовж періоду, що досліджується, зменшувався і у 2016 р. сягнув мінімального значення, і, хоча у 2017 р. цей показник зріс у 16 разів, однак, їх

сума все ще лишалася у 4 рази меншою, ніж у 2013 р. Такі дані свідчать про те, що Україні все ще не вдалося подолати основні фактори, що знижують її інвестиційну привабливість, і національна економіка залишається на узбіччі потоків міжнародних інвестиційних капіталів.

Аналізуючи співвідношення обсягу фінансування інноваційної діяльності з ВВП країни, виявлено, що протягом усього періоду, що досліджується, воно не перевищувало 1 % від ВВП, маючи тенденцію до зниження з 2012 по 2014 рр. і досягнуло максимального значення у 2016 р. (табл. 6).

Лідерами у фінансуванні інноваційної діяльності у світі є Швеція – 3.82 %, Фінляндія – 3.5 %, Японія – 3.15 %, США – 2.59 %, Німеччина – 2.51 %, Австрія – 2.45 %, Данія – 2.13 % від ВВП [18]. Усі розвинені країни мають значні валові внутрішні витрати на інноваційну діяльність, які становлять у середньому 2–3 % від ВВП. Порівнюючи дані України, ми ще раз пересвідчуємося у суттєвому нарощуванні відставання нашої держави у розвитку наукоємних виробництв, яке без кардинальних змін підходів до фінансування інноваційної діяльності і державної підтримки наукоємних виробництв не вдасться подолати.

Таблиця 6

Обсяги фінансування інноваційної діяльності за 2012–2017 рр.

Обсяг у:	2012	2013	2014	2015	2016	2017
млн грн	11480.6	9562.6	7695.9	13813.7	23229.5	9117.54
% до ВВП	0.8	0.7	0.5	0.7	1.0	0.3

Джерело: зведено автором за даними [24; 25].

Отже, основним джерелом фінансування інновацій у промисловості України були і залишаються власні кошти підприємств, частка яких у структурі джерел фінансування інноваційної діяльності протягом періоду, що аналізується, становила від 50 до 95 %. Це зумовлено високими процентними ставками боргового капіталу, значними обсягами державних запозичень на національному фінансовому ринку, недостатньо чітким та надміру складним процесом залучення фінансових ресурсів на міжнародних фінансових ринках через несприятливий інвестиційний клімат у країні та практично повний занепад національного фондового ринку.

Щодо державного фінансування інноваційної діяльності, то воно спрямоване на реалізацію проектів, в яких держава є основним замовником, де існує реальна загроза національним виробникам через загострення міжнародної конкуренції, високий ступінь ризику, комерційну невизначеність або значні за обсягом витрати (великомасштабні науково-технічні проекти національного значення) [15, с. 59].

Для вирішення виявлених проблем у фінансуванні інноваційної діяльності в Україні доречно запропонувати низку заходів з оптимізації джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств.

З боку держави – наявність спеціальних видатків із бюджету, а саме: часткова компенсація плати за кредити чи надання гарантій за кредитами фірмам, які вступають у промислову корпорацію, впроваджують технологічні інновації; надання субсидій, відшкодування витрат на нововведення; дотації на підвищення кваліфікації науково-дослідницького персоналу; субвенції на інвестиційні проекти; прямі державні інвестиції на умовах співфінансування в обмін на корпоративні права держави.

З боку фінансово-кредитних організацій – це фінансовий лізинг. Саме використання фінансового лізингу забезпечить: фінансування у вигляді машин, обладнання, що порівняно з кредитуванням мінімізує ризик неповернення коштів; поступове оновлення основних засобів; гнучкіші умови фінансування порівняно з кредитом.

Важливою характеристикою інноваційної діяльності та ще одним індикатором економіки знань є витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт. Структуру витрат на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт представлено у *табл. 7*.

Таблиця 7

Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні за 2012–2017 рр., млн грн

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього, в тому числі на виконання:	9419.9	10248.5	9487.5	11003.6	11530.7	13379.3
фундаментальних наукових досліджень	2615.3	2698.2	2452	2460.2	2225.7	2924.5
прикладних наукових досліджень	2023.2	2061.4	1882.7	1960.6	2561.2	3163.2
науково-технічних розробок	4781.4	5488.9	5152.8	6582.8	6743.8	7291.6

Джерело: розроблено автором за даними [24; 25].

Як свідчать дані *табл. 7*, загальна сума витрат на наукові дослідження впродовж періоду, що досліджується, зростала, і у 2017 р. порівняно з 2012 р. зростання становило майже 3959.4 млн грн. Проте наведені дані характеризують лише номінальні суми витрат і не враховують інфляційні процеси і девальвацію національної валюти протягом цього часу. Однак при цьому витрати на проведення фундаментальних досліджень зменшувались у 2014 і у 2016 рр. Витрати на прикладні дослідження та науково-технічні розробки також зростали після 2014 р. У структурі витрат переважають витрати на науково-технічні розробки, причому їх частка впродовж періоду, що досліджується, загалом зростала до 2015 р., а у подальшому мало місце її зменшення. Переважання витрат на науково-технічні розробки у структурі витрат на наукові дослідження і розробки свідчить про досить низький рівень вітчизняної наукової продукції і відсутність перспектив значних наукових відкриттів і проривних наукових результатів українських науковців у майбутньому.

Конкурентоспроможність економіки знань та результативність інноваційної діяльності значною мірою визначається інтелектуальним потенціалом, який формують наукові кадри. Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим та інтелектуальним потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвинутою системою підготовки кадрів.

Динаміку інтелектуального потенціалу України за категоріями персоналу наведено в *табл. 8*.

Таблиця 8

Склад персоналу наукових організацій за категоріями в Україні у 2012–2017 рр., осіб

Кількість працівників	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Доктори наук	11172	11155	9983	9571	7091	6942
Доктори філософії	42050	41196	37082	32849	20208	19219
Дослідники	122106	115806	101440	90249	63694	59395
Техніки	15509	14209	12299	11178	10000	9144
Допоміжний персонал	26725	25371	22384	21077	24218	25738
Усього	164340	155386	136123	122504	97912	94274

Джерело: розроблено автором за даними [24; 25].

Аналіз наведених даних дає змогу зробити висновок, що з 2012 по 2017 рр. існувала негативна тенденція зміни показника загальної кількості науковців, і на кінець 2017 р. його значення зменшилось майже на 50 % порівняно з 2012 р. Це пояснюється невисоким рівнем оплати праці науковців, втратою престижності цієї професії, переходом працівників наукових і навчальних інституцій у бізнесові структури, виїзд їх для працевлаштування за кордон. Така тенденція спостерігається для усіх категорій наукових працівників.

Внаслідок впливу цих факторів більша частка інтелектуального потенціалу України поступово стає донором для економік інших країн світу. Таким чином, втрачаючи інтелектуальний потенціал, ми послаблюємо національну інноваційну систему, що, в свою чергу, знижує ефективність та успішність економіки знань.

З метою припинення відтоку інтелектуального капіталу з України, використовуючи світовий досвід ефективного управління інтелектуальним потенціалом, доцільно вжити такі заходи, як: розробка та запровадження довготермінової стратегії використання інтелектуального потенціалу на всіх рівнях національної економіки; впровадження постійної координації знань для оптимізації інноваційних процесів, створення нових товарів або послуг; розробка програм ліцензування, патентування та встановлення партнерських відносин з метою максимізації бізнес-можливостей на основі ефективного використання інтелектуального капіталу з його високою ринковою вартістю; використання бенчмаркінгу як найефективнішого інструменту управління інтелектуальним потенціалом; розвиток науково-технічного співробіт-

ництва з іншими країнами у створенні інноваційних продуктів; забезпечення надійного захисту від несанкціонованого використання прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що впровадження та активізація інноваційної діяльності підприємств є основою стабільної та конкурентоспроможної економіки за умов глобалізаційних трансформацій і загострення конкуренції у світі. Наразі національній економіці притаманний екстенсивний, неінноваційний розвиток, що засвідчується показниками рейтингу "Індексу глобальної конкурентоспроможності 2012–2017 років".

Основними індикаторами негативних тенденцій розвитку інноваційної діяльності в Україні стали: скорочення кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю; зменшення загальних витрат на дослідження, розробки; зменшення кількості освоєних інноваційних видів продукції; скорочення інтелектуального потенціалу України. Головним джерелом фінансування інноваційної діяльності підприємств були і залишаються власні кошти, а основною причиною цього є низька інвестиційна привабливість об'єктів, незахищеність інтересів інвесторів та високий рівень ризику вкладення коштів у довгострокові проекти.

Для подолання наслідків кризи інноваційної діяльності національних підприємств пропонується забезпечити: вдосконалення нормативно-правового підґрунтя інноваційної діяльності; фінансове стимулювання інноваційних процесів; покращання та розширення інноваційної інфраструктури; захист прав інтелектуальної власності в інноваційній сфері; посилення взаємозв'язку між наукою і виробництвом; належну інформаційну підтримку в збалансуванні попиту і пропозиції на інноваційні розробки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук Г. О., Давимука С. А. Міграція інтелектуального капіталу: вплив на економіку та інноваційний розвиток. *Регіональна економіка*. 2015. № 2. С. 65-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2015_2_10.
2. Геєць В. М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання. *Економіка України*. 2015. № 1. С. 4-25.
3. Грицуленко С. І. Оцінка інноваційної діяльності як інструмент інноваційної політики господарської системи. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_3_19.
4. Денисенко М. П., Бобровник А. В. Конкурентоспроможність України на міжнародному рівні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. Серія: Економіка та менеджмент. 2017. № 12. С. 4-10.
5. Князь С. В. Трансферний потенціал інноваційного розвитку промисловоторговельних організацій. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 57-64.
6. Кузьмін О. Є., Шахно А. Ю. Національна модель державного регулювання розвитку людського капіталу в умовах глобальної конкуренції. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 88-97.

7. Харів П. С., Микитюк П. П. Аналіз стану інноваційного розвитку промислових підприємств та шляхи його стимулювання. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16(2). С. 187-195.
8. Семиноженко В. П. Теоретико-методологічні засади інноваційного розвитку. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2016. № 9. С. 12-20. Серія: Економіка та менеджмент. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2016_9_3.
9. Стеченко Д. М. Стратегічні напрями регіональної політики інноваційного розвитку та конкурентоспроможності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2015. Вип. 1. С. 144-153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpre_2015_1_17.
10. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Економічна політика держави в умовах глобальних трансформацій. *Економіка України*. 2018. № 9. С. 37-49.
11. Федулова Л. І. Глобальний технологічний розвиток: ключові тренди та виклики для України. *Економічна теорія та право*. 2018. № 2. С. 51-66.
12. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу; пер. з англ. Василя Старка. Вид. 2-ге, допов. Київ: Києво-Могилянська академія, 2014. 243 с.
13. Яненкова І. Г., Позур С. С., Катаєва О. А. Інноваційна діяльність промислових підприємств України: стан та перспективи розвитку. *Наукові праці Черноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"*. Серія: Економіка. 2016. Т. 285. Вип. 273. С. 89-94.
14. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 4 липня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. 266 с.
15. Ілляшенко С. М., Біловодська О. А. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств: монографія. Суми: Університетська книга, 2010. 281 с.
16. Про рекомендації парламентських слухань на тему: "Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації": Постанова Верховної Ради України за № 11244-V. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/en/2632-17>.
17. Global Innovation Index – 2012. ed.S. Dutta, INSEAD. The Business School of The World, 2012. 440 p.
18. Global Innovation Index – 2018. URL: <http://www.globalinnovationindex.org>.
19. Global Innovation Index (2015). "Country Ranking". URL: <http://www.globalinnovationindex.org>.
20. Innovation Union Scoreboard 2014. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius-2014_-en.pdf.
21. The Global Competitiveness Report 2014–2015. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
22. World Economic Forum. Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports>.
23. Щорічний рейтинг найбільш інноваційних країн світу за версією Bloomberg. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauka/2018/1.pdf>.
24. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник. Київ: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2018. 178 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf.
25. Статистичні дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

26. Марченко О. І., Мельничук Г. С. Інвестиційний податковий кредит як стимул до нарощування випуску інноваційної продукції в Україні. *Вісник ЖДТУ*. 2013. № 1(63). С.362-366.
27. Ковальчук С. В. Сучасний стан інноваційного розвитку промислових підприємств України. *Економіст*. 2012. № 312. С. 27-32.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2019.

Pryimak V., Romanyshyn V. Innovative activity of enterprises in conditions of globalization transformations.

Background. In modern conditions of globalization integration processes, innovative factors are emerging that affect the competitiveness of a country, the efficiency of its economy, ensure its economic and energy security and increase the socio-economic well-being of the population, which is the key to stable long-term future development.

Analysis of recent researches and publications. Research related to the problems of innovative activity of an enterprise has a long history. However, the problems of the development and implementation of innovative performance programs in the context of globalization transformations are not fully disclosed. Little attention is paid by researchers to the methods of managing innovations in the knowledge economy.

The ***aim*** of the article is to study the main trends in the innovative activity development of Ukrainian enterprises and to identify areas and promising tools to stimulate innovative activity in the context of globalization transformations.

Materials and methods. The information base of the research is presented by works of foreign and domestic scientists on the issue of managing the innovative development, the global rating data of Ukraine among countries of the world in terms of competitiveness in the field of innovation, as well as statistical data on the innovation activities of Ukrainian enterprises. The survey is carried out using both general scientific methods of cognition of economic phenomena and processes, as well as special methods of research, in particular, analysis, synthesis, systematization, theoretical generalization and comparison, statistical analysis, structural analysis, method of expert estimation and forecasting.

Results. The study of the state of national enterprises' innovative activity as well as the main trends and the funding source structure of innovative activity revealed a considerable lag in the development of knowledge-intensive industries in the national economy as compared with developed and neighboring countries. The main indicators of negative trends in the development of innovation activities in Ukraine were: reduction in the number of enterprises engaged in innovation activities; reducing the total cost of research and development; reducing the number of innovative products developed; reduction of the intellectual potential of Ukraine.

Conclusion. The implementation and revitalization of the company's innovative activity is the basis of a stable and competitive economy in the context of globalization transformations and increased competition in the world. In order to overcome the consequences of the innovation activities crisis of national enterprises, the necessity of implementing the following main measures is substantiated: improving the regulatory and legal framework for innovative activity; financial incentives for enhancing innovation processes; improvement and expansion of innovation infrastructure; protection of intellectual property rights in the sphere of innovations; strengthening the relationship between science and industry; proper information support in balancing the supply and demand for innovative developments.

Keywords: innovation, innovative activity, competitiveness, intellectual potential, globalization processes, globalization transformation, knowledge economy.

1. Androshhuk, G. O., & Davymuka, S. A. (2015). Migracija intelektual'nogo kapitalu: vplyv na ekonomiku ta innovacijnyj rozvytok [Intellectual Capital Migration: Impact on the Economy and Innovative Development]. *Regional'na ekonomika – Regional economy*, 2, 65-82. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2015_2_10 [in Ukrainian].
2. Gejec', V. M. (2015). Bar'jery na shljahu rozvytku promyslovosti na innovacijnij osnovi ta mozhlyvosti i'h podolannja [Barriers to the development of industry on an innovative basis and the possibilities of overcoming them]. *Ekonomika Ukrai'ny – Ukraine economy*, 1, 4-25 [in Ukrainian].
3. Gryculenko, S. I. (2016). Ocinka innovacijnoi' dijtal'nosti jak instrument innovacijnoi' polityky gospodars'koi' systemy [Assessment of innovation activity as an instrument of innovation policy of the economic system]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_3_19 [in Ukrainian].
4. Denysenko, M. P., & Bobrovnyk, A. V. (2017). Konkurentospromozhnist' Ukrai'ny na mizhnarodnomu rivni [Competitiveness of Ukraine at the international level]. *Problemy innovacijno-investycijnogo rozvytku – Problems of innovation and investment development*. Serija: Ekonomika ta menedzhment, 12, 4-10 [in Ukrainian].
5. Knjaz', S. V. (2015). Transfornyj potencial innovacijnogo rozvytku promyslovo-torgovel'nyh organizacij [Transfer potential of innovative development of industrial-trade organizations]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 7, 57-64 [in Ukrainian].
6. Kuz'min, O. Je., & Shahno, A. Ju. (2018). Nacional'na model' derzhavnogo reguljuvannja rozvytku ljuds'kogo kapitalu v umovah global'noi' konkurencii' [National model of state regulation of human capital development in the conditions of global competition]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 2, 88-97 [in Ukrainian].
7. Hariv, P. S., & Mykytjuk, P. P. (2014). Analiz stanu innovacijnogo rozvytku promyslovyh pidpryjemstv ta shljahy jogo stymuljuvannja [Analysis of the state of innovation development of industrial enterprises and the ways of its stimulation]. *Ekonomichnyj analiz – Economic analysis*, (Vol. 16(2)). 187-195 [in Ukrainian].
8. Semynozhenko, V. P. (2016). Teoretyko-metodologichni zasady innovacijnogo rozvytku [Theoretical and methodological foundations of innovative development]. *Problemy innovacijno-investycijnogo rozvytku – Problems of innovation and investment development*, 9, 12-20. Serija: Ekonomika ta menedzhment. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2016_9_3 [in Ukrainian].
9. Stechenko, D. M. (2015). Strategichni naprjamy regional'noi' polityky innovacijnogo rozvytku ta konkurentospromozhnosti [Strategic directions of the regional policy of innovation development and competitiveness]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky – Theoretical and applied issues of economics*. Is. 1. 144-153. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tppe_2015_1_17 [in Ukrainian].
10. Umanciv, Ju. M., & Minjajlo, O. I. (2018). Ekonomichna polityka derzhavy v umovah global'nyh transformacij [Economic policy of the state in the conditions of global transformations]. *Ekonomika Ukrai'ny – Ukraine economy*, 9, 37-49 [in Ukrainian].
11. Fedulova, L. I. (2018). Global'nyj tehnologichnyj rozvytok: ključovi trendy ta vyklyky dlja Ukrai'ny [Global technological development: key trends and challenges for Ukraine]. *Ekonomichna teorija ta pravo – Economic theory and law*, 2, 51-66 [in Ukrainian].
12. Shumpeter, J. A. (2014). *Teorija ekonomichnogo rozvytku. Doslidzhennja prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnogo cyklu [The theory of economic development. Profit, capital, loan, interest and economic cycle research]*; (Vasyl Stark, Trans). (2nd, rev.). Kyi'v: Kyjevo-Mogylyjans'ka akademija [in Ukrainian].
13. Janenkova, I. G., Pozur, S. S., & Katajeva, O. A. (2016). Innovacijna dijtal'nist' promyslovyh pidpryjemstv Ukrai'ny: stan ta perspektyvy rozvytku [Innovative activity of Ukrainian industrial enterprises: the state and prospects of development]. *Naukovi praci Chornomors'kogo derzhavnogo universytetu imeni Petra Mogyly kompleksu "Kyjevo-Mogylyjans'ka akademija" – Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla of the "Kyiv-Mohyla Academy" complex*. Serija: Ekonomika. (Vol. 285). Is. 273. (pp. 89-94) [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy "Pro innovacijnu dijalnist'" vid 4 lypnja 2002 r. [The Law of Ukraine "On Innovation Activity" dated July 4, 2002]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine* (2002), 36, 266 [in Ukrainian].
15. Iljashenko, S. M., & Bilovods'ka, O. A. (2010). *Upravlinnja innovacijnym rozvytkom promyslovyh pidpryjemstv [Management of innovative development of industrial enterprises]*. Sumy: Universytets'ka knyga [in Ukrainian].
16. Pro rekomendacii' parlaments'kyh sluhan' na temu: "Nacional'na innovacijna systema Ukrainy: problemy formuvannja ta realizacii'" [On recommendations of parliamentary hearings on the topic: "National innovation system of Ukraine: problems of formation and implementation"]. *Postanova Verhovnoi' Rady Ukrainy za № 11244-V – Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 11244-V*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/en/2632-17> [in Ukrainian].
17. Global Innovation Index – 2012. ed.S. Dutta, INSEAD. The Business School of The World [in English].
18. Global Innovation Index – 2018. Retrieved from <http://www.globalinnovationindex.org> [in English].
19. Global Innovation Index (2015). "Country Ranking". Retrieved from <http://www.globalinnovationindex.org> [in English].
20. Innovation Union Scoreboard (2014). Retrieved from http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius-2014_-en.pdg [in English].
21. The Global Competitiveness Report (2014–2015). World Economic Forum. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf [in English].
22. World Economic Forum. *www.weforum.org*. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports> [in English].
23. Shhorichnyj rejtyng najbil'sh innovacijnyh kraj'n svitu za versijeju Bloomberg [Annual rating of the most innovative countries of the world by version Bloomberg]. *nbuviap.gov.ua*. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2018/1.pdf> [in Ukrainian].
24. Naukova ta innovacijna dijalnist' Ukrainy [Scientific and innovative activity of Ukraine] (2018). *Statystychnyj zbirnyk – Scientific and innovative activity of Ukraine*. Kyi'v: DP "Informacijno-vydavnychyj centr Derzhstatu Ukrainy", 178. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf [in Ukrainian].
25. Statystychni dani Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy [Statistical data of the State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
26. Marchenko, O. I., & Mel'nychuk, G. S. (2013). Investycijnyj podatkovyj kredyt jak stymul do naroshhuvannja vypusku innovacijnoi' produkcii' v Ukraini [Investment tax credit as an incentive to increase the production of innovative products in Ukraine]. *Visnyk ZhDTU – Bulletin of the Zhytomyr State Technological University*, 1(63), 362-366 [in Ukrainian].
27. Koval'chuk, S. V. (2012). Suchasnyj stan innovacijnogo rozvytku promyslovyh pidpryjemstv Ukrainy [Modern state of innovation development of industrial enterprises of Ukraine]. *Ekonomist – Economist*, 312, 27-32 [in Ukrainian].

КОРОЛЬ Світлана,

д. е. н., доцент, професор кафедри обліку та оподаткування
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: sykorol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-8720>

ТЕХНОЛОГІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ МАГІСТРІВ З ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Досліджено проблеми використання технологій дистанційного навчання у ЗВО. Розглянуто практику їх використання при підготовці магістрів з обліку на масових відкритих онлайн-курсах та у ЗВО США. Визначено ключові характеристики магістерських онлайн-програм з бухгалтерського обліку у США. Розкрито передумови використання технологій дистанційного навчання при підготовці магістрів з обліку та оподаткування в Україні.

Ключові слова: дистанційне навчання, підготовка магістрів з обліку та оподаткування, масові відкриті онлайн-курси, критерії вибору онлайн-програми, змішана форма навчання.

Король С. Технологии дистанционного обучения магистров по учету и налогообложению. Исследованы проблемы использования технологий дистанционного обучения в вузах. Рассмотрена практика их использования при подготовке магистров по бухгалтерскому учету на массовых открытых онлайн-курсах и вузах США. Определены ключевые характеристики магистерских онлайн-программ по бухгалтерскому учету в США. Раскрыты предпосылки использования технологий дистанционного обучения при подготовке магистров по учету и налогообложению в Украине.

Ключевые слова: дистанционное обучение, подготовка магистров по учету и налогообложению, массовые открытые онлайн-курсы, критерии выбора онлайн-программы, смешанная форма обучения.

Постановка проблеми. Цифрова революція обумовлює оновлення всіх сфер життєдіяльності людини і, передусім, освіти. Персоналізація електронних обчислювальних машин, доступність Інтернету і розвиток мобільних технологій впливатимуть на формування свідомості Y-покоління і прийдешніх поколінь.

© Король С., 2019

У результаті на початку 2000-х років одне з головних завдань освіти визначалось як "навчити учнів і студентів використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології" [1]. Нині ж молоді люди рано отримують навички роботи з інформаційними інтернет-ресурсами. А доступність знань у режимі онлайн, на перший погляд, нівелює роль традиційної системи освіти і висуває новітні вимоги до технологій підготовки фахівців у вищій школі.

Таким чином, інформатизація суспільства, з одного боку, актуалізує завдання докорінної зміни системи освіти на всіх її рівнях і формах, а з іншого – пропонує рішення цього завдання через використання нових навчальних технологій. Радикальних змін зазнають, насамперед, технології дистанційного навчання (ТДН).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації системи освіти в епоху цифрової економіки та удосконалення дистанційної її форми присвячені праці вітчизняних і зарубіжних авторів. При цьому перспектива саме дистанційної навчання у жодного не викликає заперечень. Вітчизняні автори, зокрема В. Бублик, А. Веремчук, І. Кузьміна, І. Маркіна, Н. Самолук, М. Швець, А. Ярошенко [2–6], звертаються до історії виникнення та методичних особливостей дистанційного навчання, відмінностей дистанційної та змішаної форми навчання від інших її форм, організації дистанційної навчання в Україні та за кордоном, можливостей для різних категорій слухачів. Увагу зарубіжних дослідників, серед яких, наприклад, Р. Кізілсек, К. Піх, Е. Шнейдер [7], Р. Раджа, П. Нагасубрамані [8], Дж. Тракслер [9], Т. Хек [10], Д. Шах [11], Л. Юань і С. Пауелл [12] привертають такі проблеми, як місце дистанційного навчання в глобальній системі вищої освіти, її глобальний економічний і технологічний контекст; аналіз сучасних ТДН; поширення онлайн-програм/курсів для навчання, сертифікації та отримання освітніх ступенів, їх підтримка; навчання викладачів сучасним освітнім технологіям і формування сектора освіти, який краще технологічно пристосований і відповідає сучасним вимогам.

Зарубіжні автори більше уваги звертають на ті виклики, які постають перед вищою школою через поширення ТДН і масових відкритих онлайн-курсів (*Massive open online course*, далі – МВОК).

Загалом дослідники доходять висновку, що, попри існуючі ризики, впровадження в освітній процес ТДН є найбільш перспективним напрямом розвитку сфери освіти. В цілому погоджуючись з цим висновком і спираючись на отримані зарубіжними та вітчизняними дослідниками результати, вважаємо, що настав час перейти до визначення перспектив використання ТДН в Україні з точки зору підготовки фахівців до професійної діяльності за конкретними галузями знань і спеціальностями.

Метою дослідження є визначення підходів до використання технологій дистанційного навчання при підготовці магістрів з обліку та оподаткування в Україні.

Матеріали та методи. Теоретичне та методологічне підґрунтя статті становили праці вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно використання ТДН. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу охарактеризувати зарубіжний досвід дистанційного навчання на масових відкритих онлайн-курсах та у вищій школі, визначити передумови й обґрунтувати перспективи використання ТДН при підготовці магістрів з обліку та оподаткування в Україні.

Результати дослідження. ТДН нині використовуються у багатьох країнах світу. Зарубіжна практика свідчить про визначальний вплив економічних і соціальних факторів на рівень освіти в країні [13]. Наприклад, пропорційне фінансування вищої освіти з державного бюджету і за рахунок коштів фізичних осіб; підвищення ефективності витрат на освіту; розширення програми освіти населення, а також забезпечення навчання протягом усього життя; забезпечення рівного доступу до якісної освіти; зміцнення ролі держави у вихованні громадян; гуманізація та демократизація освіти, оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання; підвищення професійної компетентності викладачів; прозорість систем освіти; формування державно-публічних форм управління освітою.

В Україні зазначені заходи, як і переваги використання ТДН у ЗВО, реалізовані не повністю. Більшість вітчизняних ЗВО розміщують навчальні матеріали, використовуючи ТДН, що вперше була застосована у 1999 р. університетом Тюбінгена в Німеччині й отримала назву *Open Course Ware (OCW)* [14]. Одним з принципів реалізації технології *OCW* є *безкоштовна* і *відкрита* електронна публікація високоякісних навчальних матеріалів, організованих як курси. Це мало зробити якісну освіту доступною для всіх громадян. В Україні ж зарано говорити про масове створення якісних онлайн-курсів. Лише окремі ЗВО певною мірою дотримуються зазначених принципів (наприклад, Центр дистанційного навчання Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та Лабораторія дистанційної освіти Сумського державного університету). Переважно центри дистанційного навчання ЗВО надають доступ до окремих навчальних матеріалів своїм студентам.

Натомість нині у сфері вищої освіти багатьох країн світу активно використовуються МВОК, які були створені на початку 2000-х років [11; 12; 14; 15]. Вони отримали підтримку урядів США, Канади, Китаю, а також країн Євросоюзу, оскільки дозволяли знизити вартість навчання і зробити якісну освіту доступною для різних верств населення [16, с. 426]. Можливості МВОК також зацікавили комерційні організації [12, с. 3].

МВОК набули надзвичайної популярності. Сучасні платформи електронного навчання вражають своїми розмірами і різноманіттям навчальних матеріалів. Ці платформи одразу привернули увагу нових поколінь студентів, оскільки пропонували переважно безкоштовні

курси, не мали формальних вимог до вступу (без вікових обмежень або обмежень на навчання/профіль), були гнучкими (онлайн-курси могли бути легко включені у робочий/життєвий графік), надавали можливість спілкування з іншими студентами/фахівцями в усьому світі для обміну ідеями і налагодженню контактів і високу якість навчальних ресурсів. Освітнє інтернет-середовище дало змогу студентам включити свої цифрові і творчі навички, а вчителям – правильно керувати їх діяльністю на всіх етапах освітнього процесу.

Як відзначають дослідники, МВОК створювались незалежно від університетів або у співпраці з ними [12, с. 4]. Так, у грудні 2012 р. двадцять один британський університет підписав угоду про запровадження першого британського загальнонаціонального освітнього інтернет-проекту "FutureLearn" [17]. До кінця 2018 р. для участі в різних курсах тут зареєструвались близько 9 млн учнів зі 165 країн. *FutureLearn* створена на основі 44-річного досвіду доінтернетівської дистанційної освіти у вищій школі Великобританії. Саме це, на думку фахівців, забезпечило легку адаптацію університетських знань до МВОК-сектора, швидке поширення і стрімкий розвиток платформи *FutureLearn*. При цьому наголошувалось на перспективі професійного навчання на коротких курсах, поглиблених програмах та отриманні онлайн-ступеня. Однак, наприклад, у частині фінансової освіти ці МВОК обмежувались основами фінансової грамотності та бухгалтерського обліку.

У США МВОК визнані революційним напрямом вищої освіти, а 2012 р. отримав назву "рік МВОК". Саме тут були створені найбільш потужні та популярні платформи МВОК. За даними *Monitor.Icef*, на кінець 2018 р. основними провайдерями МВОК за числом зареєстрованих учнів стали створені у США платформи *Coursera* (37 млн), *edX* (18 млн) та *Udacity* (10 млн) [15]. На відміну від *Udacity*, на платформах *Coursera* і *edX* представлено ряд курсів з обліку, а саме: Основи обліку; Вступ до бухгалтерського обліку; Облік і фінанси; Фінансовий облік; Управлінський облік; Бухгалтер у бізнесі; Облік для прийняття рішень; Принципи бухгалтерського обліку для *M&A*. Крім того, *Coursera* пропонує можливість дистанційного навчання за 15 магістерськими програмами і, зокрема, одну для отримання ступеня магістра наук з обліку (*Master of Science in Accountancy, iMSA*) від Університету Іллінойсу [18].

У п'ятірку найпотужніших МВОК також входить китайська *XuetangX*, де на кінець 2018 р. налічувалось 14 млн зареєстрованих учнів [15]. На цій платформі представлені майже 1700 курсів. Другим за популярністю є курс Фінансовий аналіз та прийняття управлінських рішень (*Financial Analysis and Decision Making*).

У цілому оцінити стан дистанційного навчання у сфері обліку дає змогу платформа *Classcentral* [19]. Тут представлені майже 12 200 курсів від понад 900 університетів різних країн світу, доступ до яких, зокрема, здійснюється через інші відомі платформи. Категорія "Бізнес"

є другою за числом пропонованих курсів (усього 1980), зокрема 66 – з бухгалтерського обліку від Університету Пенсільванії, Університету науки і техніки Гонконгу, Університету Іллінойсу в Урбані-Шампейн, Відкритого університету (Великобританія), Санкт-Петербурзького державного університету, Московського державного інституту міжнародних відносин; Індійського інституту управління Бангалор та інших університетів світу.

Кількість онлайн-курсів та їх слухачів постійно зростає. Тільки у 2018 р. на них записалось понад 101 млн студентів з усього світу [5]. Станом на кінець 2018 р. на онлайн-платформах університети пропонували близько 11 400 курсів. Зростає й обсяг корпоративних контрактів на онлайн-навчання. Так, 75 зі 100 компаній, які входять до списку лондонської фондової біржі (за індексом *FTSE 100*), фінансують дистанційні програми для своїх співробітників [20]. Проте існують серйозні застереження щодо результатів навчання на МВОК. У підсумку близько 90 % слухачів МВОК не завершують навчання [7]. Це насамперед обумовлено мотивацією слухачів (отримання базових знань, підвищення кваліфікації, оцінка власного рівня знань, отримання загального розуміння деяких предметів, ознайомлення з концепцією навчання на певній платформі, хобі та ін.), проблемами самоорганізації за відсутності зовнішнього індивідуального контролю, недостатньою кількістю спеціалізованих матеріалів високого рівня складності [14; 21].

Незважаючи на те, що сьогодні багато курсів, які є частиною онлайн-ступеня, пропонуються безкоштовно, провайдери МВОК розглядають їх як дуже прибутковий ринок. Через цей маркетинговий канал десятки чи сотні тисяч студентів по всьому світу переходять до платних ступеневих онлайн-програм за привабливою вартістю – меншою, ніж для традиційних онлайн-програм [11]. Наприклад, вартість отримання ступеня магістра з бухгалтерського обліку від Університету штату Індіана на платформі *edX* становить 21 000 дол. США [22], натомість вартість програми денного навчання для мешканців Індіани – 42 000 дол. США, а для нерезидентів штату Індіана – 48 500 дол. США [23].

Порівняно з традиційними університетськими освітніми програмами МВОК мають беззаперечні переваги: нижча вартість; широке використання інтернет-технологій; безплатний доступ до навчальних матеріалів; залучення талановитих лекторів і підприємців, які безкоштовно готові поділитися своїми знаннями та досвідом. Через це постає питання про відволікання потенційних студентів, зменшення прибутку та скорочення кількості робочих місць у традиційних ЗВО. На думку Ю. Лі і П. Стівена, МВОК становлять для них потенційну загрозу [12, с. 4].

Однак наразі місце ЗВО в освітній сфері залишається ще достатньо авторитетним, про що свідчать дані *ClassCentral* [23]. Кількість слухачів МВОК залишаються високосконцентрованими лише на кількох онлайн-програмах. Високі доходи провайдерам МВОК забезпечують

саме університети і всього за трьома онлайн-ступенями, а саме: магістра в галузі комп'ютерних наук (*Udacity*) і магістра наук у галузі аналітики від Технологічного інституту Джорджії (*edX*), а також магістра наук у галузі бухгалтерського обліку від Університету Іллінойсу в Урбані-Шампейн (*Coursera*).

Основні важелі, які сприяли популяризації МВОК, – це пропозиція освітніх програм від всесвітньо відомих/елітних університетів; а також побудова дистанційних курсів на основі освітніх програм ЗВО.

У контексті розвитку МВОК виникає питання щодо формалізації навчання – акредитації програм і визначення кваліфікації випускників. Досі існує проблема оцінювання роботи студента при дистанційному навчанні, а також формальної оцінки якості МВОК. Для цього були спроби створення рейтингових таблиць, використання неформальних відгуків і коментарів у соціальних мережах, опитування та інші підходи до отримання зворотного зв'язку. Очікується, що курси з низьким рейтингом змушені будуть покращити свою якість або зникнути через відсутність попиту [12, с. 11].

Реальну загрозу для університетів могла би становити перспектива цілком безкоштовного опанування освітніх програм на платформі МВОК з отриманням ступеня від акредитованої установи. Проте за існуючої бізнес-моделі студенти все одно повинні платити за проходження навчання, оцінку знань та отримання сертифіката на МВОК. В іншому разі бізнес-модель вищої освіти зазнала б різких змін.

Доки фундаментальні професійно орієнтовані теоретичні та практичні знання становлять інтерес для працівників та їх роботодавців, інтерес до навчання за сертифікованими освітніми програмами у вищій школі не зменшуватиметься. Отже, університети, які є провідними за окремими напрямками підготовки фахівців, залишатимуться експертами у цій сфері. Крім того, в умовах інтернаціоналізації і глобалізації освіти за певними галузями знань і напрямками підготовки фахівців актуальним залишатиметься навчання за національними освітніми програмами в закладах освіти відповідних країн. Зокрема, це стосується підготовки фахівців з обліку і оподаткування, які повинні володіти актуальними знаннями та професійними навичками для роботи як за міжнародними, так і національними стандартами обліку, звітності й оподаткування.

У цьому контексті важливим є прийняття обґрунтованих рішень щодо реалізації місії вітчизняної вищої школи, відповідності освітніх послуг різноманітним потребам студентів. Отже, є необхідність глибокого розуміння й аналізу можливостей, переваг і недоліків МВОК та інших моделей надання відкритого доступу до освіти. На цій основі необхідно розробити узгоджену стратегію для реагування на можливі загрози та виклики, що виникають від МВОК та інших форм відкритості для ЗВО.

Дж. Тракслер так характеризує ситуацію на ринку освітніх послуг: університети та коледжі перебувають під безпрецедентним глобальним політичним, економічним і технологічним тиском [9]. Водночас, як зауважують Р. Раджа і П. Нагасубрамані, зазначені тенденції змушують ЗВО переходити від пасивної і реактивної політики до активної й агресивної поведінки на ринку освітніх послуг [8, с. 34].

Так, ЗВО включають МВОК в академічний курс у вигляді допоміжного ресурсу [17]. За такою схемою працює, наприклад, Університет штату Іллінойс в Урбані-Шампейн, де на платформі *Coursera* онлайн навчаються магістри з бухгалтерського обліку в асинхронному режимі у поєднанні з навчанням у кампусі [24].

Привертає увагу той факт, що кращі перспективи дистанційного навчання існують саме для магістерських програм. Цьому сприяє, зокрема те, що під час навчання у магістратурі зростає частка самостійної роботи студента з інформаційними джерелами; відмовляються від друкованих на користь цифрових навчальних матеріалів; більшість навчальних ресурсів у зарубіжних ЗВО є науковими працями [10; 18].

Особливий інтерес становить дистанційне навчання для тих осіб, хто поєднує навчання з роботою (прагне здобути другу чи третю спеціальність або підвищити свій професійний рівень). Через це перспективною є змішана та дистанційна форми навчання. Відповідний багаторічний досвід мають ЗВО Європи та США. Вони пропонують великий вибір магістерських програм, зокрема, й з бухгалтерського обліку (наприклад, [24]).

За відсутності в Україні розвинутої системи рейтингів вибір абітурієнтами ЗВО, оптимальної програми і форми навчання є доволі складним. Цьому заважають *маркетингові міфи*, що поширюються на різних освітніх порталах. Наприклад, такі:

- освітній контент системи дистанційної освіти на відкритих платформах у кілька разів більш якісний, ніж на очних програмах, через те, що на очних заняттях слухачі отримують авторські матеріали викладача, а на дистанційних програмах – матеріали школи, створені великою командою методистів. Однак у провідних вітчизняних ЗВО освітні програми розробляються з урахуванням останніх наукових досягнень, сучасних поглядів на розкриття предметної тематики, актуальних завдань теорії та практики у кожній галузі знань; проходять багаторівневе професійне рецензування із залученням науковців і фахівців-практиків; актуалізуються з урахуванням отриманих наукових результатів і вимог практики;

- дистанційна форма забезпечує системність навчання, оскільки програма складена з максимально взаємопов'язаних блоків, чого, нібито, на практиці важко досягти при очному навчанні. Всупереч цьому твердженню, освітня програма для очної та заочної форм навчання складається з системи обов'язкових і вибіркового дисциплін, які

максимально враховують потреби сучасного ринку освітніх і професійних послуг, їх погоджує вчена рада університету за участі висококваліфікованих професіоналів і, зрештою, вибирає студент за своїми інтересами;

- нема чого витратити час на вітчизняні ЗВО. Натомість, вітчизняна вища школа в останні два десятиліття постійно знаходиться в стані активного пошуку й удосконалення змісту і методики навчання для всіх його форм.

Як свідчить досвід зарубіжних колег, при організації дистанційного навчання слід враховувати такі важливі моменти [25]:

акредитація освітніх програм підготовки фахівців певної галузі знань на відповідність міжнародним чи національному стандартам освіти та/або присутність в авторитетних світових чи національних рейтингах, як підтвердження їх високого рівня;

технології викладання у ЗВО при дистанційній/змішаній програмі підготовки (використання записаних у студії лекцій або живих програм, які надають студенту можливість взаємодії з викладачами; наявність платформ для спілкування студентів між собою та інтерактивних дошок обговорення, де студенти можуть ставити питання і отримувати відповіді від викладачів; мінімізація часу відповіді викладача на запитання студентів тощо);

ідентичність дипломів при очній і дистанційній/змішаній формі навчання, дипломам випускників очної форми навчання ЗВО, що передбачає, зокрема:

- надання студентам можливості переведення з дистанційної/змішаної на очну форму навчання, що свідчить про дотримання однакових стандартів освіти;

- відповідність викладацького складу на певних програмах підготовки при різних формах навчання;

інтенсивність навчання при денній і дистанційній/змішаній формі навчання. За ідентичності змісту освітніх програм індивідуальний графік занять на онлайн-програмах може бути рознесений у часі для погодження з ритмом життя студента;

відповідність змісту програми підготовки прагненням студента щодо кар'єри в певній сфері діяльності/галузі, що досягається, зокрема, через вибіркові дисципліни, орієнтовані на відпрацювання навичок за вузькою спеціалізацією;

моніторинг результатів навчання студентів за кожною спеціальністю (скільки студентів завершили програму, які їхні успіхи у працевлаштуванні, як вони просуваються по службі, чи отримують підвищення заробітної плати тощо).

При складанні зарубіжних рейтингів ЗВО, які пропонують магістерські онлайн-програмами з обліку [26], враховують, передусім, вартість навчання за годину онлайн-кредиту; акредитацію бізнес-шкіл/їх програми національними організаціями (передбачає оцінку кваліфікації

викладачів, їх академічного/професійного досвіду); статистику щодо студентів і викладачів (а саме: кількість студентів, які навчаються дистанційно, середню зарплату випускників ЗВО; середній досвід викладання в онлайн; заборгованість випускників попередніх років; середню заробітну плату випускників; частку випускників, які працюють на випускних курсах тощо). На вибір онлайн-програми підготовки магістра з бухгалтерського обліку в університетах США також можуть вплинути такі дані: рік впровадження, формат навчання, структура програми навчання, термін навчання за програмою, можливість взаємодії з колегами, викладачами, професіоналами-практиками, час відповіді викладача на запит студента, а також перспектива підготовки до іспиту з *CPA* (*Certified Public Accountant* – сертифікат фахівця з фінансового/бухгалтерського обліку міжнародної кваліфікації).

Узагальнені дані про онлайн-програми підготовки магістрів з бухгалтерського обліку у провідних університетах США наведено в *табл. 1*.

Проведений аналіз наведених у *табл. 1* даних показав таке:

- переважно вони мають достатній досвід роботи в онлайн (понад п'ять років);
- переважно ЗВО пропонують змішаний формат навчання;
- зміст освітніх програм обмежений дисциплінами професійно орієнтованого циклу, що безпосередньо пов'язані з фахом;
- переважно університети гарантують підготовку випускників до складання іспиту для отримання сертифіката *CPA*;
- використовуються єдині підходи до організації освітнього процесу при очній і дистанційній/змішаній формі навчання (без виділених центрів кар'єри).

В основному магістерські програми з бухгалтерського обліку у досліджуваних ЗВО орієнтовані на підготовку випускників до складання іспиту для отримання сертифіката *CPA*. Так, магістерські програми розраховані на 30–45 кредитів, що з урахуванням 120 кредитів по бакалаврських програмах дає змогу отримати необхідні 150 кредитів навчання за спеціальністю. Умови прийому на програми підготовки магістрів з бухгалтерського обліку у досліджуваних ЗВО США переважно враховують й іншу вимогу для отримання сертифіката *CPA* – практичний досвід роботи за спеціальністю. Серед таких умов є вимога щодо представлення рекомендаційних листів (від 1-го до 3-х), професійного резюме або іншого підтвердження практичного досвіду.

Ступінь магістра з бухгалтерського обліку впливає на кар'єрне зростання, просування в урядових структурах, аудиті, оподаткуванні, а також інших посадах з більшою професійною відповідальністю [24]. З огляду на це, онлайн-програми підготовки магістрів з бухгалтерського обліку у США є дуже привабливими для тих, хто має відповідні пріоритети.

Таблиця 1

Характеристика онлайн-програм підготовки магістрів з бухгалтерського обліку в університетах США

Заклад освіти	Перша онлайн-програма, рік	Формат навчання	Термін навчання. Кількість кредитів ¹	Підготовка до іспиту з CPA	Відокремлений центр кар'єри бізнес-школи
Обернський університет	2000	Змішаний. Гнучкий онлайн-формат зі складанням іспитів в очній формі	12 міс. (3 семестри)	+	+
Університет Північної Кароліни	*	Гнучкий онлайн-формат (очні вступний інструктаж і складання іспитів)	15 місяців. 45 кредитів	+	+
Університет штату Коннектикут	2003	Асинхронний онлайн-формат. Очні вступний інструктаж і складання іспитів	8 місяців (2 семестри)	*	+
Університет штату Іллінойс в Урбані-Шампейн	2017	Онлайн: асинхронно (через <i>Coursera</i>), синхронно (щотижневі аудиторні заняття)	18–36 місяців	*	+
Університет штату Массачусетс, Амхерст	2014	Онлайн-формат	8 місяців (2 семестри). 30 кредитів	+	+
Університет штату Пенсильванія	2000	Онлайн-формат	*	+	–
Університет Південної Каліфорнії	1999	Змішаний. Синхронний (1 раз на тиждень) і асинхронний онлайн-формат	5 і більше семестрів (1 або 2 курси за семестр)	*	+
Державний університет <i>Emporia</i>	2014	Гнучкий онлайн-формат	30 кредитів	+	+
Бізнес-школа <i>Rutgers</i>	2007	Дистанційний або змішаний формат	Щонайменше 30 кредитів	+	+
Державний університет Колорадо	2008	Переважно асинхронний формат. 24 кредити на обов'язкові і 6 кредитів на вибіркові курси	Від 1 і більше семестрів, доки студент залишається активним. 30 кредитів	*	+
Університет штату Алабама, Бірмінгем	2012	Асинхронний онлайн-формат	Щонайменше 30 кредитів	*	+
Університет Техасу, Даллас	2008	Змішана форма навчання (на вимогу штату Техас)	Від 18 міс. Щонайменше 30 кредитів	+	+
Університет Сент-Джонса	2011	Онлайн-формат	31–33 кредити	+	–
Південний університет Джорджії	2008	Змішаний формат. Когортний навчальний план	6 семестрів (6 обов'язкові, 4 вибіркові)	+	+
Північно-східний університет	2009	Змішаний формат	2 роки (4 семестри). Щонайменше 30 кредитів	+	+
Вища школа бізнесу Келштадтського університету <i>DePaul</i>	*	Змішаний	До 6 років. 45 кредитних годин	+	+

* Інформація відсутня.

Джерело: складено автором за даними [24].

¹ Кредит ЄКТС – одиниця вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання.

Становлять інтерес й статистичні дані про студентів і викладачів онлайн-програм підготовки магістрів з бухгалтерського обліку (табл. 2).

Таблиця 2

Статистика онлайн-програм підготовки магістрів з бухгалтерського обліку в університетах США

Заклад освіти	Час відповіді тьютора ² на питання, год.	Середній досвід викладання в онлайн, років	Середня плата за навчання за 1 кредит, дол. США	Середня оплата праці випускників, дол. США	Частка випускників попередніх років із заборгованістю, %	Частка випускників, працюючих на випускних курсах, %	Кількість випускників
Обернський університет	*	14	850	92500	23	31,8	5283
Університет Північної Кароліни	*	*	1364	79700	61	81,7	10785
Університет штату Коннектикут	24	8	825	89500	60	62,5	8146
Університет штату Іллінойс, Урбан-Шампейн	*	*	850	115100	*	*	13019
Університет штату Массачусетс, Амхерст	*	*	750	95000	17	42,9	6383
Університет штату Пенсильванія	24	5	930	101000	28	71,2	6499
Університет Південної Каліфорнії	*	*	1710	116000	*	60,8	23714
Державний університет <i>Emporia</i>	*	*	378	*	*	*	2190
Бізнес-школа <i>Rutgers</i>	*	8	945	97700	*	72,9	3906
Державний університет Колорадо	24	10	500	90200	50	*	2352
Університет штату Алабама, Бірмінгем	24	*	833	85900	*	*	7019
Університет Техасу, Даллас	48	8	1750	110000	*	*	8795
Університет Сент-Джонса	*	2	1180	134000	23	*	4683
Південний університет Джорджії	*	4	691	*	60	*	2513
Північно-східний університет	24	5	1520	101000	44	64,3	6288
Вища школа бізнесу Келш-гадтського університету <i>DePaul</i>	*	*	1020	95200	47	52,9	7646

* Інформація відсутня.

Джерело: складено автором за даними [24].

² Тьютор – (від англ. *tutor* – учитель) – ключова фігура в дистанційному навчанні, що відповідає за проведення занять зі студентами. Аналізуючи досвід зарубіжних університетів, можна стверджувати, що здебільшого розробник курсу і тьютор – одна і та ж особа.

Наведені у *табл. 1* і *табл. 2* дані впливають на вибір потенціально-ними студентами онлайн-програм підготовки магістрів з бухгалтерського обліку та багатьох інших спеціальностей. Зарубіжні рейтинги онлайн-програм враховують, насамперед, такі показники, як якість освіти, загальна вартість навчання, можливості щодо отримання фінансової допомоги та потенційні майбутні доходи випускників. Однак в Україні актуальність двох останніх критеріїв сумнівна: фінансова допомога на навчання не є поширеним явищем, а інформація про доходи – конфіденційна.

Реально при організації освітнього процесу з використанням ТДН в Україні потрібно звернути увагу на:

- забезпечення високого рівня професійної кваліфікації і досвід використання ТДН викладачів;
- дотримання вимог до організації освітнього процесу, які ідентичні тим, що використовуються при очному навчанні;
- використання гнучкого підходу до визначення вартості навчання за кількістю кредитів навчальної програми, а не навчального року чи програми в цілому;
- використання гнучкого графіка освітнього процесу, який дасть змогу студентам поєднувати навчання з роботою;
- створення умов (платформи) для діалогу студента з викладачем, іншими студентами та представниками професійного середовища.

Таким чином, ТДН не лише урізноманітнюють моделі організації, але й створюють умови для якісної зміни системи освіти в цілому. Вони сприяють вирішенню проблем зниження вартості, забезпечення доступності та підвищення якості інклюзивного навчання, створенню умов для урізноманітнення форм навчання.

Проведене дослідження показало, що при підготовці магістрів з обліку та оподаткування західні ЗВО масово не переходять на дистанційну форму, проте активно використовують сучасні інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі. Еволюція ТДН позначилась на визначенні форм навчання у вітчизняному законодавстві, яке має в цій частині певні протиріччя. Керуючись Положенням про дистанційне навчання [27], варто відзначити, що ТДН можуть використовуватись при організації так званої дистанційної форми навчання або для забезпечення навчання у різних його формах. Такий підхід відповідає існуючій практиці: нині ані денна, ані вечірня, ані заочна форми навчання неможливі без використання ТДН. Отже, слід говорити про навчання з повним або частковим використанням ТДН при організації освітнього процесу, зокрема при підготовці магістрів з обліку та оподаткування.

Таким чином, майбутнє удосконалення організації підготовки фахівців з обліку та оподаткування в Україні нерозривно пов'язане з використанням ТДН на всіх етапах освітнього процесу. Вони дають змогу підвищити мотивацію студентів, надати повний доступ до навчальних матеріалів у зручні для студента час і місце, забезпечити йому спілкування з професійним середовищем (викладачами, студентами, фахівцями-практиками), створити умови для професійного розвитку протягом усього життя.

Висновки. В епоху інформаційної економіки саме з використанням ТДН в Україні пов'язане майбутнє вищої школи. Їх використання під час підготовки фахівців з обліку та оподаткування відповідає інтересам усіх учасників ринку освітніх послуг – держави, ЗВО, студентів та професійного середовища. Підвищення якості освітніх послуг вимагає їх спільних зусиль.

В умовах глобалізації й інтернаціоналізації освіти та відкритого доступу до навчальних матеріалів МВОК актуальною залишається підготовка фахівців з обліку та оподаткування у національних ЗВО, що забезпечує отримання ними необхідних знань і практичних навичок для роботи в Україні.

При впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес в Україні слід активно використовувати зарубіжний досвід, зокрема в частині залучення викладачів з високим рівнем професійної кваліфікації; використання ідентичних вимог при організації освітнього процесу при очній і дистанційній формі навчання; гнучкого визначення вартості навчання за кількістю кредитів освітньої програми; використання гнучкого графіка освітнього процесу; створення платформи для спілкування студентів з викладачем, іншими студентами та представниками професійного середовища.

Дистанційна освіта має значний потенціал навчання і формування професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, підвищення їх кваліфікації протягом усього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніколаєнко С. В освіті – інформаційна революція. *Дзеркало тижня*. 2006. № 1. 14.01.
2. Бублик В. В. Шляхами дистанційної освіти та електронного навчання. *Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки*. 2018. Т. 1. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14639/Bublyk_Shliakhamy_dystantsiinoi_osvity_ta_elektronnoho_navchannia.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
3. Веремчук А. Проблеми і перспективи дистанційного навчання у ВНЗ. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 7. С. 319-325.
4. Кузьміна І. Проблеми та переваги дистанційного навчання. Дата звернення: 20.05.2019. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1031>.
5. Самолюк Н., Швець М. Актуальність і проблемність дистанційного навчання. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 1. С. 193.
6. Markina I. A., Safonov Y. N., Zhylynska O. I., Gaidai T. V. (2018). Education Management in Ukraine in the Context of Global Economic Transformations. *European Research Studies Journal*, (Vol. XXI), (Special Is. 3), 317-332.
7. Kizilcec R. F., Piech C., Schneider E. (2013). Deconstructing Disengagement: Analyzing Learner Subpopulations in Massive Open Online Courses. LAK conference presentation. Retrieved 22 April. URL: [https://web.stanford.edu/~cpiech/bio/papers/deconstructing Disengagement.pdf](https://web.stanford.edu/~cpiech/bio/papers/deconstructing%20Disengagement.pdf).

8. Raja R., Nagasubramani P. C. (2018). Impact of modern technology in education. *Journal of Applied and Advanced Research*. 3 (Suppl. 1), 33-35. URL: www.researchgate.net/publication/325086709_Impact_of_modern_technology_in_education.
9. Traxler J. (2018). Distance Learning – Predictions and Possibilities. *Educ. Sci.* 8 (1), 35. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7102/8/1/35>.
10. Heck T. (2019). Will Education Become More Open? URL: <https://doi.org/10.25815/hh4f-zn73>.
11. Shah Dhawal (2018). The Second Wave of MOOC Hype is Here and it's Online Degrees. URL: <https://www.classcentral.com/report/second-wave-of-mooc-hype>.
12. Yuan Li & Powell Stephen (2013), MOOCs and Open Education: *Implications for Higher Education*. URL: <http://e-space.mmu.ac.uk/619735/1/MOOCs-and-Open-Education.pdf>.
13. Massive open online course. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Massive_open_online_course.
14. Introduction to Massive Online Open Courses. *from Reviews.com*. URL: <https://www.reviews.com/mooc-platforms>.
15. The year in MOOCs: Increased revenue and more degrees. URL: <http://monitor.icef.com/2019/01/the-year-in-moocs-increased-revenue-and-more-degrees>.
16. Базилевич В. Д. та ін. Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя: монографія; за ред.: В. Д. Базилевича, В. Л. Осецького. Київ: СІК ГРУП Україна, 2018. 533 с.
17. Перспективи дистанційного навчання. URL: http://osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/37268.
18. Master of Science in Accountancy, iMSA. URL: <https://www.coursera.org/degrees/imsa>.
19. Free Online Courses. Accounting. URL: <https://www.classcentral.com/subject/accounting?certificate=true>.
20. Дистанційне навчання у Великій Британії. URL: <http://osvita>.
21. What College Applicants Should Know About MOOCs. 18 січня, 2019. URL: https://www.usnews.com/education/best-colleges/articles/2019-01-18/what-college-applicants-should-know-about-moocsua/abroad/higher_school/distance-learning/14757.
22. By The Numbers: MOOCs in 2018. URL: <https://www.classcentral.com/report/mooc-stats-2018>.
23. MOOC-based Degrees. Pricing Chart. URL: <https://www.classcentral.com/pricing-charts/mooc-based-degrees>.
24. Guide to Earning a Master's in Accounting Online. URL: <https://www.mastersinaccounting.info/online-masters-in-accounting/#emporia>.
25. Як правильно вибрати онлайн-програму MBA? URL: <https://osvita.ua/vnz/add-education/online/47392>.
26. Ярошенко А.О. Потенціал і ефективність освітньо-інформаційної політики. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 256 с.
27. Положення про дистанційне навчання: затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#n18>.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2019.

Korol S. Technologies of distance learning of masters in accounting and taxation.

Background. Informatization of society actualizes a radical change in the system of education at all its levels and forms. The previous foreign and domestic experience of research and use of distance learning technologies should be taken into account when preparing the accounting and taxation specialists in Ukraine.

The **aim** of the research is to identify the approaches of using distance learning technologies in the preparation of Master Degree students in Accounting and Taxation in Ukraine.

Materials and methods. The research was carried out using the methods of theoretical generalization, comparative analysis, analysis and synthesis.

Results. The problems of using distance learning technologies in IHE in Ukraine are investigated. The following key characteristics of the Masters in online accounting programs at IEDs and the USA are identified: the involvement of highly qualified professors; use of identical requirements in the organization of educational process in full-time and distance learning; flexible definition of the study fees in the number of credits of the curriculum; use of flexible curriculum graph; creation a platform for students to communicate with a professor, other students and representatives of the professional environment.

Conclusions. In the conditions of globalization and internationalization of education the training of specialists in accounting and taxation at national higher educational institutions remains relevant, ensuring that they acquiring the necessary knowledge and practical skills to work in Ukraine. The use of distance learning technologies will facilitate the formation and improvement of qualifications of accounting and taxation specialists throughout their lives.

Keywords: distance-learning, preparation of masters in accounting and taxation, mass open online courses, criteria for choosing an online program, a mixed form of learning.

REFERENCES

1. Nikolajenko, S. (2006). V osviti – informacijna revoljucija [In education - information revolution]. *Dzerkalo tyzhnja – Mirror of the week*, 1, 14.01 [in Ukrainian].
2. Bublyk, V. V. (2018). Shljahamy dystancijnoi' osvity ta elektronnoho navchannja [The pathways of distance education and e-learning]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Komp'juterni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Computer Science.* (Vol.1). Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14639/Bublyk_Shliakhamy_dystantsijnoi_osvity_ta_elektronnoho_navchannja.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
3. Veremchuk, A. (2013). Problemy i perspektyvy dystancijnogo navchannja u VNZ [Problems and prospects of distance learning at universities]. *Problemy pidgotovky suchasnoho vchytelja – Problems of preparing a modern teacher*, 7, 319-325 [in Ukrainian].
4. Kuz'mina, I. (2019). Problemy ta perevagy dystancijnogo navchannja [Problems and benefits of distance learning]. Data zvernennja: 20.05.2019. Retrieved from <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1031> [in Ukrainian].
5. Samoljuk, N., & Shvec', M. (2013). Aktual'nist' i problemnist' dystancijnogo navchannja [Actuality and problem of distance learning]. *Nova pedagogichna dumka – New pedagogical thought*, 1, 193 [in Ukrainian].
6. Markina, I. A., Safonov, Y. N., Zhylinska, O. I., & Gaidai, T. V. (2018). Education Management in Ukraine in the Context of Global Economic Transformations. *European Research Studies Journal*, (Vol. XXI), (Special Is. 3), 317-332 [in English].
7. Kizilcec, R. F., Piech, C., & Schneider, E. (2013). Deconstructing Disengagement: Analyzing Learner Subpopulations in Massive Open Online Courses. LAK conference presentation. Retrieved 22 April. Retrieved from https://web.stanford.edu/~cpiech/bio/papers/deconstructing_Disengagement.pdf [in English].
8. Raja, R., & Nagasubramani, P. C. (2018). Impact of modern technology in education. *Journal of Applied and Advanced Research*, 3 (Suppl, 1), 33-35. Retrieved from www.researchgate.net/publication/325086709_Impact_of_modern_technology_in_education [in English].

9. Traxler, J. (2018). Distance Learning – Predictions and Possibilities. *Educ. Sci.* 8 (1), 35. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2227-7102/8/1/35> [in English].
10. Heck, T. (2019). Will Education Become More Open? Retrieved from <https://doi.org/10.25815/hh4f-zn73> [in English].
11. Shah, Dhawal (2018). The Second Wave of MOOC Hype is Here and it's Online Degrees. Retrieved from <https://www.classcentral.com/report/second-wave-of-mooc-hype> [in English].
12. Yuan, Li & Powell, Stephen (2013). MOOCs and Open Education. *Implications for Higher Education*. Retrieved from <http://e-space.mmu.ac.uk/619735/1/MOOCs-and-Open-Education.pdf> [in English].
13. Massive open online course. *en.wikipedia.org*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Massive_open_online_course [in English].
14. Introduction to Massive Online Open Courses. *from Reviews.com*. Retrieved from <https://www.reviews.com/mooc-platforms> [in English].
15. The year in MOOCs: Increased revenue and more degrees. *monitor.icef.com*. Retrieved from <http://monitor.icef.com/2019/01/the-year-in-moocs-increased-revenue-and-more-degrees> [in English].
16. Bazylevych, V. D. et. al. (2018). *Ekonomichna strategija ta polityka realizacii' jevropejs'kogo vektoru rozvytku Ukrainy: konceptual'ni zasady, vyklyky ta protyrichchja [Economic strategy and policy of implementation of the European vector of Ukraine's development: conceptual foundations, challenges and contradictions]*. V. D. Bazylevych, V. L. Osec'kyj (Eds). Kyi'v: SIK GRUP Ukrain'na [in Ukrainian].
17. Perspektyvy dystancijnogo navchannja [Prospects for distance learning]. *osvita.ua*. Retrieved from http://osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/37268 [in Ukrainian].
18. Master of Science in Accountancy, iMSA. *www.coursera.org*. Retrieved from <https://www.coursera.org/degrees/imsa> [in English].
19. Free Online Courses. Accounting. *www.classcentral.com*. Retrieved from <https://www.classcentral.com/subject/accounting?certificate=true> [in English].
20. Dystancijne navchannja u Velykij Brytanii' [Distance learning in the UK]. *osvita.ua*. Retrieved from <http://osvita.ua> [in Ukrainian].
21. What College Applicants Should Know About MOOCs. (2019). Retrieved from https://www.usnews.com/education/best-colleges/articles/2019-01-18/what-college-applicants-should-know-about-moocsua/abroad/higher_school/distance-learning/14757 [in English].
22. By The Numbers: MOOCs in 2018. *www.classcentral.com*. Retrieved from <https://www.classcentral.com/report/mooc-stats-2018> [in English].
23. MOOC-based Degrees. Pricing Chart. Retrieved from <https://www.classcentral.com/pricing-charts/mooc-based-degrees> [in English].
24. Guide to Earning a Master's in Accounting Online. *www.mastersinaccounting.info*. Retrieved from <https://www.mastersinaccounting.info/online-masters-in-accounting/#emporia> [in English].
25. Jak pravyl'no vybraty onlajn-programu MBA? [How to choose an online MBA program?]. *osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/add-education/online/47392> [in Ukrainian].
26. Jaroshenko, A. O. (2009). *Potencial i efektyvnist' osvith'o-informacijnoi' polityky [The potential and effectiveness of education and information policy]*. Kyi'v: NPU imeni M.P. Dragomanova [in Ukrainian].
27. Polozhennja pro dystancijne navchannja (2013). [Polozhennja pro dystancijne navchannja]. *zatv. nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.04.2013 № 466 – approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 25, 2013 № 466*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#n18> [in Ukrainian].

Аніпко Людмила,

к. е. н., старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету,
пров. О. Яроша, 8, м. Харків, 61045, Україна

E-mail: ludbereza47@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9450-8117>

МОТИВАЦІЯ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Розроблено фінансово-організаційний механізм мотивації підвищення кваліфікаційного рівня, що дасть змогу відшкодувати витрати, пов'язані з авансуванням науково-педагогічним працівникам, які на посадах доцента або професора у дворічний термін не отримали відповідного вченого звання. Визначено, що цей механізм сприятиме підвищенню ефективності використання фінансового ресурсу ЗВО III–IV рівня акредитації.

Ключові слова: фінансово-організаційний механізм, кваліфікаційний рівень, атестаційний процес, вчене звання, відшкодування витрат, контракт, науково-педагогічні працівники.

Аніпко Л. Мотивация повышения квалификации научно-педагогических работников. Разработан финансово-организационный механизм мотивации повышения квалификационного уровня, что позволит возместить расходы, связанные с авансированием научно-педагогическим работникам, которые на должностях доцента или профессора в двухлетний срок не получили соответствующего ученого звання. Установлено, что этот механизм позволит повысить эффективность использования финансового ресурса вузами III–IV уровня аккредитации.

Ключевые слова: финансово-организационный механизм, квалификационный уровень, аттестационный процесс, ученое звание, возмещение расходов, контракт, научно-педагогические работники.

Постановка проблеми. Сучасна вітчизняна система вищої освіти, яка належить до сфери надання послуг, узгоджується з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., що зорієнтована на гармонізацію вищої освіти в Україні з міжнародними стандартами. Це вимагає модернізації професійної підготовки не лише здобувачів вищої освіти, а й викладачів. Тому існує взаємозалежність між якісним рівнем фахової кваліфікації викладацького складу кафедр та якістю підготовки сучасного здобувача і, як наслідок, випускника закладу вищої освіти (ЗВО) III–IV рівня акредитації. Від кваліфікаційного рівня науково-педагогічного персоналу (НПП) залежить професійна компетентність випускника, рівень його підготовки та конкурентоспроможність на ринку праці, що визначає престижність

© Аніпко Л., 2019

ЗВО. На загальнодержавному рівні в умовах жорстокої економії фінансових ресурсів та бюджетних обмежень часто розгортаються дискусії з приводу ефективності витрат на систему вищої освіти і економічних наслідків прийнятих рішень.

Одним із суттєвих показників діяльності ЗВО є забезпечення його навчальних підрозділів – кафедр – кадрами вищої кваліфікації. Однак нині склалася ситуація, що науковці, які мають наукові ступені, призначаються на посади, але у встановлений дворічний термін не отримують відповідних вчених звань. Це, в свою чергу, має низку негативних наслідків щодо якості освітнього процесу, атестації, акредитації та фінансових збитків, коли держава фактично інвестує протягом двох років у процес підвищення кваліфікаційного рівня НПП, у підсумку не отримує очікуваного результату, а відповідальності за це не настає, кошти не повертаються, викладач продовжує перебувати на посаді, фактично не відповідаючи вимогам, що висуваються. Це потребує розроблення фінансово-організаційного механізму мотивації підвищення кваліфікаційного рівня НПП, який дасть змогу повернути фінансовий ресурс та спрямувати його на поліпшення показників якості ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання стосовно особливостей атестаційного процесу щодо вчених звань у різні періоди розглянуто в публікаціях І. Горбенко, О. Шевченко [1], В. Єсакова, Д. Казначєєва, І. Костенко, В. Криворученко, В. Солощенко, В. Шаршунова, В. Яблонського.

Впровадження організаційно-економічного механізму забезпечення і підвищення конкурентоспроможності здобувачів з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку в Україні висвітлено у статті В. Жукової [2]. Заслужують на увагу праці науковців Київського національного торговельно-економічного університету: А. Бідюк, Е. Шклярчук [3; 4], в яких досліджено бізнес-процеси та конкурентоспроможність ЗВО на ринку освітніх послуг; Н. Гуляєвої [5] щодо якості вищої освіти із застосуванням сучасних інструментів та оцінки рівня управління ЗВО.

Однак завдання своєчасного кадрового забезпечення щодо відповідності посад доцента або професора наразі не вирішено, а тому потребує розробки фінансово-організаційний механізм мотивації підвищення кваліфікаційного рівня НПП. Визначення шляхів вирішення цих питань набуває надзвичайної актуальності для сучасної науки і практики, оскільки дасть змогу ефективно використовувати виділений фінансовий ресурс, подолати низку негативних наслідків, обумовлених невідповідністю кваліфікаційного рівня НПП в освітньому процесі і, як наслідок – створити умови для підготовки науково-педагогічного працівника відповідного кваліфікаційного рівня, що, в свою чергу, вплине на проходження акредитації, поліпшення показників якості діяльності ЗВО загалом.

Метою статті є розробка фінансово-організаційного механізму мотивації підвищення кваліфікаційного рівня НПП, яка дасть змогу при прийнятті на роботу на посади доцентів або професорів формувати

конкретні умови контракту з боку керівництва ЗВО (організаційна складова механізму), а за умов їх невиконання – створювати юридичні підстави для відшкодування витрат, пов'язаних з авансуванням у підготовку НПП, які прийняті на відповідні посади, але у встановлений дворічний термін не здобули вченого звання (фінансова складова механізму).

Матеріали та методи. Теоретичне та методичне підґрунтя статті становлять результати огляду та аналізу праць вітчизняних науковців стосовно атестаційного процесу; за допомогою фінансових інструментів як основних важелів забезпечення процесу підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників розроблено фінансово-організаційний механізм мотивації підвищення кваліфікаційного рівня НПП. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, практичного досвіду атестаційного процесу.

Результати дослідження. Джерела фінансування ЗВО включають державну і недержавну складові. Залучення державних джерел передбачає використання бюджетного фінансування навчальних закладів на основі нормативного фінансування закладів вищої освіти. Фінансування ЗВО здійснюється, в основному, на виплату заробітної плати НПП. Останнім десятиріччям впроваджено заходи, пов'язані з обмеженням фінансування, а саме: ліквідовано науково-дослідні лабораторії у складі кафедр, науково-дослідні інститути у складі ЗВО тощо. Найближчими роками бюджетна політика стане ще жорсткішою, оскільки зростають вимоги до скорочення бюджетного дефіциту, крім того, на перший план виходять такі пріоритети бюджетної політики, як пенсійне і соціальне забезпечення. В результаті ЗВО знову опиняться в ситуації недофінансування, не маючи стабільних джерел покриття фінансового дефіциту в середньостроковій перспективі. Це завдання може бути вирішене на основі трансферу ЗВО прав інтелектуальної власності на результати бюджетних НДР, виконаних ЗВО, однак це питання поза межами цієї статті. Ситуація ще більше загострюється на фоні проблем, пов'язаних із демографічним спадом, зміною правил прийому до ЗВО, зміною платоспроможного попиту, посиленням конкуренції ЗВО (в тому числі за ресурси в умовах скорочення державного фінансування) [6].

Оскільки функціонування ЗВО в ринкових умовах конкурентного середовища потребує постійного зростання вимог до якості освітніх послуг, завдання раціонального, економного та ефективного використання фінансових ресурсів є актуальним для ЗВО всіх форм власності.

Результати аналізу щорічних звітів ректорів ЗВО III–IV ступенів акредитації [7; 8] свідчать про те, що за штатним розписом ЗВО приблизно 18–20 % посад обіймають науково-педагогічні працівники, які не здобули вчених звань відповідно до кваліфікаційних вимог щодо посад доцента або професора кафедри. Можливість роботи НПП на

посаді доцента без наявного вченого звання з оплатою за посадою доцента (за 19 тарифним розрядом) або професора (за 21 тарифним розрядом) терміном на два роки одноразово нормативно встановлено пунктом 6.2 Інструкції "Про оплату праці та розміри ставок заробітної плати професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів", затвердженої наказом Міністерства освіти України від 2 квітня 1993 р. № 90 (далі – Наказ 90), з прийнятою до уваги редакцією наказу Міністерства освіти і науки України "Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ" від 26 вересня 2005 р. № 557. Якщо за ці два роки працівник не здобуде відповідного вченого звання, йому має встановлюватися тарифний розряд відповідно до посади, з якої він перейшов.

Таким чином, протягом двох років ЗВО за рахунок державних коштів здійснює авансування НПП, відповідно, очікуючи підвищення його кваліфікаційного рівня. Авансування цих витрат за рахунок державних коштів у перші два роки можна розглядати як доцільне для виконання умов атестаційного процесу (на підготовку публікацій наукового та методичного характеру, атестацію рівня знань з іноземної мови, стажування за кордоном тощо). Але, як свідчить практичний досвід, відповідна оплата праці цим категоріям НПП не завжди спонукає їх на виконання вимог щодо здобуття вченого звання, керівництво ж ЗВО через дефіцит кадрів за більшістю спеціальностей не переводить їх на нижчі посади, місця для інших, можливо більш перспективних та молодих викладачів не вивільняють, що, відповідно, з часом негативно впливає на кадрове забезпечення кафедр та ЗВО у цілому, оскільки здобуття звання можливе лише за умови перебування на посаді. Виникає ситуація, що, з одного боку, держава понесла відповідні витрати, а з іншого – НПП титулується на кафедрі як "доцент" або "професор" за посадою, не здобувши відповідного вченого звання, що нівелює його порівняно з доцентом або професором, які мають відповідний атестат, але рівень посадового окладу протягом двох років у них однаковий, що, в свою чергу, знижує престиж визначеного на державному рівні звання "доцента" та "професора".

Ця ситуація у фінансовому відношенні зводиться до такого: при укладанні контракту передбачається здобуття звання відповідно до займаної посади, але після закінчення двох років доценту або професору кафедри, який не здобув відповідного вченого звання за посадою на підставі Наказу 90, призупиняють виплачувати посадовий оклад за цією посадою, але він не перестає обіймати посаду. Відповідальність з боку НПП за невиконання контракту не настає.

Вкладені інвестиції у законодавчо встановленому випадку не дають бажаного результату, зокрема:

держава в особі ЗВО не отримує НПП потрібного (за штатним розписом) кваліфікаційного рівня, що впливає на проходження акредитації та ліцензування;

інвестиції, вкладені державою протягом двох років, пов'язані з оплатою праці за посадою "доцент" або "професор" кафедри, можна класифікувати як неефективні;

відповідальність з боку особи, яка не вжила заходів щодо здобуття вченого звання за посадою, на якій знаходилась протягом двох років, не настала.

Таким чином, нездобуття НПП вченого звання відповідно до посади, на якій він перебуває, – не тільки особисте недоопрацювання конкретним викладачем щодо підвищення кваліфікаційного рівня, а й збитки ЗВО – як недоотримання висококваліфікованого НПП в очікуваний термін, що призводить до зниження якості підготовки здобувачів, хоча й у прихованій формі, і це пов'язано з тим, що НПП (як мінімум за формальними ознаками) не набув відповідного кваліфікаційного рівня.

Для подолання зазначених негативних наслідків досліджуваної проблеми та з метою забезпечення повернення державних коштів у порядку відповідальності за невиконання умов контракту розроблено *фінансово-організаційний механізм мотивації підвищення кваліфікаційного рівня НПП* (надалі механізм), схему якого наведено на *рисунку*.

Впровадження розробленого механізму призведе до позитивних результатів, зокрема:

- дисциплінує НПП щодо проходження атестації для отримання вченого звання відповідно до посади, на яку призначено за умовами контракту;
- створить умови для отримання ЗВО НПП з відповідним кваліфікаційним рівнем, що впливає на проходження акредитації за показниками якості ЗВО;
- зменшить витрати на авансування заробітної плати НПП за відповідною посадою без наявного вченого звання НПП;
- спонукає адміністрацію ЗВО відповідально ставитись до порядку проведення конкурсів на посади доцентів або професорів та укладання відповідних контрактів.

Ще гірший стан справ щодо отримання вченого звання серед військових НПП. Відповідно до Інструкції "Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам", затвердженої наказом Міністра оборони України від 07 червня 2018 р. № 260, дворічний термін оплати посадового окладу військовослужбовцю без відповідного вченого звання на посадах, які передбачають її наявність, не встановлено, що не спонукає останніх на здобуття вченого звання протягом усього терміну перебування на посаді. Очевидно, що це положення суперечить вимогам МОН України.

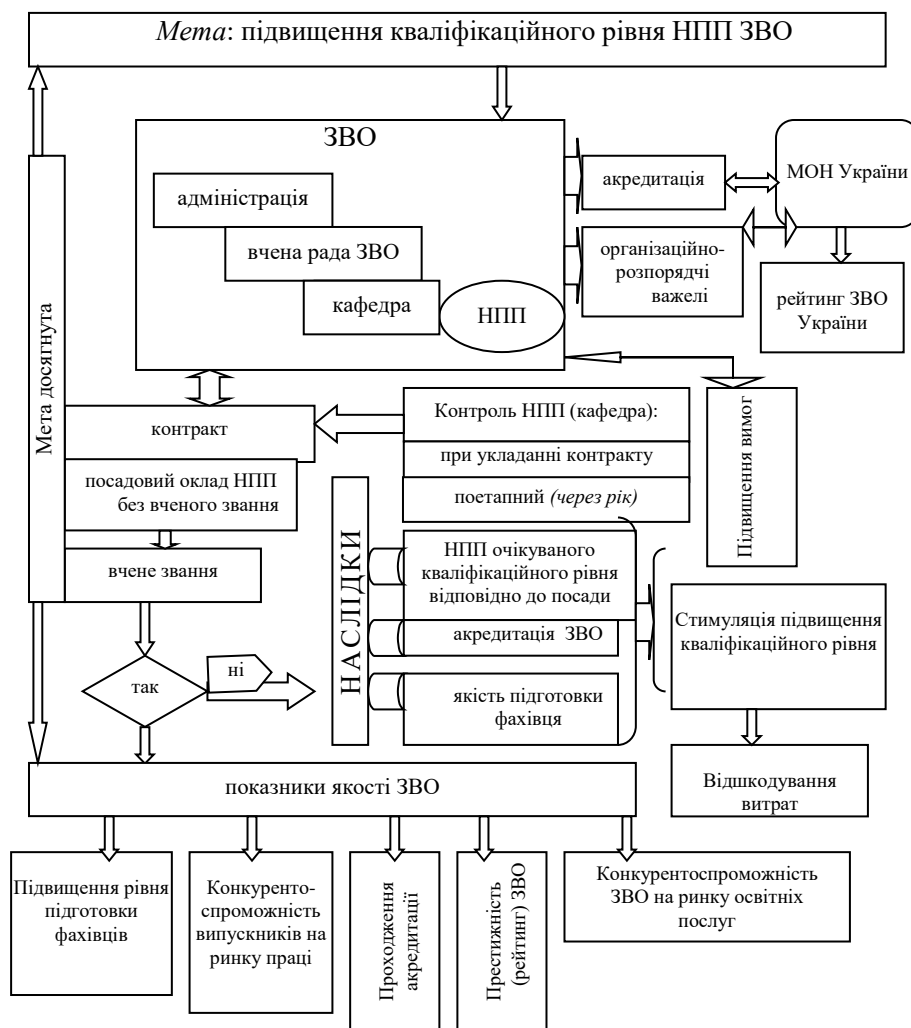

Схема фінансово-організаційного механізму мотивації підвищення кваліфікаційного рівня НПП ЗВО

У результаті створюється ситуація, що військовослужбовця призначають на посаду, виходячи не з наявного наукового ступеня, міркування підвищення кваліфікаційного рівня, покращання освітнього процесу й якісних показників кафедри та ЗВО у цілому, а для подальшого проходження військової служби з метою отримання наступного військового звання тощо. Тому щодо військових ЗВО треба передусім привести відомчі вимоги щодо НПП у відповідність до вимог МОН України, оскільки для них діють такі ж самі стандарти освіти: військові ЗВО атестовані як університети, академії, інститути відповідно, а не військові училища.

Таким чином, до законодавчих актів доцільно внести вимогу щодо прийняття на посади доцента або професора для осіб, які не мають відповідних вчених звань, та визначати для них чіткий термін подання атестаційної справи. Крім цього, беручи до уваги те, що Зако-

ном України "Про вищу освіту" [9] не встановлено строку, на який можуть обиратися чи прийматися на роботу НПП, доцільно зобов'язати керівництво ЗВО за відповідними посадами складати контракт терміном на два роки та визначати вимоги, які дають змогу відшкодувати витрати у разі нездобуття відповідного вченого звання за посадою, на яку він прийнятий за контрактом.

Статтею 35 Закону України "Про вищу освіту" з 2014 р. визначено, що "керівник факультету, навчально-наукового інституту, кафедри може мати науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання" [9], що свідчить про зниження вимог до керівного складу ЗВО порівняно з попередньою редакцією Закону. Але вимоги до присвоєння вченого звання "доцент" або "професор" відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 14 січня 2016 р. № 13 зі змінами від 06 лютого 2017 р. № 174 "Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам" значно підвищені. Цей факт надає можливість здійснювати керівництво ЗВО та його підрозділами особам, які не пройшли відповідні етапи освітнього процесу та, як наслідок, не набули відповідного досвіду, що віддзеркалюється на якості НПП та здобувачів, а також спонукає керівництво ігнорувати питання невідповідності підлеглих посаді, що вони обіймають. Особливо цей факт помітний у військових ЗВО, де начальниками факультетів, кафедр призначаються особи, які закінчили Національний університет оборони, військовослужбовці, які мають бойовий досвід, але ніколи не брали участь у освітньому процесі, не мають наукових досліджень і відповідного кваліфікаційного рівня, а тому не в змозі організувати та вести освітню, наукову та методичну роботу на відповідному ЗВО рівні. Доцільно ще раз підкреслити: викладач ЗВО – це професія, яка вимагає постійного самовдосконалення, і ніякий практичний досвід та інші штучні ознаки не можуть підмінити вченого, який займається освітнім процесом.

При фінансовому аналізі діяльності ЗВО та прогнозуванні розвитку підвищення кваліфікаційного рівня НПП виникає проблема зіставлення та приведення даних про витрати за тривалий період, пов'язана з тим, що повний цикл підготовки магістра триває 5.5 років, оплата за посадою на кафедрі НПП без відповідного вченого звання – 2 роки. Таким чином, підготовка того ж самого фахівця, якщо б її можна привести у різні роки, мала б іншу вартість. Причиною цього є як загальні інфляційні процеси, що впливають на усі сфери діяльності, так і специфічні фактори, що впливають на освітній процес, у тому числі й авансування витрат на підвищення кваліфікації НПП. Тому, використовуючи при аналізі дані про витрати на підвищення кваліфікаційного рівня НПП у різні роки, треба приводити їх до одного року.

Дослідження нормативів оплати праці показують, що авансовані суми доцентам, професорам у системі ЗВО МОН України щороку становлять 21 та 29 тис. грн (з урахуванням єдиного соціального внеску) відповідно. Виходячи із наявних статистичних даних [10] за 2017 р.

про чисельність НПП, різниця між категоріями кандидатів наук та доцентів становила 18 852 осіб. Враховуючи, що у середньому за рік вчене звання доцента присвоюється 4 тис. осіб, то за два роки це звання не в змозі підтвердити приблизно 11 тис. осіб, які за більшістю кваліфікаційних ознак займають посади доцентів. Крім них, посади доцентів можуть займати також особи, які мають ступінь магістра. Таким чином, як мінімум 20 % НПП, працюючих на посадах доцентів та професорів кафедр, протягом двох років не отримують відповідне вчене звання, що у 2017/18 н. р. приблизно становило: доцентів – 10.8 тис. осіб, професорів – 1.2 тис. осіб. Це призводить до авансування ЗВО на зазначені потреби приблизно на суму 261.6 млн грн на рік. Беручи до уваги той факт, що середньорічна вартість підготовки фахівця становить у середньому 20 тис. грн, заощаджені кошти дали б змогу підготувати більш 13 тис. фахівців для різних галузей і відомств України. Враховуючи, що середньостатистична чисельність у ЗВО України – 6–7 тис. студентів, це дорівнює фінансуванню двох ЗВО на рік.

На підвищення кваліфікаційного рівня НПП також впливають фактори, регламентовані МОН України щодо проходження атестації. Тому доцільно при складанні контракту з НПП без вченого звання за посадою подальшу атестацію проводити за умовою на момент складання контракту, що дозволить керівництву кафедри, ЗВО об'єктивно та критично оцінювати можливості НПП щодо отримання вченого звання.

Так, вимоги МОН України стосовно атестації щодо присвоєння вчених звань змінюються постійно, іноді декілька разів протягом п'яти років. Відомо, що при зміні керівництва МОН України встановлено вимогу видання навчального посібника з грифом МОН України для отримання звання доцента. Але, беручи до уваги, що цей гриф надавався центром вищої освіти МОН України після отримання ним відповідного пакета документів з наступною експертизою, прогнозувати термін щодо отримання грифу на навчальний посібник можливо тільки як очікуваний. Цей процес не залежить від здобувача вченого звання, але відсутність грифу на той час не дозволяла при виконанні інших умов проходити атестацію на звання доцента. Тому застосування розробленого механізму буде можливим при дотриманні умови підвищення кваліфікаційного рівня за вимогами керівних документів, чинних на час укладання контракту. Таким чином, керівництво ЗВО буде у змозі оцінити потенційні можливості та рівень готовності НПП щодо здобуття відповідного вченого звання на термін укладання контракту та проходження конкурсу на відповідну посаду.

Висновки. Запровадження представленого механізму надає можливість: відшкодувати фінансові витрати, пов'язані з авансуванням при неотриманні вченого звання відповідно до займаної посади, що є *фінансовою складовою* механізму; при розрахунку витрат враховувати часові, продуктивні витрати, пов'язані з авансуванням отриманих ЗВО ресурсів;

беручи до уваги конкретні вимоги для НПП, атестація щодо отримання вченого звання проводитиметься за нормами на час укладання контракту за посадою, яка передбачає наявність цього вченого звання, що є *організаційною складовою* механізму.

Розроблений механізм доцільно використовувати при перевірках результатів ефективності та обґрунтованості фінансових витрат ЗВО Рахунковою палатою, у діяльності МОН України під час розробки підзаконних актів щодо підвищення ефективності використання державних фінансових витрат, підвищення кваліфікаційного рівня НПП та якості підготовки здобувачів. Крім того, цей механізм доцільно впроваджувати і в наукових установах при отриманні вченого звання старшого дослідника та професора по спеціальності.

Для застосування механізму на практиці доцільно проведення подальших досліджень, спрямованих на розробку методики визначення беззворотних витрат при неотриманні вченого звання на посаді доцента або професора протягом двох років перебування на посаді з метою її нормативного закріплення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко О. В., Горбенко І. В. Вчене звання в Україні: минуле та сьогодення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5(30). С. 320-324.
2. Жукова В. О. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ: шляхи вдосконалення. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С.146-150.
3. Шклярук К., Бідюк А. Бізнес-освіта: виклики часу і фактори розвитку. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2014. № 2(94). С.120-125.
4. Bidiuk A. Competition of higher education establishments in the learning services market. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2016. № 6(110). С. 116-123.
5. Nulyaeva T. Competence based measurement of higher education quality. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2014. № 6(98). С. 104-110.
6. Соляр В. В. Пріоритети фінансової підтримки закладів вищої освіти в умовах бюджетних обмежень: Перспективи розвитку невиробничої сфери економіки: регіональні особливості. Секція 5. Проблеми реформування фінансової системи України в умовах інтеграційних процесів: міжнар. наук. інтернет-конф. (17 листоп. 2018 р., м. Харків).
7. Звіт ректора Рівненського державного гуманітарного університету за 2018 р. URL: <http://www.rshu.edu.ua/rsuh/zvit-rektora>.
8. Звіт ректора Маріупольського державного університету за 2018 р. URL: http://mdu.in.ua/index/zvit_rektora/0-113.
9. Закон України "Про вищу освіту" від 1 липня 2014 року № 1556-VII, зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.help/law/1556-VII/edition>.
10. Підготовка наукових кадрів в Україні у 2017 р. Стат. бюл. Держстату України; відп. за вип. О. О. Кармазіна. Київ. 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019.

Anipko L. Motivation for increase qualifying level.

Background. The worked out financial and organization mechanism of motivation increase qualifying level allow will return financial resources prepaid assets which had advanced to the scientific and teaching staff that on positions of associate professor or professor in a two-year term did not get a corresponding high education rank. It will allow to promote efficiency of the use of financial resource high education Institutions III-IV level of accreditation that to overcome the row of negative factors.

The **aim** of the article is to work out the financial and organization mechanism of motivation increase qualifying level of scientific and teaching staff, that allowed on positions associate professors or professors to form the concrete terms of contract from the side of guidance of high education Institutions, and on their default - to recover the charges related to advancing of scientific and teaching staff, that is accepted on corresponding positions, but in the set two year term did not get the scientist of rank.

Materials and methods. Theoretical and methodical soil of the article is present by the results of review and analysis of publication of scientists concerning attestation process; financial and organization mechanism, as an instrument of providing and increase of qualifying level of scientific and teaching staff of high education Institutions. Study is undertaken a with application of methods of theoretical generalization, analysis and synthesis, practical experience of attestation process.

Results. The mechanism will allow: to compensate the financial charger; at the calculation of charges to take into account to time, productive charges related to prepaid assets resources; taking into account concrete requirements for scientific and teaching staff attestation in relation to the receipt of rank is conducted after norms in a time of closing of deal *ex officio*, that envisages the presence of this scientist of rank.

Conclusion. Financial and organization mechanism is dicing. It use for verifications of results of efficiency and validity of financial charges of high education Institutions by the Account chamber, in activity department of education of Ukraine at development of low acts in relation to the increase of efficiency of the use of the government financial spending, increase of level of qualification of high education Institutions and utilization of bread-winners. This mechanism is useful in scientific establishments for scientist of rank of senior researcher and professor.

Keywords: financial and organization mechanism, level of qualifying, associate professor, attestation process, scientific rank, compensation of charges, contract, scientific and teaching staff.

REFERENCES

1. Shevchenko, O. V., & Gorbenko, I. V. (2012). The Scientific rank in Ukraine: the past and present time. *Announcer of the National university of defensive of Ukraine*, 5 (30), 320-324 [in Ukrainian].
2. Zhukova, V. O. (2012). Organizational and economic mechanism of increase of competitiveness of university graduates: ways of improvement. *Economy and region*, 6 (37), 146-150 [in Ukrainian].
3. Shkliaruk, K., & Bidiuk A. (2014). Business education: challenges and factors of development. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu – Herald of Kyi'v nac. torg.-ekon. un-ty*, 2 (94), 120-125 [in Ukrainian].
4. Bidiuk, A. (2016). Competition of higher education establishments in the learning services market. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu – Herald of Kyi'v nac. torg.-ekon. un-ty*, 6 (110), 116-123 [in Ukrainian].
5. Hulyaeva, T. (2014). Competence based measurement of higher education quality. *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu – Herald of Kyi'v nac. torg.-ekon. un-ty*, 6 (98), 104-110 [in English].

6. Soluar, V. V. (2018). Priorities of sponsorship of establishments of higher education in the conditions of budget constraints: Prospects of development of unproductive sphere of economy: regional features. Section 5. Problems of reformation of the financial system of Ukraine in the conditions of integration processes: international scientific the internet-conf. (17 november 2018, t. Harkiv) [in Ukrainian].
7. Report of chancellor of the Rivne state humanitarian university is after 2018y. Retrieved from <http://www.rshu.edu.ua/rsuh/zvit-rektora> [in Ukrainian].
8. Report of chancellor of the Mariupol state university after 2018y. Retrieved from http://mdu.in.ua/index/zvit_rektora/0-113 [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine "On higher education" 1 July, 2014 № 1556 - VII with changes and additions. Retrieved from <https://zakon.help/law/1556-VII/edition> [in Ukrainian].
10. Training of scientific personnels in Ukraine in 2017/ stat. bulletin. (2018). State statistics of Ukraine; accountable for producing of O. O. Karmazina. Kyiv. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].